



Ministerie van Sociale Zaken  
en Werkgelegenheid



# ONZE OMGEVING IN BEELD

Omgevingsanalyse 2025



Directie Communicatie  
Afdeling Omgevingskennis & Responsiviteit

december 2025



# Onze omgeving in beeld

**Wat speelt er in Nederland op SZW-gebied?** Met deze omgevingsanalyse geven we antwoord op die vraag. Want om goed beleid en effectieve communicatie te maken, is het essentieel om te weten wat er leeft in de buitenwereld. We behandelen de periode **januari t/m november 2025**.

Het doel van deze omgevingsanalyse is informierend én agenderend:

- > **Terugblik op het afgelopen jaar.** wat werd er gezegd en geschreven over onze beleidsthema's en hoe deed SZW het op deze dossiers? Wat leeft er aan sentimenten en opinies onder stakeholders en de groepen voor wie we beleid maken?
- > **Vooruitkijken:** we brengen in kaart wat trends zijn op ons beleidsterrein, schetsen aandachtspunten op de SZW-dossiers, en brengen signalen boven die mogelijk duiden op een groter probleem.

Dit rapport bestaat uit 7 hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk, **Stand van het land**, geven we een algemeen beeld van actuele issues die SZW raken. Daarnaast behandelen we zes beleidsthema's elk in een apart hoofdstuk:



**Stand van  
het land**



**Bestaans-  
zekerheid**



**Arbeids-  
markt**



**Pensioenen**



**Samenleving  
en Integratie**



**Participatie**



**Kinder-  
opvang**

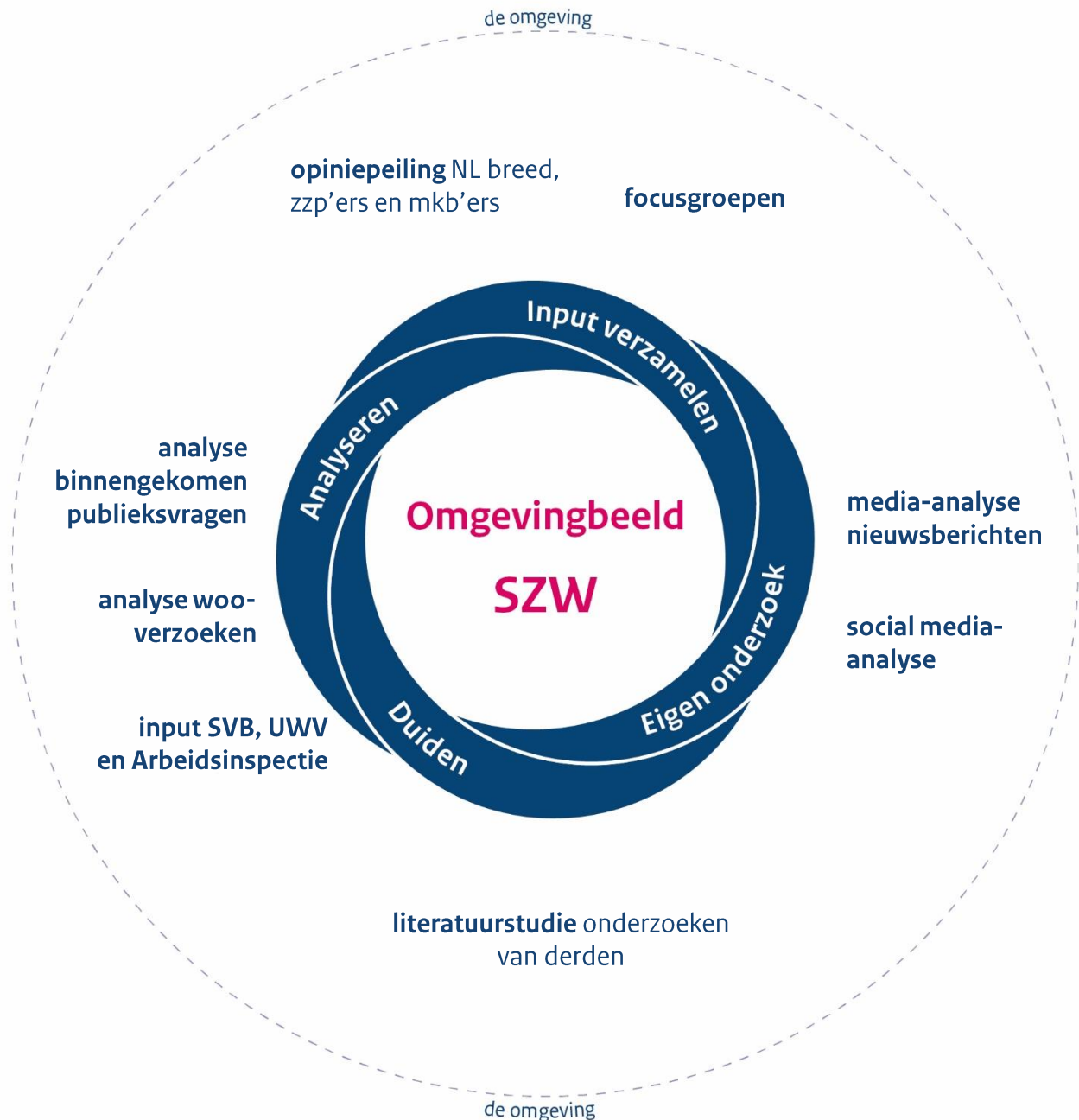
In elke editie van de omgevingsanalyse voeren we een verdieping uit waarbij we dieper in een actueel deelonderwerp duiken. Dit keer gaat de verdieping over **weerbaarheid op buurniveau**. In het licht van dreigingen doet de overheid een beroep op mensen om zichzelf en ook *elkaar* te helpen in crisissituaties. In hoeverre zijn Nederlandse buurten voorbereid op crisissituaties? Is men bereid om burens te helpen? En hoe staan Nederlanders tegenover het idee van noodsteunpunten in buurten? Je leest de resultaten in het **>Verdiepende katern**.

**We kiezen ervoor de omgevingsgeluiden ongefilterd te citeren**, in de toon waarop zij binnenkomen. De manier waarop de omgeving over SZW praat is soms onomwonden en ongenueanceerd. En soms bekijken misverstanden over ons beleid. We hopen met deze *tone of voice* te prikkelen en de discussie aan te zwengelen.



# Aanpak

Onze omgeving is een complex geheel van actoren. Van burgers voor wie we beleid maken tot stakeholders in ons beleidsveld. En van online opiniemakers tot experts. Dit vraagt om een aanpak waarin we meerdere bronnen combineren om tot een integraal omgevingsbeeld te komen.



Bovenstaande figuur geeft een overzicht van de bronnen die we voor deze analyse hebben gebruikt. We combineren diverse vormen van bronanalyse, eigen onderzoek en gesprekken. In [>de bijlage](#) is een volledige bronverantwoording met verdere toelichting opgenomen.



## Samenvatting



P 6

## Stand van het land



P 18

## Bestaanszekerheid



P 24

## Arbeidsmarkt



P 34

## Pensioenen



P 45

## Samenleving en Integratie



P 54

## Participatie



P 65

## Kinderopvang



P 73

## Verdieping



P 80



# Leeswijzer

Voor elk thema schetsen we inzichten die zijn gebaseerd op alle genoemde analyse- en onderzoeksmethoden (zie [>pagina 3](#)). Vervolgens geven we per thema een verdieping op het media- en publieksbeeld, gebaseerd op eigen onderzoek. In [>de bijlage](#) is een begrippenlijst opgenomen.



## Inzichten

Het kopje “Belangrijke uitkomsten” en de inzichten die daarop volgen aan het begin van elk hoofdstuk, geven een totaalbeeld op dit thema, gebaseerd op onderstaande onderdelen, alsook op de **inputgesprekken, literatuurstudie en analyse Woo-verzoeken**.



## Mediabeeld

Gebaseerd op de **media-analyse nieuwsberichten**. Geeft een beschouwing van het beeldbepalende nieuws wat er in de landelijke nieuwsmedia (waaronder dagbladen en nieuwssites) wordt geschreven over dit thema. Schetst de relevantste discussies en maakt inzichtelijk welke opiniemakers zichtbaar zijn en wat hun voor- en tegenargumenten zijn.

De grafiek met media-aandacht toont de aandacht voor het thema in landelijke media over tijd en duidt de pieken in aandacht. Deze pieken zijn ook leidend voor de opbouw van het mediabeeld.



## Social mediabeeld

Gebaseerd op de **social media-analyse**. Schetst enkele relevante discussies die gevoerd worden op sociale media (zoals X, voorheen Twitter) en fora (zoals Reddit) aan de hand van pieken in het aantal berichten. Vanwege de aard van social media geeft dit *geen* representatief beeld van wat Nederlanders denken, maar schetst het enkele voor SZW interessante discussies per thema met de gebruikte argumenten.

De grafiek met media-aandacht toont het aantal berichten op social media over tijd en duidt de pieken in aandacht.



## Publieksbeeld

Gebaseerd op de **opiniepeiling, focusgroepen, signalen publieksvragen/webcare en publieksonderzoeken door derden**. De cijfers en grafieken zijn representatief voor de Nederlandse bevolking, zzp'ers en werkgevers in het mkb.

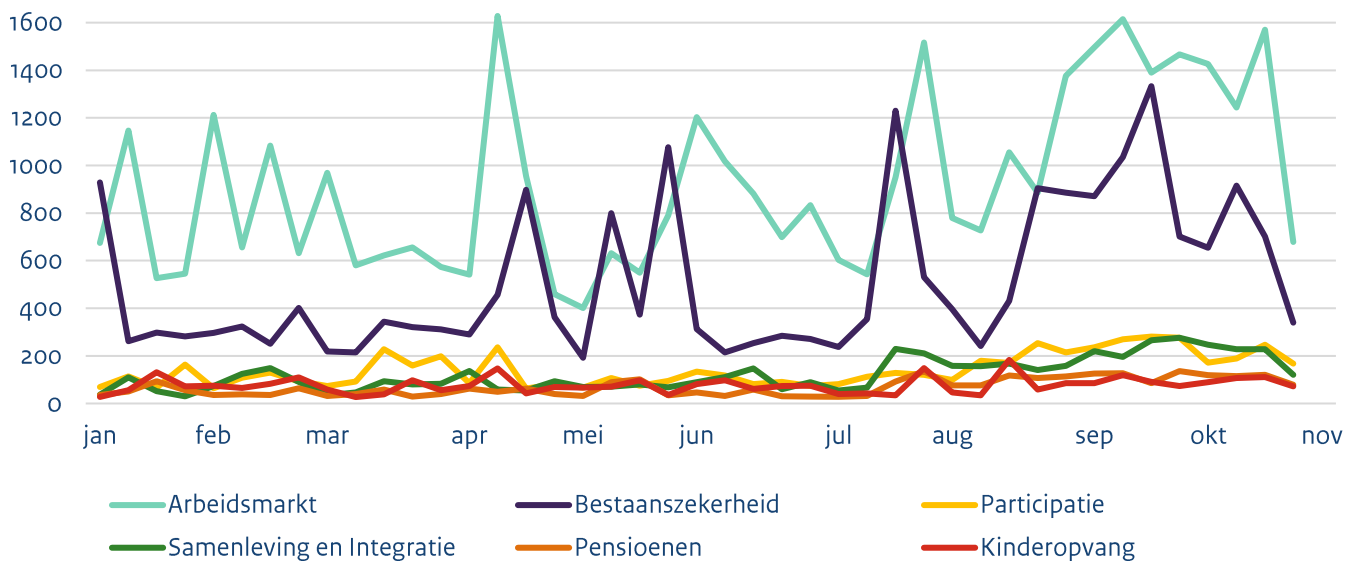
De uitkomsten en citaten uit de focusgroepen zijn kwalitatief van aard. Zij geven *geen* representatief beeld, maar dienen ter verdieping op de cijfers.



**Samenvatting**



- > **Een negatief sentiment over de richting van het land overheerst.** Zorgen van Nederlanders gaan onder meer over politiek en bestuur, wonen, de manier van samenleven en migratie. Dit negatieve sentiment speelt ook in andere landen, maar heeft in Nederland andere oorzaken dan elders.
- > **Het vertrouwen in de politiek en overheid blijft laag.** De politiek zou te veel met zichzelf bezig zijn en te weinig voortgang boeken op belangrijke dossiers. Dit lage vertrouwen uit zich onder meer in een kritische houding ten aanzien van de overheid op diverse dossiers.
- > **Het tegengaan van misbruik van uitkeringen en toeslagen is opnieuw de grootste SZW-prioriteit voor Nederlanders.** Ook een goed pensioenstelsel en het aanpakken van de *gender pay gap* staan in de top-3. Armoede tegengaan, eind 2023 nog topprioriteit, daalt voor de vierde meting op rij. Het aanpakken van arbeidsmarktdiscriminatie stijgt juist in belang.
- > **Uit de verdieping die we deze editie deden over weerbaarheid op buurniveau, blijkt dat een meerderheid van Nederlanders het belang inziet van elkaar te helpen in crisissituaties.** Men erkent het belang van de buurt in dergelijke situaties. De mate van paraatheid verschilt per buurt. Nederlanders zijn over het algemeen positief over het idee van noodsteunpunten in de buurt.
- > **De arbeidsmarkt is het SZW-thema met de meeste media-aandacht, met arbeidsmigratie als hot topic.** Het aanpakken van arbeidsmigratie staat hoog op zowel de politieke als maatschappelijke agenda. Grip op arbeidsmigratie lijkt te ontbreken, is het dominante mediaframe.
- > **Daarnaast is er veel aandacht voor het zzp-dossier.** De effecten van de strengere handhaving op schijnzelfstandigheid zijn te zien. In sommige sectoren blijven weerstand of uitdagingen bestaan.
- > **De arbeidsmarktkrapte neemt iets af, maar blijft een structureel probleem.** Het vraagt om de nodige keuzes. Mede door de krapte staat het ondernemersklimaat in Nederland onder druk.
- > **“Bestaanszekerheid” als buzzword domineert niet langer het omgevingsbeeld.** De cijfers rond armoede en koopkracht gaan de goede kant op. Wel wordt bestaande armoede dieper en blijft een grote groep Nederlanders financieel kwetsbaar. Ook de schuldenproblematiek blijft aanwezig.
- > **De grote aandacht voor polarisatie voedt gevoelens van een gepolariseerd Nederland.** Mensen ervaren meer polarisatie, maar meningen liggen *feitelijk* niet verder uiteen dan vroeger. Er vinden veel meer demonstraties plaats, maar deze worden niet radicaler.
- > **Er wordt vooral gesproken over asiel en migratie, minder over inburgering en integratie.** Een brede groep denkt genuanceerder over migratie dan het verhitte publieke debat doet vermoeden. Wel liggen spanningen op het gebied van moslimdiscriminatie dicht onder de oppervlakte.
- > **Bij pensioenen in het eerste half jaar vooral veel aandacht voor het NSC-amendement.** Intussen gaan de eerste fondsen succesvol over op het nieuwe stelsel. Nadat de motie wordt verworpen komt dit onderwerp weinig terug in het omgevingsbeeld, ook niet in aanloop naar de verkiezingen.
- > **Op het kabinetsplan voor bijna gratis kinderopvang reageert de sector vooral met kritiek en zorgen.** Onder het publiek een gemengde reactie. Uitstel van de maatregel leidt tot kritiek over een gebrek aan voorspelbaarheid en stabiliteit in beleid.
- > **De reacties op de Participatiewet in balans zijn overwegend positief.** Intussen trekken gemeenten soms hun eigen plan met lokale initiatieven of keuzes in de uitvoering.



**Bovenstaande grafiek toont het aantal nieuwsberichten per SZW-thema in 2025.** Er wordt het meest geschreven over de arbeidsmarkt en bestaanszekerheid, beide veelomvattende thema's. De pieken volgen deels belangrijke politieke gebeurtenissen, zoals de voorjaarsnota, val van het kabinet en Prinsjesdag. In de vervolghoofdstukken worden de pieken per thema geduid.

**De arbeidsmarkt is het SZW-thema waar de meeste media-aandacht naar uitgaat.** Media schrijven over een krappe en beweeglijke arbeidsmarkt, met nadruk op de positie van zzp'ers. Het begin van het jaar staat in het teken van de Wet Verduidelijking Beoordeling Arbeidsrelaties en Rechtsvermoeden (Vbar) en de handhaving door de Belastingdienst. De Kamer van Koophandel (KvK) meldt dat tienduizenden zzp'ers ermee stoppen, vooral in de zorg, bouw en zakelijke dienstverlening, terwijl BNR spreekt van een handhaving die "nog een zootje" is. Werkgeversorganisatie AAVN bevestigt dat veel zzp'ers geen loondienstverband willen, terwijl grote werkgevers door de wet voorzichtiger worden met het inschakelen van zelfstandigen, zo meldt een arbeidsmarktanalist van Randstad in De Telegraaf. Tegelijk zien sectoren zoals onderwijs, kinderopvang en zorg de effecten van de verminderde beschikbaarheid van zzp'ers.

De minister van SZW werkt aan versterking van de positie van uitzend- en oproepkrachten, met een verbod op nulurencontracten en regels tegen stapeling van tijdelijke contracten. AD, Trouw en CNV noemen dit een stap vooruit, en de minister benadrukt bij de NOS dat ook zzp'ers met een laag inkomen zo meer kans krijgen op een dienstverband. Aanvullend staan arbeidsmigratie en de kennismigrantenregeling hoog op de agenda. Het kabinet richt zich op malafide uitzendbureaus en arbeidsuitbuiting, maar media zoals Telegraaf en Nieuwsuur melden gemengde reacties van gemeenten en vakbonden.



**In 2025 verliest bestaanszekerheid zichtbaar aandacht in de media.** Waar NRC het begrip in 2023 nog bestempelde als “het toverwoord van de komende verkiezingscampagne”, blijkt onder andere uit de NRC-podcast Haagse Zaken dat het thema nu grotendeels uit het publieke debat is verdwenen. Volgens de podcast ligt dit mede aan het vertrek van NSC-voorman Pieter Omtzigt, waarna andere partijen het onderwerp niet overnamen. Tegelijkertijd blijven zorgen over koopkracht, armoede en inflatie centraal staan. ADP meldt dat de meeste werknemers er financieel op vooruitgaan, terwijl NOS en Trouw wijzen op het beperkte voordeel voor lage inkomens. De vakbonden pleiten voor een historisch hoge loonsverhoging van 7%, maar werkgeversorganisatie AWWN en de president van De Nederlandse Bank (DNB) waarschuwen dat dergelijke eisen de inflatie verder kunnen opstuwten.

Ook op het gebied van armoede en schulden worden zorgen geuit in de media. Trouw en RTL Nieuws rapporten op basis van CBS-cijfers een groei van “verborgen energiearmoede” en problematische schulden onder een derde van de mensen die in armoede leven. Het CPB wijst erop dat armoede vaak een structureel probleem is en de armoede-intensiteit toeneemt, waarbij mensen bovendien zelden toeslagen aanvragen. Tegelijk leidt het wegvallen van het Tijdelijk Noodfonds Energie tot spanning, ondanks toezeggingen van energieleveranciers en de staatssecretaris, meldt De Volkskrant. FNV noemt het kabinetsbeleid rond de WW in De Volkskrant een “botte bezuiniging”, terwijl de minister van SZW bij Prinsjesdag optimistisch uitkomt over een koopkrachtgroei van 1,3%. De FNV reageert daarop kritisch: “Het kabinet keert de samenleving keihard de rug toe”.

**Het mediabeeld rond het thema pensioenen draait om het nieuwe stelsel en NSC-amendement.**

Aan het begin van het jaar zijn ruim 200.000 Nederlanders formeel overgestapt naar het nieuwe stelsel, maar in januari domineert het pensioenreferendumvoorstel van NSC en BBB het mediabeeld. Een pensioeneconoom waarschuwt in De Telegraaf dat de complexiteit van pensioenen zich niet laat vangen in een simpele ja/nee-vraag en dat deelnemers risico lopen beslissingen te nemen zonder alle gevolgen te overzien. VNO-NCW, FNV en CNV sturen een gezamenlijke brief naar de Tweede Kamer om gemaakte afspraken na te komen, terwijl ABP en de Pensioenfederatie spreken van “onnodige complicaties” en een potentiële tijdbom onder het stelsel, zoals ook door NOS wordt gemeld. Hoofdreactionele commentaren in Volkskrant, FD en EW Magazine benadrukken dat het referendumplan het pensioenstelsel onnodig onder druk zet, terwijl de toenmalig minister van SZW erop wijst dat pensioenfondsen, vakbonden en werkgevers al volop met de wet aan de slag zijn.

Eind februari ontvangen ruim 65.000 gepensioneerden hun vernieuwde pensioenuitkering. De voorzitters van zowel de Pensioenfederatie als van pensioenuitvoerder APG spreken hun tevredenheid uit in BNR en De Telegraaf, maar de schaduw van het referendumplan blijft aanwezig, zeker in aanloop naar het advies van de Raad van State (RvS) in maart. De RvS geeft het plan een “Dictum D” en bestempelt het als onvoldoende doordacht. Het advies leidt tot stevige media-aandacht, met NRC en NU.nl die schrijven over de moeilijke positie van de toenmalige minister van SZW tussen zijn partij en ministerie. In september meldt het FD dat de gemiddelde dekkingsgraad van pensioenfondsen is gestegen naar 126%. Veel fondsen verschuiven hun overgangsdatum, waardoor volgens FD en adviesbureau Eraneos de “deadline onder druk” komt te staan. De media benadrukten dat de complexiteit van de transitie groot is en dat het proces niet altijd soepel verloopt.



**Het mediabeeld toont in 2025 een participatiestelsel onder druk.** Vooral de uitvoering door gemeenten en de positie van mensen met een arbeidsbeperking staan centraal. Eind september meldt BinnenlandsBestuur.nl dat de Eerste Kamer het wetsvoorstel Participatiewet in balans heeft aangenomen, maar tegelijkertijd krijgen plannen voor vereenvoudiging van het arbeidsongeschiktheidsstelsel felle kritiek. FNV spreekt van een “miljardenroof”, CNV noemt het een “mokerslag” en de Kamer keert zich tegen een verlaging van de uitkering voor de Inkomensvoorziening Volledig Arbeidsongeschikten (IVA). De media schetsen een gepolariseerd debat, waarin vakbonden, Kamerleden en cliëntenorganisaties zich luid laten horen.

Voor werknemers met een arbeidsbeperking vormt de “buffelboete” een groot pijnpunt. Cedris noemt de inkomensdaling “onfatsoenlijk” en een vergeten doelgroep, terwijl FNV spreekt van een “klap in het gezicht”. Demonstraties, petitie en acties onder de hashtag #IkVerdienHetOok volgen in maart en april. De aangekondigde reparatie biedt enige verlichting, maar de voorzitter van Cedris waarschuwt dat het financiële tekort in de sector kan oplopen tot 140 miljoen als gemeenten en het Rijk niet verder investeren. Tegelijkertijd groeit het debat over “kliklijnen” voor bijstandsfraude. Hoewel de staatssecretaris P&I hun nut verdedigt, sluit de gemeente Amsterdam haar meldpunt in juni omdat het “niet het vertrouwen uitstraalt dat het college beoogt”, schrijft Het Parool. De media signaleren een duidelijke verschuiving van controle naar vertrouwen, waarbij een meer menselijke benadering van bijstandsgerechtigden centraal staat.

**Demonstraties vormen de rode draad in het mediabeeld samenleving en integratie in 2025.**

Aan de Rode Lijn-demonstraties tegen het Israël-standpunt van het kabinet doen in mei en oktober ca. een kwart miljoen mensen mee. Daarnaast ontploft in het najaar het anti-azc sentiment, met gewelddadige rellen tijdens een protest op het Malieveld in september. Landelijke en regionale media belichten zowel de hoge opkomst als de uiteenlopende motieven van demonstranten. Trouw kopt in maart: “Volle zalen, vandalisme en intimidatie: het azc-protest is terug”. Politici en experts, waaronder Marc Boumans (VVD) en hoogleraar Menno Hurenkamp, wijzen na de rellen in september op de rol van landelijke politieke retoriek bij het aanwakkeren van spanningen. Oxfam Novib waarschuwt dat zulke protesten politieke gevolgen richting de verkiezingen kunnen hebben. Tegelijkertijd blijft moslimdiscriminatie hardnekkig en genormaliseerd, blijkt uit onderzoek van Regioplan en de Universiteit Utrecht, een patroon dat volgens de Nationaal Coördinator tegen Discriminatie en Racisme wordt versterkt door politieke uitspraken.

Gebrek aan taallessen vormt een struikelblok voor integratie, concluderen diverse media. In juli oordeelt de RvS dat vluchtelingen die niet op tijd slagen voor hun inburgeringsexamen geen boete mogen krijgen en hun leningen voor taallessen niet hoeven terug te betalen. Trouw kopt: “Overheid op de vingers getikt: boetebeleid rond inburgering is in strijd met EU-regels”. De Telegraaf meldt in mei dat asielzoekers amper taallessen krijgen, maar schrijft twee maanden later dat inburgeraars lang niet altijd komen opdagen, terwijl verzuimers beboeten door de uitspraak van de RvS veel moeilijker is geworden.



## **In het mediabeeld rond kinderopvang domineert de discussie over gratis kinderopvang.**

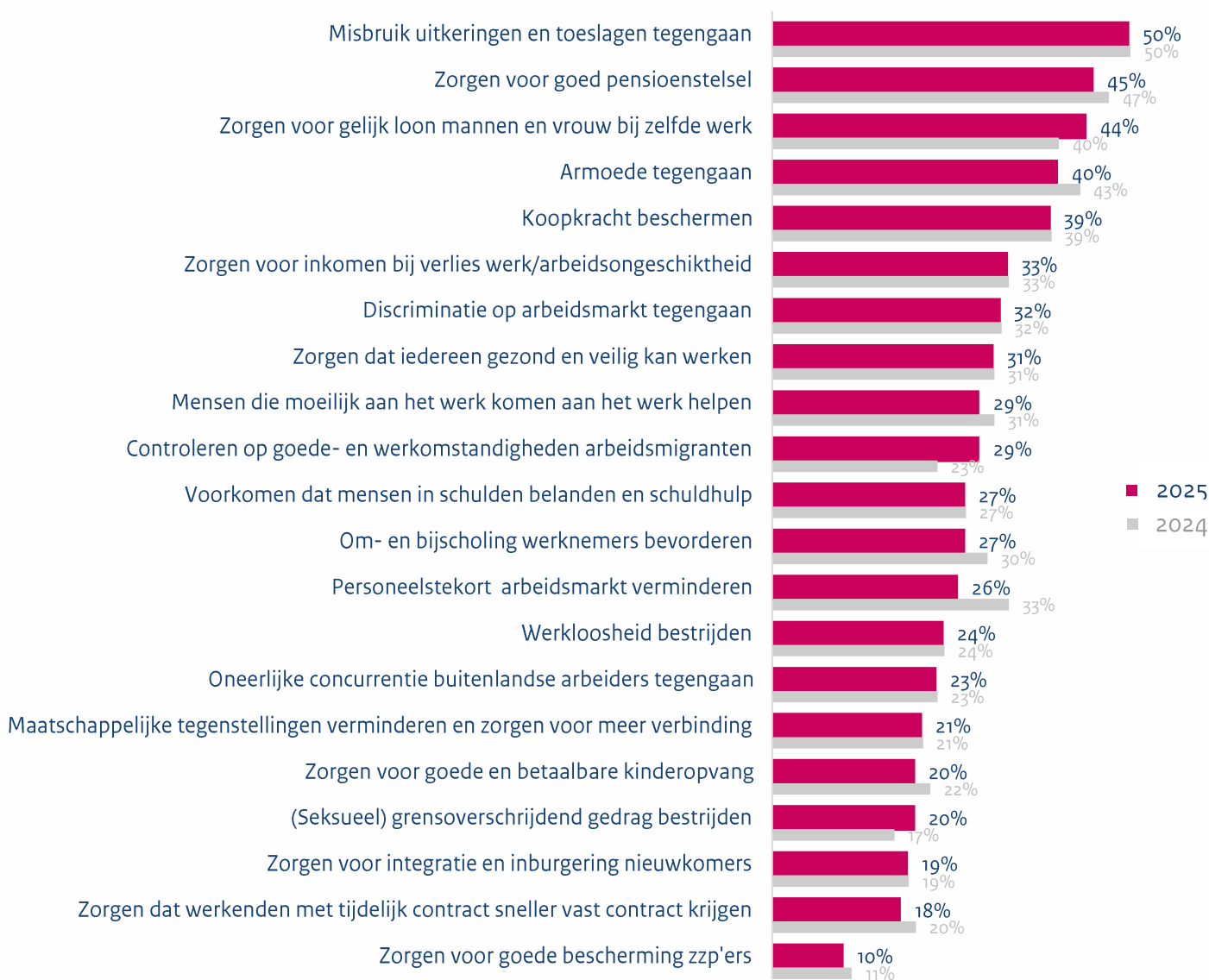
Politiek en samenleving pleiten regelmatig voor bijna gratis kinderopvang, maar brancheorganisaties en vakbonden waarschuwen voor overbelasting en stijgende kosten. CNV waarschuwt voor een “onbeheersbare stormloop” op plaatsen, waarbij 275.000 kinderen mogelijk geen plek zouden hebben. De Staatssecretaris P&I presenteert in september plannen om de kinderopvang vanaf 2029 vrijwel gratis te maken en het stelsel eerlijker en eenvoudiger te maken, maar de media melden dat veel ondernemers hun uitbreidings- en investeringsplannen opschorten uit onzekerheid, zoals de directeur van kinderopvangorganisatie Partou in NRC aangeeft.

Het uitstel van bijna gratis kinderopvang leidt tot gemengde reacties: BK noemt het “verstandig”, BMK spreekt van een “gebroken belofte” en waarschuwt dat groei en zekerheid uitblijven. Structurele thema’s zoals het lage aandeel mannen in de sector blijven zichtbaar. RTL Nieuws, een expert en een hoogleraar pleiten dat mannen niet langer als uitzondering moeten worden gezien. Tegen het einde van het jaar ontstaat onrust over het DAEB-beleid, waarbij NRC en De Telegraaf melden dat sommige organisaties zich overvallen voelen, juridische stappen dreigen en het kabinet volgens BK op ramkoers ligt met de kinderopvang. BMK ziet het juist als kans voor afspraken over toegankelijkheid en betaalbaarheid.



## Misbruik van uitkeringen en toeslagen tegengaan wederom de belangrijkste SZW-beleidsprioriteit.

We legden een lijst met onderwerpen op de beleidsterreinen van SZW voor aan Nederlanders. Vervolgens hebben we gevraagd op welke onderwerpen men vindt dat SZW actie moet ondernemen. Misbruik van uitkeringen en toeslagen tegengaan staat, net als een jaar geleden, bovenaan de prioriteitenlijst. Wederom gevolgd door het zorgen voor een goed pensioenstelsel. Gelijke lonen voor mannen en vrouwen maakt de top-3 compleet. Armoede tegengaan daalt voor de vierde meting op rij. In oktober 2023 was dit met 54% nog het belangrijkste thema. Verder valt op dat discriminatie op de arbeidsmarkt tegengaan belangrijker is geworden. Twee jaar geleden vond 20% dit belangrijk, dit is gestegen naar 32%.



## Publieksagenda: Wat zijn volgens u de belangrijkste onderwerpen die de minister en staatssecretaris van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid de komende 12 maanden moeten aanpakken?

(Algemeen Nederlands publiek, dataverzameling 03-09 t/m 14-09, n=1.277)



**Misbruik van uitkeringen en toeslagen tegengaan wordt wederom het meest gekozen in een lijst met SZW-beleidsprioriteit.** Naast een lijst met onderwerpen legden we ook een open vraag voor aan Nederlanders. Daarin konden zij in eigen woorden uitleggen wat volgens hen het belangrijkste probleem is dat aangepakt moet worden. Hieronder staat een woordwolk opgenomen met de thema's die het vaakst terugkomen.

In die reacties zien we dat drie onderwerpen er uit springen: 1) uitkeringen en toeslagen, 2) de arbeidsmarkt, werkgelegenheid en arbeidsmigranten en 3) armoede en bestaanszekerheid. Bij uitkeringen en toeslagen noemt men vooral vereenvoudiging van het systeem en betere handhaving veelvuldig. Wantrouwen richting burgers is een ander concreet voorbeeld. Zaken als “Werk moet lonen” zien we ook vaak in de reacties, evenals problematiek bij UWV. De lijn tussen wat specifiek over uitkeringen gaat en wat op de arbeidsmarkt slaat is daarbij dun. Als we specifiek kijken naar de arbeidsmarkt en de thema's die daar vaak terugkomen, dan gaat het daar vooral om zorgen voor werkgelegenheid en tegengaan van personeelstekorten. Arbeidsmigranten, zowel de zorgen om migratie als zorgen om welzijn van arbeidsmigranten, scharen we hier ook bij. Tot slot is het derde grote onderwerp armoede en bestaanszekerheid. Daarbij worden vooral stijgende kosten van levensonderhoud, koopkrachtverlies en de armoedeval genoemd. Aangedragen oplossingen zijn een hoger wettelijk minimumloon (WML), indexatie van uitkeringen en gerichte koopkrachtondersteuning. Achter deze drie onderwerpen worden ook thema's als schijnzelfstandigheid, het pensioenstelsel en de kinderopvang genoemd.



**Woordwolk: Wat zijn volgens u de belangrijkste onderwerpen die de minister en staatssecretaris van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid de komende 12 maanden moeten aanpakken?** (Algemeen Nederlands publiek, dataverzameling 03-09 t/m 14-09, n=1.277)



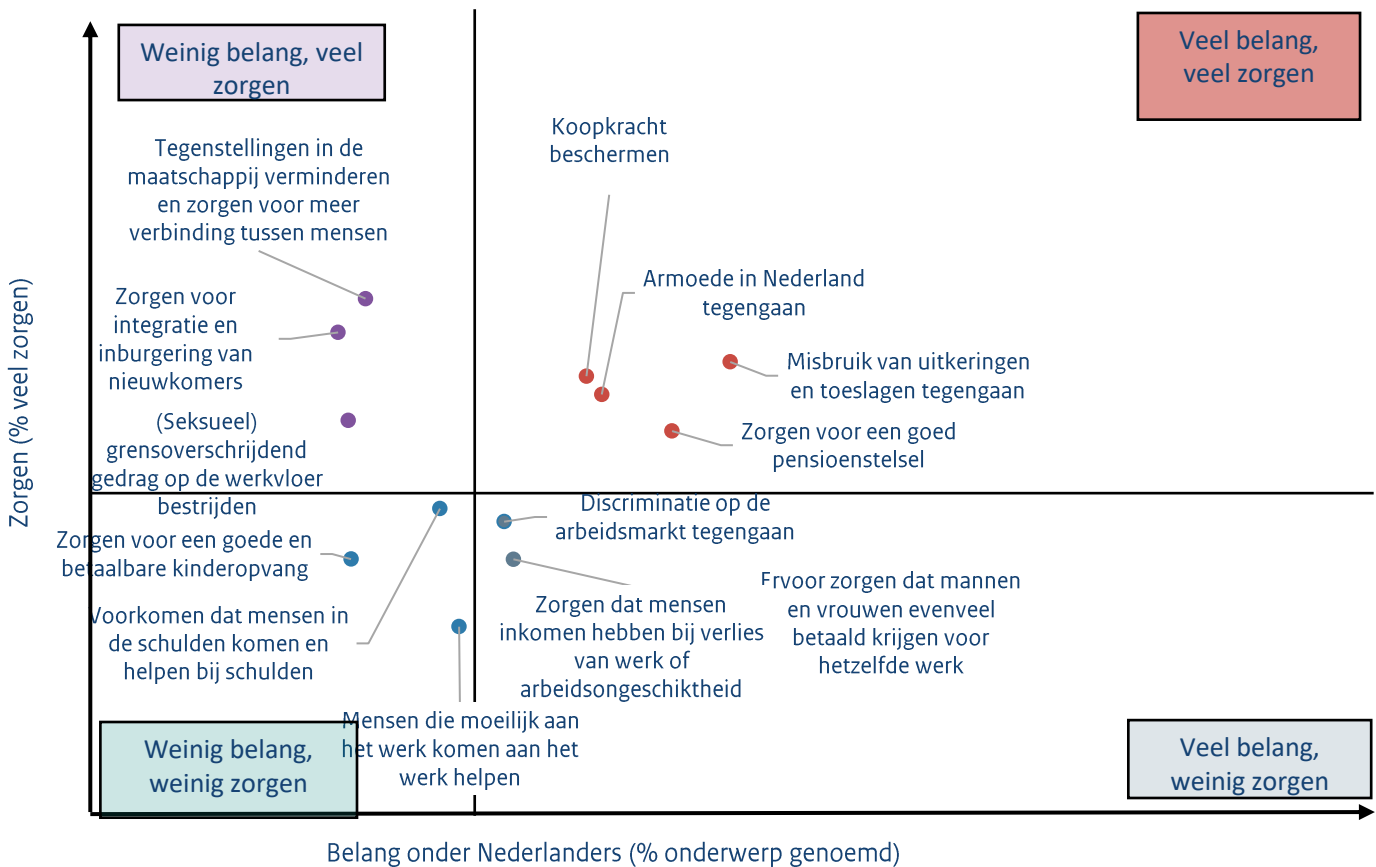
**Topprioriteit ligt bij misbruik uitkeringen en toeslagen, armoede, koopkracht en een goed pensioenstelsel.**

In de volgende figuur zijn de mate waarin Nederlanders de voorgelegde onderwerpen belangrijk vinden (x-as) en het aandeel dat zich veel zorgen maakt (y-as) over deze onderwerpen tegen elkaar afgezet. Om het overzichtelijk te houden, staan arbeidsmarkt-gerelateerde onderwerpen op de volgende pagina in een losse figuur.

Er zijn vier onderwerpen die veel mensen nu en in eerdere metingen als belangrijk zien én waar ook relatief veel zorgen over zijn. Dit zijn: misbruik van uitkeringen en toeslagen tegengaan, armoede, een goed pensioenstelsel en koopkracht. Deze thema's, rechtsboven in de figuur, moeten worden beschouwd als topprioriteit. Vooral onder mensen zonder startkwalificatie (61%) en praktisch opgeleide Nederlanders (51%) is het tegengaan van misbruik een belangrijk thema. Onder theoretisch opgeleide Nederlanders is dit minder belangrijk (43%). Die eerste twee groepen maken zich hier ook vaker (veel) zorgen over. Daarnaast valt op dat praktisch opgeleide Nederlanders zich ook vaker zorgen maken over het tegengaan van armoede (58% versus 43% onder theoretisch opgeleiden).

Rechts onderin de figuur bevinden zich thema's die in zichzelf belangrijk zijn, maar als minder urgent worden ervaren. Dit zijn: discriminatie op de arbeidsmarkt tegengaan, zorgen voor gelijk loon voor mannen en vrouwen, zorgen voor inkomen bij werkloosheid of arbeidsongeschiktheid en discriminatie op de arbeidsmarkt tegengaan.

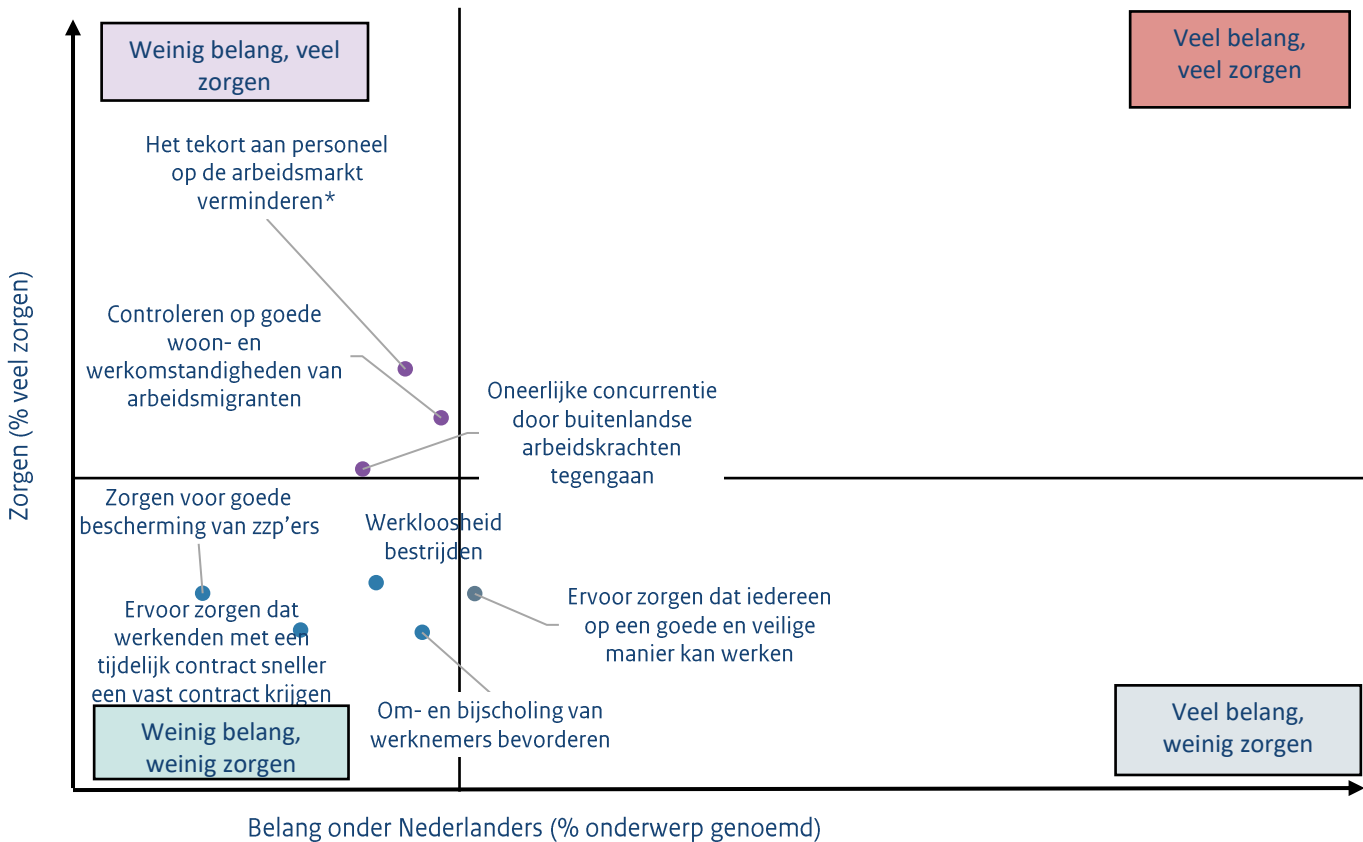
Linksboven zijn thema's opgenomen die (zeer) urgent zijn voor een naar verhouding kleine(re) groep. In de regel zijn dit actuele maatschappelijke thema's, zoals: het verminderen van tegenstellingen in de maatschappij, zorgen voor integratie en inburgering van nieuwkomers en bestrijden van (seksueel) grensoverschrijdend gedrag op de werkvloer. Het zijn met name theoretisch opgeleide Nederlanders die deze thema's belangrijk vinden. Al valt deze meting op dat praktisch opgeleide Nederlanders tegengaan van (seksueel) grensoverschrijdend gedrag vaker belangrijker vinden, dan de andere twee opleidingscategorieën. Goede en betaalbare kinderopvang wordt als relatief minder belangrijk en urgent gezien, evenals voorkomen van en hulp bij schulden en mensen aan werk helpen die moeilijk aan werk komen.



Mate waarin Nederlanders onderwerpen\* belangrijk vinden afgezet tegen het aandeel dat zich hier veel zorgen over maakt (Algemeen Nederlands publiek, dataverzameling 03-09 t/m 14-09, n=1.277)

\* De onderwerpen op het gebied van de arbeidsmarkt worden in een losse figuur op de volgende pagina weergegeven

**Arbeidsmarkt-gerelateerde onderwerpen geen topprioriteit voor Nederlanders.** De onderwerpen op het gebied van de arbeidsmarkt zien Nederlanders over het algemeen minder vaak als prioriteit voor SZW, dan onderwerpen gerelateerd aan fraudebestrijding en bestaanszekerheid. Ten opzichte van een jaar geleden zien we weinig grote veranderingen. Gezond en veilig werken is iets belangrijker geworden, al maakt men zich hierover het algemeen niet veel zorgen om. Tegelijk lijkt de krapte op de arbeidsmarkt in de ogen van mensen wat minder belangrijk. Cijfers van het CBS tonen ook dat er op dit moment er ongeveer evenveel vacatures als werklozen zijn. De krapte is in de afgelopen jaren geleidelijk wat afgenomen. Als we kijken naar achtergrondkenmerken, dan is voor praktisch opgeleiden sneller een vast contract krijgen vaker belangrijk. Theoretisch opgeleiden noemen vaker omscholing en controleren op goede woon- en werkomstandigheden voor arbeidsmigranten.



Mate waarin Nederlanders arbeidsmarkt-onderwerpen belangrijk vinden afgezet tegen het aandeel dat zich hier veel zorgen over maakt (Algemeen Nederlands publiek, dataverzameling 03-09 t/m 14-09, n=1.277)

### Werkgevers noemen werkgeverslasten als prioriteit, zzp'ers hun positie op de arbeidsmarkt.

Werkgevers en zzp'ers konden in de vragenlijst door middel van een open invulveld aangeven welk onderwerp als eerste bij hen opkwam waar de komende tijd extra aandacht aan moet worden gegeven. Werkgevers leggen in de antwoorden de nadruk op de gestegen werkgeverslasten. Ze benoemen zorgen over stijgende lonen, sociale premies, ziekengeldverplichtingen en administratieve lasten. Ongeveer 30 tot 40% van de 460 reacties gaat hier over. Daarna volgt voor werkgevers de als rigide ervaren arbeidswetgeving, bijvoorbeeld rond het kunnen ontslaan van personeel. Ongeveer een vijfde tot een kwart van de reacties gaat hierover. Daarna volgt met 15 tot 20% van de reacties regelingen rond zzp'ers en in het bijzonder de wet DBA. Voor zzp'ers is dit ook het onderwerp dat de hoogste prioriteit geniet: ongeveer een op de drie van de 551 antwoorden van zzp'ers gaat over regelgeving rond zzp'ers. Wanneer genoemd, zijn zowel werkgevers als zzp'ers bezorgd over de (on)duidelijkheid van de wetgeving. Werkgevers aarzelen om zzp'ers in te huren vanwege het risico op schijnzelfstandigheid en de daaraan verbonden sancties, terwijl zzp'ers vrezen voor verloren opdrachten. Een deel van de zzp'ers roept op tot afschaffing of herziening van de wet om meer duidelijkheid en ruimte voor ondernemerschap te scheppen.



**Beeld per beleidsthema**



Incl. actuele SZW issues,  
vertrouwen en relatie  
overheid-burger

# Stand van het land



## Belangrijkste uitkomsten

- > **Een negatief sentiment over de richting van het land overheerst.** Zorgen van Nederlanders gaan onder meer over politiek en bestuur, wonen, de manier van samenleven en migratie. Dit negatieve sentiment speelt ook in andere landen, maar lijkt in Nederland andere oorzaken te hebben dan elders.
- > **Het vertrouwen in de politiek en de overheid blijft laag.** Er zou sprake zijn van een betrouwbaarheids crisis, die volgt op slechte prestaties van de overheid en te weinig voortgang op belangrijke dossiers. Knelpunten in de uitvoering dragen hieraan bij. Dit lage vertrouwen uit zich onder meer in een kritische houding ten aanzien van de overheid.
- > **Omgangsvormen op de werkvloer blijven belangrijk en krijgen incidenteel veel media-aandacht.** Spraakmakende incidenten zwengelen de maatschappelijke discussie aan.





- > **Het sentiment over de stand van het land is nog altijd negatief.** Hoewel het gemiddeld gezien goed gaat met de economie, koopkracht en brede welvaart, blijven Nederlanders somber. Uit onderzoek van het SCP blijkt dat 59% van de Nederlanders vindt dat het de verkeerde kant opgaat met het land. Dit blijkt ook uit de opiniepeiling die we uitvoerden voor deze omgevingsanalyse. De belangrijkste problemen voor Nederlanders zijn: de politiek en bestuur, het woningtekort, de manier van samenleven en migratie. Daarna pas volgen inkomen en koopkracht. Dit laat zien dat SZW-gerelateerde onderwerpen op dit moment niet de boventoon voeren. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld 2022, toen de hoge inflatie een veel grotere bron van zorgen was.
- > **Het pessimisme speelt ook in het buitenland, maar met andere redenen.** Internationale issues, zoals oorlogen en klimaatverandering, drukken een stempel op meerdere landen. Uit een internationale vergelijking van Ipsos uit oktober 2025 blijkt dat ook in andere westerse landen somberheid en een gebrek aan vertrouwen in de politiek overheersen. Opvallend is wel dat het sentiment in Nederland sterker leeft: slechts 17% van de Nederlanders is in dat onderzoek optimistisch over de richting waarop het land gaat, tegenover gemiddeld 37% wereldwijd. Ook valt op dat de redenen achter dat sentiment in Nederland afwijken. Waar wereldwijd het meest wordt gewezen op criminaliteit, inflatie, werkloosheid, armoede en sociale ongelijkheid, scoort Nederland juist goed op deze indicatoren. Nederlanders noemen juist vakere andere issues als reden: gevoel van maatschappelijke tegenstellingen, normen en waarden en migratie.
- > **Het vertrouwen in de overheid en de politiek is laag.** Uit het meest recente onderzoek van het SCP blijkt dat slechts 49% van de Nederlanders vertrouwen heeft in de Tweede Kamer en 40% in de regering. Dit beeld komt ook naar voren uit onze opiniepeiling voor deze omgevingsanalyse. Het vertrouwen in de democratie blijft volgens het SCP hoog (71%). Dit volgt op een tijdelijke opleving in het vertrouwen bij het aantreden van het kabinet Schoof in 2024. Politici worden gezien als ondoeltreffend en te veel met zichzelf bezig. Uit de prinsjesdagpeiling van Ipsos I&O blijkt dat de ervaren “bestuurlijke chaos” van het inmiddels demissionaire kabinet Schoof een rol speelt bij dit beeld. Opvallend is dat het lage vertrouwen nu ook te zien is onder theoretisch opgeleiden: zij hadden in het verleden juist bovengemiddeld veel vertrouwen in de overheid, maar dalen nu naar het vertrouwensniveau van praktisch opgeleiden.

Het SCP spreekt niet van een *vertrouwenscrisis*, maar een *betrouwbaarheidscrisis*: burgers vertrouwen de politiek niet omdat deze slecht functioneert. Als oorzaak wordt gewezen op schandalen als de Toeslagenaffaire, slechte resultaten op cruciale thema's en verzuurde partijpolitieke verhoudingen. Met als gevolg minder ervaren representatie en meer steun voor radicale partijen. Als beleidsadviezen naar de overheid wordt gewezen op daadkracht en zichtbare resultaten op de belangrijkste dossiers, en duidelijk communiceren over de afwegingen. Verder wordt genoemd: inclusief beleid, meer actieve burgerbetrokkenheid en initiatieven die de samenleving verbinden.

Fouten, knelpunten en achterstanden bij de uitvoering zijn nog altijd prominent zichtbaar in het omgevingsbeeld en dragen negatief bij aan het vertrouwen. In 2025 is er onder meer aandacht voor de problemen bij het UWV, maar er wordt bijvoorbeeld ook regelmatig geschreven over problemen bij de Belastingdienst waardoor overheidsmaatregelen worden uitgesteld of afgesteld.

- > **Dit gebrek aan vertrouwen uit zich ook in een kritischere houding ten aanzien van de overheid.** In de omgevingsanalyse van 2024 signaleerden we al dat het gebrek aan vertrouwen bij de uitvoeringsorganisaties leidt tot een kritische toon en houding van hun klanten. Deze kritische toon



klinkt ook door in sommige Woo-verzoeken en burgerbrieven die SZW ontvangt.

Dit inzicht komt eveneens als rode draad terug uit een interdepartementale inventarisatie van omgevingsinzichten. Uit deze inventarisatie van de Adviescommissie Omgevingskennis (AOK) blijkt dat op meerdere beleidsterreinen burgers, maar ook stakeholders en ondernemers kritisch kijken naar de overheid. Er wordt de overheid soms zwalkend beleid verweten, naast een gebrek aan daadkracht en besluitvaardigheid. Daarnaast blijkt uit de inventarisatie dat de overheid regelmatig wordt teruggefloten door rechters, en dat planbureaus en de Raad van State zich vaker kritisch uitlaten op voorgenomen beleid. Dit alles versterkt een beeld van bestuurlijk onvermogen.

> **Omgangsvormen op de werkvloer blijven belangrijk en krijgen incidenteel veel media-aandacht.** In de omgevingsanalyses uit 2023 en 2024 signaleerden we al dat de discussie over (seksueel) grensoverschrijdend gedrag op de werkvloer prominenter speelde in de omgeving. De aandacht voor en maatschappelijke discussie over dit onderwerp lijken te pieken rondom spraakmakende incidenten, zoals bij Ajax en de NOS in 2024. In 2025 lijkt er iets minder aandacht te zijn voor dit onderwerp. Het onderwerp stijgt licht qua belang op de publieksagenda. 20% van de Nederlanders vindt dit nu een belangrijk SZW-thema, blijkt uit de opiniepeiling die we uitvoerden voor deze omgevingsanalyse, ten opzichte van 17% een jaar eerder.

> **De plannen om het arbeidsongeschiktheidsstelsel te hervormen leiden tot veel discussie.** Het aantal WIA-uitkeringen neemt toe: in 2024 is het aantal WIA-uitkeringen met 13% gestegen en ook voor 2025 verwacht men een lichte stijging. De discussie in de media richt zich op de financiële gevolgen van deze stijging, het verhogen van de uitkering en de roep om vereenvoudiging van de arbeidsongeschiktheidsregeling. Zodat werkgevers en werknemers een snellere en eenvoudiger beoordeling krijgen.

Het huidige stelsel, met name de WIA, is te complex geworden voor de uitvoering en de mensen die ervan afhankelijk zijn, concludeert OCTAS. Het kabinet wil daarom het aantal regelingen binnen de WIA terugbrengen. Voor de lange termijn schetst het kabinet een fundamenteel ander stelsel, geïnspireerd op het OCTAS-advies waarbij vooral gekeken wordt op wat mensen nog wél kunnen. Vooral het afschaffen van de Inkomensvoorziening Volledig Arbeidsongeschikten (IVA) leidt tot veel kritiek. Zo kopt De Telegraaf: “Korting dreigt op uitkering zieken”. Vakbonden en cliëntenorganisaties roeren zich in het debat. Exemplarisch voor de kritiek is CNV-voorzitter Piet Fortuin: “We schrijven een grote groep mensen voortijdig af. Terwijl ik vind dat iedereen op de arbeidsmarkt moet kunnen meedoen. Al is het maar voor vijf of tien uur per week”. De media schetsen een beeld van de voormalige minister van SZW die zich hard maakt voor zijn dossier, maar ook van een kabinet dat onder hoge druk wordt gezet over de onhoudbaarheid van het stelsel.



**Ook in de media aandacht voor het lage vertrouwen in de overheid en de politiek.** Zo wordt het SCP-rapport opgepikt waarin het planbureau signaleert dat er brede onvrede heerst over de politiek. Politici zouden meer met elkaar bezig zijn dan met de problemen in het land.

**Zorgen nemen toe over ongelijkheid en verharding in de maatschappij.** In februari meldt het SCP dat de voorgenomen bezuinigingen van het kabinet zorgen voor grotere ongelijkheid in de samenleving. “Daarmee raken leefwerelden in de samenleving steeds verder van elkaar verwijderd”, aldus het SCP. Ook maken burgers zich zorgen over de omgangsvormen in de politiek en de verharding in het uiten van meningen, meldt NU.nl. Naar aanleiding van het SCP-rapport schrijft het FD dat mensen met een onzekere maatschappelijke positie zich niet gehoord of gezien voelen door degenen die het volgens hen voor het zeggen hebben, waardoor de samenleving verder dreigt te polariseren.

**Net als in 2024 staat de uitvoeringsproblematiek rond het UWV in 2025 in de schijnwerpers.** “Zwaarst getroffen UWV-gedupeerden worden door minister niet geholpen”, kopt EénVandaag in januari. Gedurende het jaar wordt het nieuws daarover niet veel positiever. In maart blijkt dat door een fout bij het UWV sommige arbeidsongeschikten de afgelopen anderhalf jaar onterecht een te lage of zelfs geen uitkering hebben ontvangen.

**In het voorjaar volgen berichten over de uitvoeringsproblematiek bij het UWV.** Een aangekondigd groter onderzoek naar hoe mensen met postcovid, ook wel long covid genoemd, zijn beoordeeld door het UWV, loopt vertraging op. Mensen met postcovid die een WIA-uitkering aanvragen, stuiten herhaaldelijk op obstakels. In september meldt het AD: “UWV flink de fout in met ziekwet, slechts klein deel wordt hersteld.” Volgens een Kamerbrief worden alleen dossiers van mensen die momenteel nog in de ziekwet zitten gecorrigeerd; verder heeft het UWV het te druk.

**Maatschappelijke tegenstellingen manifesteren zich via demonstraties.** Een ontwikkeling is dat Nederlanders zich vaker kritisch uiten over het overheidsbeleid door de straat op te gaan. De oorlog in Gaza wekt veel emoties in de samenleving. Daarbij is er kritiek op de terughoudende koers van het kabinet richting Israël. Dit leidt tot omvangrijke demonstraties onder de titel “de Rode Lijn”, georganiseerd door maatschappelijke organisaties. Het nieuws van de bezoekersaantallen domineert de voorpagina's van landelijke kranten.

In september vindt een manifestatie voor een strenger asielbeleid plaats in Den Haag, die uitmondt in geweldpleging en verdeeldheid in de Tweede Kamer veroorzaakt. Ook vinden in gemeenten protesten plaats tegen de komst van azc's, wat veel emoties oproept bij burgers en gemeentebestuurders.

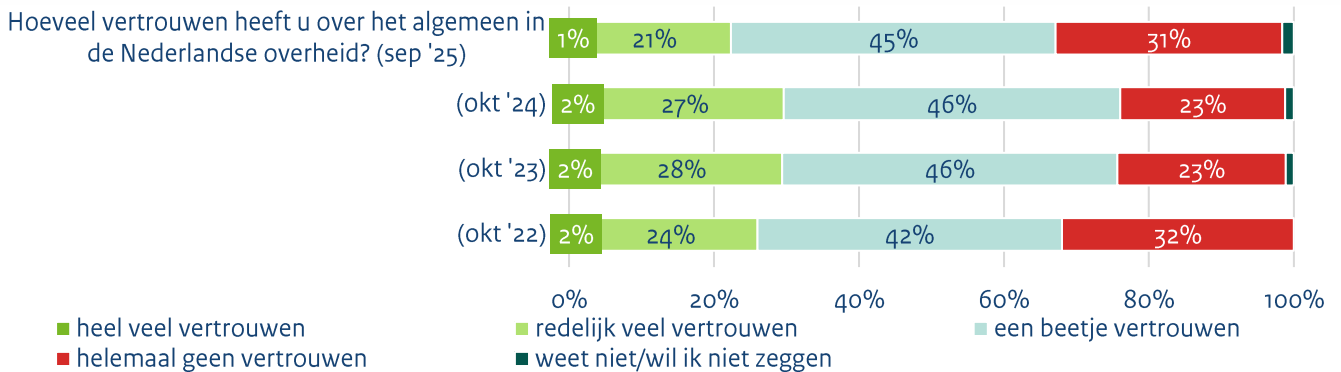


**Misbruik van uitkeringen en toeslagen tegengaan weer belangrijkste SZW-prioriteit.** Op de eerste plek in de SZW-prioriteitenlijst staat voor Nederlanders het tegengaan van misbruik van uitkeringen en toeslagen. Dit onderwerp staat van oudsher op of rond de top. Voor de helft van de Nederlanders is dit een belangrijk beleidsthema. Mensen zonder startkwalificatie (61%) en praktisch opgeleiden (51%) vinden dit vaker belangrijk dan theoretisch opgeleiden (43%). In de top-3 van belangrijkste thema's vinden we ook gelijke beloning van mannen en vrouwen voor werk terug, iets meer dan vier op de tien Nederlanders vindt dit een belangrijk thema (44%). Opvallend is dat 65-plussers (52%) dit vaker belangrijk vinden dan de twee jongere leeftijdscategorieën (respectievelijk 41% en 42%). Tot slot zien we ook dat (seksueel) grensoverschrijdend gedrag op de werkvloer bestrijden significant vaker wordt genoemd ten opzichte van een jaar geleden. In oktober 2024 vond 17% dit een belangrijk thema, in september 2025 steeg dit naar 20%. Mogelijk houdt deze toename ook verband met de actualiteit. Op het moment dat de vragenlijst werd afgenomen, was er meer aandacht voor o.a. gendergelijkheid en femicide na een spraakmakende moordzaak in september.



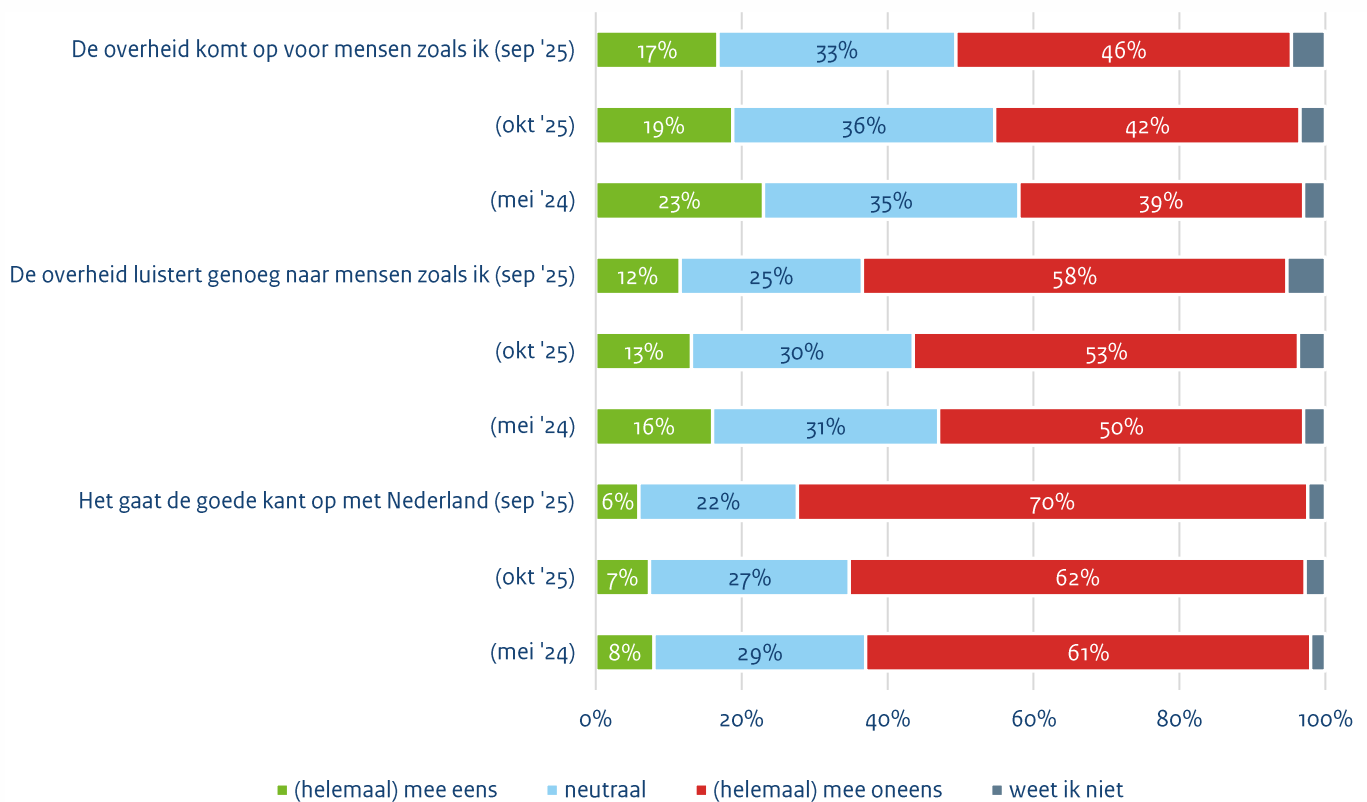
**Publieksagenda stand van het land** (Algemeen Nederlands publiek, dataverzameling 03-09 t/m 14-09, n=1.277)

**Vertrouwen in de overheid gedaald.** Eerder noemden we de SCP-cijfers over het vertrouwen. Ook uit onze eigen opiniepeiling blijkt dat het vertrouwen in de Nederlandse overheid ten opzichte van een jaar geleden gedaald is. Waar in oktober 2024 29% nog (enig) vertrouwen had in de overheid, is dat een jaar later gedaald naar 22%. De groep die zegt helemaal geen vertrouwen te hebben steeg juist, van 23% naar 31%. Dit valt niet los te zien van de val van het kabinet in juni 2025. Daarnaast werd vlak voor het versturen van deze vragenlijst, eind augustus 2025, bekend dat ook de bewindspersonen van het NSC het demissionaire kabinet verlaten. In het jaarlijkse Prinsjesdagonderzoek van Ipsos I&O is ook gevraagd naar het vertrouwen in de landelijke politiek en wat de oorzaken zijn van het lage vertrouwen. Hieruit blijkt dat kiezers weinig vertrouwen hebben op het gebied van immigratie en de woningmarkt, en van mening zijn dat de grote problemen in het land niet worden aangepakt. Naast inhoudelijke redenen wantrouwen kiezers de manier van politiek bedrijven. Drie op vier kiezers zonder vertrouwen in de politiek vinden dat de politiek problemen niet oplost (76%) en vooral met zichzelf bezig is (74%). Zich niet vertegenwoordigd (28%) of gehoord (24%) voelen wordt minder vaak genoemd. Ontevredenheid over vertegenwoordiging komt juist vaker onder jongeren voor (tot 18 jaar). Dit schrijft UNICEF in haar jaarlijkse "jongerenadvies". Gemiddeld beoordelen jongeren de mate waarin zij zich gehoord voelen door de Nederlandse politiek met het rapportcijfer 4,4. Dit is vergelijkbaar met 2024 (toen: 4,5). Jongeren lichten toe dat zij geen stemrecht hebben en niet om hun mening gevraagd worden. Ook is de politiek volgens hen te veel gefocust op problemen die volwassenen aangaan en minder op waar jongeren (in de toekomst) mee te maken hebben.



Vertrouwen in de Nederlandse overheid (Algemeen Nederlands publiek, dataverzameling 03-09 t/m 14-09, n=1.277)

**Meerderheid vindt dat het niet de goede kant op gaat met Nederland.** Het bovenstaande vertaalt zich ook door in het beeld dat men van Nederland heeft. Een iets groter deel van de Nederlandse bevolking voelt zich, vergeleken met vorig jaar, niet altijd gezien en gehoord door de overheid. Zes op de tien (58%) vinden dat er onvoldoende naar hen geluisterd wordt. En bijna de helft (46%) is van mening dat de overheid niet opkomt voor mensen zoals zij. Daarnaast vindt een ruime meerderheid (70%) dat het niet de goede kant op gaat met Nederland.



Beeld van Nederland (Algemeen Nederlands publiek, dataverzameling 03-09 t/m 14-09, n=1.277)



Incl. armoede en schulden,  
koopkracht, inflatie,  
inkomensongelijkheid

# Bestaans- zekerheid



## Belangrijkste uitkomsten

- > **“Bestaanszekerheid” domineert niet langer het discours, maar oproep aan overheid blijft om dit thema met een brede blik aan te pakken.** De onderliggende problemen zijn niet verdwenen en vragen samenwerking tussen beleidsdomeinen.
- > **Koopkracht stijgt en armoede daalt, maar grote groepen blijven in de knel.** Niet iedereen profiteert vanwege de onevenredige impact van de inflatie op lage inkomens. Ondanks dalende armoedecijfers is de intensiteit van armoede toegenomen. Ook de aanzienlijke groep huishoudens net boven de inkomensgrens blijft kwetsbaar.
- > **Hoge boodschappenprijzen overschaduwden toename koopkracht.** Gemiddeld gezien neemt de koopkracht toe. Tegelijkertijd voelt dat voor veel mensen niet zo, onder andere door de aanmerkelijk hogere prijzen in de supermarkt, ook in vergelijking met andere landen.
- > **Schuldenproblematiek blijft significant, maar ook positieve ontwikkelingen.** 1 op de 3 mensen in armoede heeft problematische schulden. Wel vragen meer Nederlanders hulp bij schulden en geldzorgen.
- > **Zorgen om jongvolwassenen, kansenongelijkheid en energiearmoede.** Vanuit verschillende invalshoeken staat de bestaanszekerheid van jongeren onder druk. Kansenongelijkheid blijft een heet hangijzer in Nederland. En er zijn zorgen om energiearmoede nu we een winter tegemoet gaan zonder Noodfonds Energie.





- > **“Bestaanszekerheid” als buzzword verdwenen, maar niet als probleem (dat om een brede aanpak vraagt).** Waar rond de Kamerverkiezingen in 2023 “bestaanszekerheid” nog hét buzzword in het politieke en publieke debat was, staat de term in 2025 aanmerkelijk minder centraal. Ook in de opiniepeiling uitgevoerd voor deze analyse vallen thema’s rond bestaanszekerheid (armoede, koopkracht en schulden) nu buiten de top-3 van wat mensen zien als SZW-prioriteiten. Mogelijk hangt dit samen met de stijgende koopkracht en de diverse maatregelen vanuit de overheid.

Verschillende experts en organisaties blijven benadrukken dat bestaanszekerheid om meer draait dan alleen financiën – bijvoorbeeld ook om betaalbaar wonen, kansengelijkheid, het tegengaan van gezondheidsverschillen tussen groepen en aandacht voor dakloosheid. De planbureaus pleiten voor een “bredewelvaartsperspectief”, waarbij domeinoverstijgend wordt gekeken naar wat mensen nodig hebben. Die afstemming is in de huidige beleidspraktijk volgens hen nog steeds geen vanzelfsprekendheid.

Het Internationaal Monetair Fonds (IMF) waarschuwt intussen voor een verhitte economie in Nederland. Het fonds roept op om minder geld te stoppen in koopkrachtondersteuning, en eerder te investeren in grote knelpunten op het gebied van infrastructuur, onderwijs, huisvesting, stikstof, het elektriciteitsnet, klimaatverandering etc.

- > **De armoedecijfers nemen af, maar armoede wordt wel dieper en financiële kwetsbaarheid blijft zorgwekkend.** De armoede in Nederland is de afgelopen jaren gedaald (zowel volgens de oude als de nieuwe definitie). Dit mede dankzij maatregelen vanuit de overheid. Bij een voortzetting van het huidige beleid zal in 2030 nog 2,6% van de mensen in armoede leven: een historisch laag aantal. Tegelijk waarschuwt het CPB dat de *armoede-intensiteit* toeneemt: hoewel minder mensen arm zijn, zitten mensen in armoede hier dieper in.

Experts wijzen op de structurele problemen die schuilgaan achter armoedecijfers en de grote impact die armoede heeft in het leven. Exemplarisch is dat veel mensen mondzorg mijden of uitstellen om financiële redenen. Experts hekelen het “pleisters plakken” vanuit de overheid. Zo roept de Kinderombudsvrouw op tot één landelijke lijn in de armoede-aanpak, zodat gemeenten niet langer ieder hun eigen koers varen. Armoede-expert Tim ’S Jongers hekelt het opknippen van armoede in deelproblemen, zoals kinderarmoede en menstratiearmoede.

Hoewel de armoedecijfers dalen, blijft een grote groep Nederlanders financieel kwetsbaar. Een groep van zo’n 1,2 miljoen zit net boven de armoedegrens. Mensen die werken maar een laag inkomen hebben, hebben vaak weinig vermogen of spaarbuffer en hebben niet altijd recht op of weet van toeslagen. Deloitte becijfert dat 47% van alle Nederlandse huishoudens kwetsbaar of financieel ongezond is en bestempelt vooral de situatie van jongvolwassenen als zorgwekkend (zie ook volgende paragraaf). Positief is wel dat huishoudens over het algemeen beter rondkomen, meer sparen, minder lenen, en de financiële positie van vrouwen is verbeterd.

Diverse organisaties die armoede bestrijden, zeggen dat ze de hulpvraag nog steeds zien toenemen. Er komen ook nieuwe vragen en signalen bij, zoals rond het aanschaffen van een noodpakket, waartoe de overheid oproept. Het Armoedefonds onderstreept dat mensen in armoede geen mogelijkheid hebben om extra dingen te kopen voor crisissituaties.



**Focus op jongvolwassenen blijft belangrijk als het gaat om bestaanszekerheid.** In het omgevingsbeeld zien we het afgelopen jaar op meerdere manieren aandacht voor jongvolwassenen als het gaat om bestaanszekerheid.

Zo legt het jaarlijkse Deloitte-onderzoek naar financiële gezondheid de nadruk op “zorgwekkende” ontwikkelingen onder jongvolwassenen (18-24 jaar). Deze groep heeft vaak te maken met een inkomen onder modaal, tijdelijke contracten en hoge woonlasten. Dit zorgt voor financiële stress.

Deloitte roept op tot specifiek beleid voor jongvolwassenen. Dit beeld wordt bekrachtigd door andere onderzoeken. Zo meldt vergelijkingssite Independer dat 60% van de jongeren onder de 30 vreest te weinig geld te hebben voor de gas- en stroomnota. En het Nibud concludeert op basis van onderzoek met ABN AMRO dat scholieren moeite hebben het overzicht over hun financiën te houden, mede doordat zij verschillende betaalmethoden gebruiken.

Het minimumjeugdloon staat in 2025 ook in de spotlights. De toenmalig minister van SZW kondigt aan dat het jeugdloon per 2027 omhoog zal gaan. Dit leidt tot kritiek uit de retailsector, die waarschuwt voor verdere prijsstijgingen in de supermarkten. Een meerderheid van de Tweede Kamer vindt de verhoging juist niet snel genoeg gaan. Een motie om het jeugdloon al in 2026 te verhogen wordt echter verworpen door de waarnemend minister van SZW.

Ook achteraf betalen is een blijvend probleem onder jongeren. Volgens de AFM gebruiken honderdduizenden minderjarigen achteraf-betalapps, terwijl dat pas mag vanaf 18 jaar. De leeftijdscontroles worden makkelijk omzeild, aldus het Nibud. Uit onderzoek van Ipsos I&O in opdracht van SZW blijkt dat één op de drie jongeren tussen de 16 en 21 jaar spullen koopt die ze pas later hoeven te betalen. Een deel van hen komt daardoor in de financiële problemen. Recent is aangekondigd dat in 2026 de regels voor achteraf betalen worden aangescherpt.

- **Hoge boodschappenprijzen overschaduwden toename koopkracht** Gemiddeld gezien neemt de koopkracht toe. Tegenover de loonstijging van 6,8% staat een inflatie van 3,1%, waarmee de reële loonontwikkeling op 3,7% uitkomt. Volgens het CBS is 80% van de Nederlanders tevreden over zijn geldzaken. In de Nationale Monitor Geldzorgen van Wijzer in Geldzaken is in 2025 een daling van diverse vormen van geldzorgen te zien. Tegelijk hebben veel mensen het idee dat zij er financieel niet op vooruitgaan. Wat hierbij mee kan spelen is volgens een ABN AMRO-econoom het zogenaamde “sticker-effect”: de nominaal hogere prijzen in de supermarkten zijn duidelijk waarneembaar, terwijl men het sneller gestegen salaris eerder vergeet.

Tegelijkertijd blijft de permanent hoge inflatie gedurende het jaar een bron van zorg. In september kondigt de Autoriteit Consument & Markt (ACM) aan een onderzoek te starten naar de prijzen van boodschappen in Nederlandse supermarkten. De inflatie heeft vooral impact op huishoudens met een lager inkomen, die minder mogelijkheden hebben om hun uitgavenpatroon aan te passen. Door de hoge prijzen blijft sparen voor veel huishoudens ook lastig. Hoewel uit verschillende onderzoeken blijkt dat het meer mensen lukt om te sparen dan in voorgaande jaren, heeft een kwart van Nederland minder dan €2.500 aan spaargeld. En één op de acht spaart helemaal niet, blijkt uit cijfers van het CPB.



## **Problematische schulden drukken zwaar, maar ook positieve ontwikkelingen.**

Vorig jaar rapporteerden we in onze omgevingsanalyse dat de publicatie van het IBO-rapport over (problematische) schulden voor media-aandacht zorgde. Het aantal Nederlanders met problematische schulden is de afgelopen paar jaar gegroeid, na een eerdere daling. Bijna één op de elf huishoudens heeft ermee te maken. De schuldenproblematiek kost de samenleving jaarlijks zo'n €8,5 miljard.

Dit jaar is er aandacht voor nieuwe CBS-cijfers over 2023 die laten zien dat een derde van de mensen die in armoede leven, problematische schulden heeft. Zij hebben vaak te maken met betalingsachterstanden bij de Belastingdienst en hun zorgverzekeraar. Bij de groep mensen met een inkomen net boven de armoedegrens zijn er ook problemen. In mei ontdekt de NVVK (de branchevereniging voor schuldhulpverleners) in de voorjaarsnota dat het kabinet een eerder plan voor geld naar schuldhulp vanaf 2029 toch schrapt. Dit levert de nodige kritiek op, zeker omdat het kabinet ambities had uitgesproken om problematische schulden fundamenteel aan te pakken.

Er zijn ook positieve ontwikkelingen. Mensen die door gemeenten zijn geholpen met probleemschulden, worden in steeds meer gemeenten sneller uit de boeken gehaald van het BKR, waardoor zij minder hinder ondervinden bij bijvoorbeeld het aanvragen van een hypotheek. Verder maken de vijf grootste Nederlandse banken in de zomer bekend dat ze een incassopauze zullen inlassen bij klanten die bij de gemeente schuldhulp hebben aangevraagd. Ook maken mensen met problematische schulden vaker gebruik van een schuldregeling. In 2024 steeg het aantal schuldregelingen met 13% ten opzichte van het jaar ervoor, blijkt uit onderzoek van Divosa en de NVVK. Het aantal mensen dat hulp vraagt bij financiële problemen is ook met ongeveer 3% toegenomen.

- **Kansenongelijkheid in Nederland nog steeds heet hangijzer.** Op diverse manieren komen verschillen tussen kansrijke en kansarme mensen in Nederland in het omgevingsbeeld naar voren. Zo blijkt uit een promotieonderzoek van de Vrije Universiteit Amsterdam dat de relatie tussen het inkomen van ouders en kinderen in Nederland sterker is dan in veel andere westerse landen. Ook is er aandacht voor een toenemende gezondheidskloof. Een CBS-publicatie laat zien dat de armste Nederlanders veel vaker sterven aan hartkwalen dan de rijkste Nederlanders, en dat dit verschil groter wordt. Een expert merkt daarbij op dat overheidsmaatregelen gericht op een gezondere leefstijl vooral effect hebben bij mensen die al relatief gezond zijn.

Socioloog Jonathan Mijs stelt dat mensen vaak een verkeerd beeld van ongelijkheid hebben. Hij wijst er onder meer op dat mensen vaak overschatten wat mensen aan de onderkant van de arbeidsmarkt verdienen, terwijl daar in werkelijkheid veel mensen op het randje zitten, met tijdelijke contracten en zonder pensioenregeling. Met betrekking tot dat laatste laten onderzoekers van DNB en de universiteiten van Leiden en Tilburg zien dat er grote verschillen zitten in de hoogte van de pensioenen die Nederlandse huishoudens opbouwen. Ongeveer 325.000 huishoudens dreigen na pensionering zelfs te moeten rondkomen van minder dan de AOW en zakken zo door de armoedegrens. Zelfstandigen, vrouwen en migranten hebben daarbij een aanzienlijk grotere kans dat ze later van een klein pensioen moeten rondkomen.

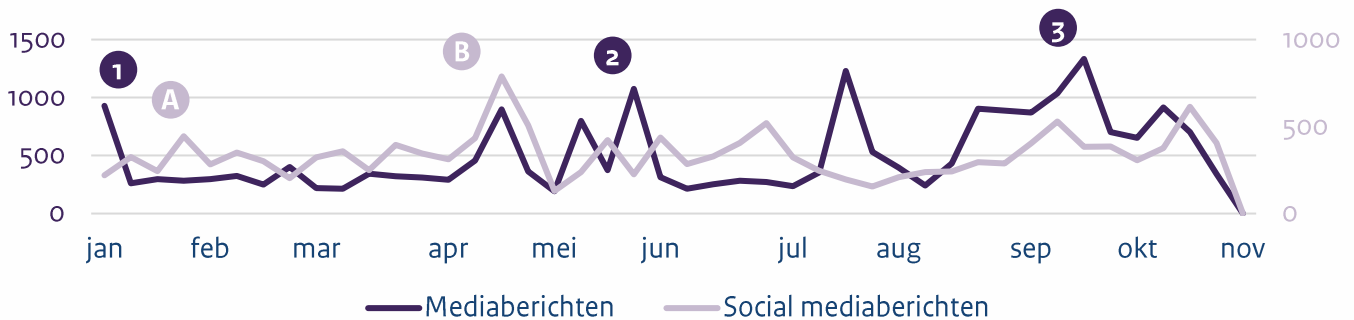
Tot slot nog een positieve noot: de personeelstekorten op de arbeidsmarkt bieden volgens het CPB kansen voor een gelijkere inkomensverdeling. Door de aanhoudende krapte stijgen de lonen van mensen met lage inkomens namelijk harder dan die van mensen met hogere inkomens. Daardoor wordt de inkomenskloof kleiner.



- > **Zorgen om energiearmoede blijven.** CBS en TNO rapporteren dat de energiearmoede in 2024 is toegenomen tot naar schatting ruim een half miljoen huishoudens (zo'n 6% van alle huishoudens). Er zijn nog eens één miljoen "risicohuishoudens", met een inkomen net boven de lage-inkomensgrens, hoge energiekosten en een slecht geïsoleerde woning. De urgentie van dit

probleem wordt onderstreept door de stormloop naar het Tijdelijk Noodfonds Energie. Met meer dan 200.000 aanvragen is het potje van €56,3 miljoen voor 2025 al binnen enkele dagen leeg.

Intussen werkt het kabinet aan een publiek energiefonds, dat met aanspraak op EU-budget huishoudens niet alleen zal helpen met de energierekening, maar ook actief ondersteunt naar verduurzamingshulp. Maar gezien het benodigde wetgevingstraject en de op te pakken uitvoeringsvraagstukken, kan dit niet eerder operationeel zijn dan vanaf de winterperiode van 2026/2027. Begin november is bekend gemaakt dat gemeenten voor de komende winter wel €30 miljoen krijgen als impuls voor de lokale energiearmoedeaanpak. Maar dit neemt niet alle zorgen weg. Er zijn onderaan de streep deze winter minder middelen beschikbaar voor het energiearmoedevraagstuk. Ook gaat in 2026 de energiebelasting op gas omhoog en stijgen de nettarieven. En ondanks dat energie-economen verwachten dat de elektriciteits- en gasprijzen niet verder zullen pieken, kan de situatie snel omslaan bij een strenge winter of crisis.



- 1** Aan het begin van het jaar is er in de media positieve aandacht voor de ontwikkeling van de koopkracht. Tegelijkertijd schrijven media over zorgen rond de aanhoudend hoge inflatie.
- 2** In mei meldt het CBS dat een derde van de Nederlanders in armoede kampt met problematische schulden. Schuldhulp en armoederegelingen worden breed uitgelicht in de landelijke media.
- 3** De Kinderombudsman concludeert dat de aanpak van kinderarmoede tekortschiet. Diverse landelijke media besteden aandacht aan het rapport.

*Noot: de pieken in social mediaberichten (A en B) worden geduid in het social mediabeeld (vanaf pagina 31)*

**De term “bestaanszekerheid” neemt in de media merkbaar af in populariteit.** “Bestaanszekerheid” lijkt nu al het toverwoord en dominante thema van de komende verkiezingscampagne”, schreef NRC in september 2023. Uit een data-analyse van de krant bleek dat het woord bestaanszekerheid al jaren in opmars was. Twee jaar later is daar weinig van over. Een week voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2025 kopt de NRC-podcast Haagse Zaken over het verdwijnen van het thema: “Bestaanszekerheid is niet sexy”. NRC geeft als verklaring het vertrek van NSC-voorman Pieter Omtzigt, die het begrip vaak gebruikte, en het feit dat andere partijen het begrip daarna niet meer overnemen. In oktober is er hernieuwde aandacht voor bestaansonzekerheid. De NOS schrijft dat steeds meer mensen in de financiële problemen komen doordat ze toeslagen moeten terugbetalen.

**De koopkrachtontwikkeling in 2025 begint voor veel Nederlanders positief.** Volgens de eerste cijfers van bureau ADP houden de meeste werknemers meer geld over, vooral dankzij de verlaagde inkomensbelasting voor middeninkomens. Ook gepensioneerden zullen meer overhouden, is de verwachting in januari. Lage inkomens profiteren iets minder door een lagere maximale algemene heffingskorting, schrijft de NOS.

**De permanent hoge inflatie blijft tijdens het jaar een bron van zorg.** Het creëert onzekerheid en onrust bij de werknemers, zo blijkt in de media. Want terwijl de lonen flink stijgen, geldt dat ook voor de prijzen, inclusief de huren. In december 2024 kwam de inflatie uit op 4,1%, het hoogste niveau in anderhalf jaar. In maart licht CNV-voorzitter Piet Fortuin in De Telegraaf toe dat 40% van de werkenden moet bezuinigen op eten en 60% op energie. In de loop van 2025 daalt de inflatie iets, tot 2,8% in augustus. Maar dat blijft relatief hoog in Europees perspectief, laten CBS en DNB zien.



**Ondanks de stijgende koopkracht blijft armoede hardnekkig en zorgelijk.** Het AD schrijft dat terwijl veel Nederlanders er financieel op vooruitgaan, anderen achterblijven en hun rekeningen niet betalen. De gemeente Utrecht reageert spontaan met een eenmalige crowdfundingactie voor bijstandsontvangers. Het CPB ziet vooral een structureel probleem en uit haar zorgen. Volgens het CPB raken mensen die eenmaal in armoede verkeren immers vaak dieper in problemen, en deze groep vraagt bovendien zelden toeslagen aan, aldus NRC in maart. Gedurende het jaar zijn er verschillende signalen vanuit o.a. het Jeugdeducatiefonds en het Armoedefonds die voor media-aandacht zorgen. Bijvoorbeeld over dat niet alle ouders een bril voor hun kind kunnen betalen, de kosten van een noodpakket, en stress bij basisschoolkinderen vanwege geldzorgen thuis

**Het Tijdelijk Noodfonds Energie is een terugkerend dossier in de nieuwsmedia.** Er is een spanning te zien tussen enerzijds de verwachtingen bij mensen en anderzijds de budgettaire knelpunten in de uitvoering. Per 1 januari verviel het fonds, dat financiële steun bood aan huishoudens rond het sociaal minimum met hoge energielasten. “We verwachten dat minder mensen het huishoudboekje rond zullen krijgen”, zegt Auke Schouwstra van de NVVK, de brancheorganisatie van schuldhulpverleners tegen het Nederlands Dagblad. De staatssecretaris P&I roept vervolgens het bedrijfsleven begin januari op alsnog bij te dragen, meldt De Volkskrant. Negen energieleveranciers zeggen daarop hun steun toe, wat een succes lijkt; het kabinet had eerder al €60 miljoen vrijgemaakt. Trouw schrijft in februari dat er toch onenigheid blijft bestaan over de dekking van uitvoeringskosten van €10 miljoen.

Het loket Tijdelijk Noodfonds gaat in april weer open, maar moet na een week alweer sluiten vanwege een stormloop met 210.000 aanvragen. Het gehele budget van €56,3 miljoen is vrijwel direct uitgeput. Essent roept daarom op de energiebelasting te schrappen waardoor mensen €800 minder per jaar kwijt zijn. “De energierekening wordt anders onbetaalbaar”, volgens de energieleverancier bij BNR in april. In september kopt De Telegraaf: “Noodfonds energie in de ijskast: geen hulp voor mensen die komende winter rekening niet kunnen betalen.” Als in oktober duidelijk wordt dat er 30 miljoen naar gemeenten zal gaan voor de lokale energiearmoedeaanpak, reageren de media wisselend. Er zijn positieve reacties dat er toch geld komt, maar ook kritische noten over dat het rijk de verantwoordelijkheid bij gemeenten zou neerleggen. De VNG zelf reageert echter positief.

**Kabinetsmaatregelen in het voorjaar hebben gevolgen voor inkomens en schulden.** De minister van SZW besluit in april het minimumjeugdloon te verhogen vanaf 2027. De Tweede Kamer is echter niet tevreden en wil de verhoging al vanaf 2026. Oudere werknemers hebben minder voordeel vanwege het kabinetsplan om de WW-duur met een half jaar te verkorten. In april waarschuwt het CNV in De Telegraaf dat vooral langdurig werklozen hierdoor hard worden geraakt. FNV noemt het in De Volkskrant een “botte bezuiniging”. In Trouw zegt de vakbond te vrezen dat het kabinet zich onvoldoende bewust is van de gevolgen. Daarnaast snijdt het kabinet in de subsidie voor schuldhulpverlening: de bijdrage voor de NVVK-brancheorganisatie verdwijnt vanaf 2029. NU.nl meldt in mei dat de staatssecretaris P&I “enorm baalt” van de bezuiniging.



**Armoede gaat vaker gepaard met schulden, mede door “verborgen energiearmoede”.** Volgens het CBS heeft een derde van de mensen die in armoede leven problematische schulden. Het aantal Nederlanders met dergelijke schulden is de afgelopen jaar gegroeid. Energiearmoede dreigt opnieuw toe te nemen. Veel mensen met lage inkomens wonen in oudere woningen met hoge energiekosten.

Later in het jaar wordt bekend dat mensen die moeite hebben hun energierekening te betalen, daar deze winter toch steun voor krijgen via gemeenten. Gemeenten krijgen hiervoor zo'n €30 miljoen. De Telegraaf schrijft dat “onder druk van de Kamer Nobel nu alsnog de kraan een beetje open draait”. Het wegvallen van het Noodfonds raakt deze groep direct. RTL Nieuws schrijft in juli dat er ook sprake is van “verborgen energiearmoede”, wanneer huishoudens bewust minder energie gebruiken.

**Bij Prinsjesdag laat de nieuwe minister van SZW zich optimistisch uit over de koopkracht.**

De minister meldt dat de gemiddelde Nederlander er volgend jaar 1,3% op vooruitgaat. De vakbeweging is kritischer: “Het kabinet keert de samenleving keihard de rug toe”, aldus de FNV, vooral wat betreft de bezuinigingen op sociale zekerheid, waaronder de WW. Ook de media zijn kritisch. Volgens hen is de verbetering vooral toe te schrijven aan externe factoren.



In de periode van 1 januari 2025 tot 30 oktober 2025 verschijnen 14.764 berichten over het thema Bestaanszekerheid op social media. Dat maakt dit, opvallend genoeg, het kleinste SZW-thema op social media. Veel voorkomende termen zijn “noodfonds” en “arbeidsongeschiktheid”. Opvallend is dat bestaanszekerheid een van de minder gepolariseerde onderwerpen is wanneer naar het totale sentiment van het social mediabeeld wordt gekeken.

## **Piek A: Minister van SZW praat bij Goedemorgen Nederland over hervorming van het uitkeringsstelsel.**

- > De minister van SZW gaat in gesprek over het uitkeringsstelsel en wil met vakbonden FNV en CNV in gesprek over zijn voorstel voor een eenvoudiger arbeidsongeschiktheidsstelsel. Volgens FNV pest het kabinet zieke mensen. Op social media wordt dit aan “bestaanszekerheid” gekoppeld.
- > Dit sentiment overheerst ook wanneer gekeken wordt naar de eerste piek van het social mediabeeld.

“Bestaanszekerheid @MinisterieSZW gaat de zwaksten in de samenleving nóg harder de grond in trappen. VOLLEDIG arbeidsongeschikt minder laten keuren door ze allemaal te keuren. Werkgevers' miljarden graaien terwijl de AOF-pot 10 miljard overschot heeft 🤔.”

– X-gebruiker (29-01-2025)

“Bestaanszekerheid op zijn kop. Het lijkt wel alsof NSC is losgekoppeld van het ministerie, en daarmee losgeslagen van de werkelijkheid. Of is het serieus kiezersbedrog? Deze manier van bezuiniging komt heel duur te staan op rekening van Volksgezondheid. #bewaartweet ”

– X-gebruiker (29-01-2025)

## **Piek B: Noodfonds Energie al na één week gesloten**

- > De piek ontstaat voornamelijk door reacties van social mediagebruikers die reageren op nieuwsberichten van landelijke media, en reposten berichten van opiniemakers. De verontwaardiging is tweedelig: enerzijds richt zij zich op de politiek die geld verspilt aan duurzame energieoplossingen, anderzijds op het falen van de coalitiepartijen in het kabinet.
- > Een bericht op X van Sywert van Lienden wordt veruit het meest gedeeld.

“Hogere huurtoeslag, hogere zorgtoeslagen, noodfonds energie, nieuwe OV-toeslagen, meer geld voor sociale advocatuur, huurbevrozing, meer geld naar sociaal domein. Is het niet tijd de oorzaak van het probleem aan te pakken ipv de gevolgen voor mensen met lagere inkomens?”

- X-bericht van Sywert van Lienden (29-04-2025)

“Grote vervuilers werden en worden weer geholpen. Maar de burger die het niet kan betalen mag vernederend meedoen aan een op=op actie waarbij meer dan de helft mag creperen. Nu met dank aan #PVV #VVD #NSC #BBB #Schoof”

- X-bericht (29-04-2025)



**Armoedebestrijding volgens Nederlanders niet meer belangrijkste SZW-beleidsthema.** Tot en met het voorjaar van 2024 was armoede tegengaan het belangrijkste thema. Zo vond in oktober 2023 meer dan de helft van de Nederlanders (54%) armoede tegengaan een belangrijk thema. Daarmee was dit lange tijd het belangrijkste onderwerp, mede door de hoge inflatie.

Inmiddels zijn de thema's rond bestaanszekerheid (armoede, koopkracht en schulden) buiten de top-3 gevallen, maar is bestaanszekerheid evenwel nog één van de belangrijkste thema's. We vinden twee van de drie onderliggende thema's (armoede en koopkracht) terug op plek 4 en 5. Vier op de tien Nederlanders noemen armoede tegengaan (40%) en koopkracht beschermen (39%) als één van de belangrijkste prioriteiten voor SZW. Voorkomen van en hulp bij schulden wordt door iets meer dan een kwart genoemd (27%).

Als we kijken naar de spontane reacties (door middel van een open vraag) dan zien we dat armoede en bestaanszekerheid na de arbeidsmarkt, uitkeringen en toeslagen, het vaakst spontaan worden genoemd als prioriteiten voor SZW. Nederlanders benoemen zorgen over de stijgende kosten van levensonderhoud, de ontoereikendheid van uitkeringen (denk aan de armoedeval) en de groeiende kloof tussen arm en rijk. In de reacties benadrukken ze de noodzaak van een WML, betere ondersteuning voor mensen met lage inkomens en effectiever armoedebeleid. Sommige suggesties zijn concreter van aard, zoals het verlagen van vaste lasten of het verhogen van bepaalde uitkeringen.



**Publieksagenda bestaanszekerheid** (Algemeen Nederlands publiek, dataverzameling 03-09 t/m 14-09, n=1.277)



Incl. krapte, arbeidsmigratie,  
modernisering arbeidsmarkt,  
flexwerk en leven lang  
ontwikkelen

# Arbeids- markt



## Belangrijkste uitkomsten

- > **Arbeidsmigratie komt prominent terug in het omgevingsbeeld.** Zowel in het politieke als maatschappelijke debat. Politiek Den Haag lijkt grip te missen op arbeidsmigratie.
- > **Ook veel aandacht voor het zzp-dossier.** De effecten van de strenge handhaving op schijnzelfstandigheid zijn te zien. In sommige sectoren blijven weerstand en uitdagingen bestaan. De Verduidelijking beoordeling arbeidsrelaties en rechtsvermoeden (VBAR) en Basisverzekering Zelfstandigen (BAZ) zijn beide nog geen gelopen race.
- > **De arbeidsmarktkrapte neemt iets af, maar blijft een structureel probleem.** Het vraagt om de nodige keuzes. Mede door de krapte, maar ook door andere oorzaken, staat het ondernemersklimaat in Nederland onder druk.
- > Verder is aandacht voor de **gevolgen van de inzet van AI** op de arbeidsmarkt, de problematische **hoge mentale druk** en het **cao-stelsel** dat aan herziening toe is.





- > **Arbeidsmigratie staat hoger op zowel de politieke als de publieksagenda.** Steeds meer politieke partijen willen de arbeidsmigratie terugdringen. Zij richten hun pijlen vooral op arbeidsmigranten die laagbetaald werk doen, vaak in distributiecentra, glastuinbouw en de vleesverwerkende industrie. Van dit soort banen kwamen er afgelopen tien jaar relatief veel bij, staat in het adviesrapport van de SER dat deze zomer verscheen. De oplossingen die partijen aandragen verschillen. Ook uit de peiling voor deze omgevingsanalyse blijkt dat Nederlanders het controleren op goede woon- en werkomstandigheden van arbeidsmigranten belangrijker zijn gaan vinden. Een fors hoger uurloon zoals sommige partijen voorstellen is het schikbeeld voor veel bedrijven.

Het WRR-rapport “Met de mondiale demografie mee” dat eind november verschijnt, werpt een opvallend licht op de kwestie. Nederland is voor brede welvaart afhankelijk van buitenlandse arbeid. Maar dat aanbod van arbeid in en uit het buitenland gaat door de mondiaal krimpende beroepsbevolking, verschuiven. De instroom van Oost-Europese arbeidsmigranten zal opdrogen. Dit leidt op de langere termijn tot tekorten, maar dit probleem staat beperkt op de radar in de samenleving en politiek.

- > **Politiek Den Haag mist grip als het gaat om arbeidsmigratie, is het beeld in de media.** In 2025 is arbeidsmigratie veel in het nieuws. De focus ligt vooral op de impact van arbeidsmigratie op de Nederlandse economie en samenleving. De arbeidsmigrant als persoon blijft in vergelijking met de jaren hiervoor vaker buiten beeld. De berichtgeving is over het algemeen vrij abstract en dehumaniserend, zo blijkt een contextanalyse uitgevoerd voor Taalstrategie in opdracht van SZW. Het gaat over sectoren, voorzieningen, het nut en niet over mensen. Ook als het gaat om misstanden als uitbuiting is de toon vaak afstandelijk. Er wordt vooral gekeken naar de overheid en minder naar werkgevers. Er is een sterke roep om gerichte aanpak. Maar tegelijkertijd is het beeld dat concrete plannen uitblijven of worden teruggedraaid. Er ontbreekt grip, is het overheersende frame in de media.

Grip mist ook ten aanzien van de cijfers waar de overheid op stuurt, aldus de Intelligence Group eind oktober. Die zijn volgens het data- en techbedrijf verouderd of niet volledig. Volgens hen telt Nederland veel meer arbeidsmigranten dan waar de overheid van uitgaat. Dit komt doordat verschillende instanties andere definities hanteren van wat onder arbeidsmigrant wordt verstaan.

- > **Effecten merkbaar van strengere handhaving op schijnzelfstandigheid, maar ook weerstand tegen onduidelijke criteria.** Het zzp-dossier krijgt vooral begin 2025 veel media-aandacht. Sinds januari 2025 wordt er intensiever door de Belastingdienst gehandhaafd op schijnzelfstandigheid waarbij er dit jaar sprake is van een overgangsjaar (“zachte landing”). Ook werkt het kabinet aan een nieuwe wet VBAR die voor meer duidelijkheid moet gaan zorgen over wanneer er sprake is van loondienst en wanneer van zzp, en aan de BAZ.

De handhaving op schijnzelfstandigheid heeft effect. Na jaren van groei is de toename van het aantal zzp'ers gestagneerd, zo blijkt uit de cijfers van de KvK. Wel zijn er verschillen tussen sectoren. Iets meer dan de helft van de zzp'ers die stopten, stapten over naar een vast of flexibel contract. Ook is er een verschuiving zichtbaar richting andere juridische constructies zoals het inhuren van uitzendkrachten. Hoewel onderzoek van Ipsos I&O in opdracht van SZW (Monitor schijnzelfstandigheid) laat zien dat werkgevers en zzp'ers het goed vinden dat er weer gehandhaafd wordt, is er ook onzekerheid, frustratie en boosheid bij sommige zelfstandigen en opdrachtgevers, blijkt ook uit de burgerbrieven die bij SZW binnenkomen.



Zij vinden dat de wet onbedoelde negatieve gevolgen heeft, zoals uitsluiting van opdrachten, angst bij werkgevers om boetes te riskeren en financiële problemen door inkomensverlies. Werkgevers en zzp'ers hebben behoefte aan heldere criteria. Wel blijkt uit de Monitor schijnzelfstandigheid dat het kennisniveau van zzp'ers en werkgevers is verbeterd over wat schijnzelfstandigheid is.

In sommige sectoren, waaronder de zorg, wordt de verminderde inzet van zzp'ers als een uitdaging ervaren. Bijvoorbeeld als het gaat om de werkdruk en continuïteit van de zorg. Zo gaat niet iedere zzp'er in op het aanbod om in loondienst te gaan. Tegelijkertijd zijn er ook signalen van organisaties die de voordelen ervaren van het werken vanuit een vaste bezetting.

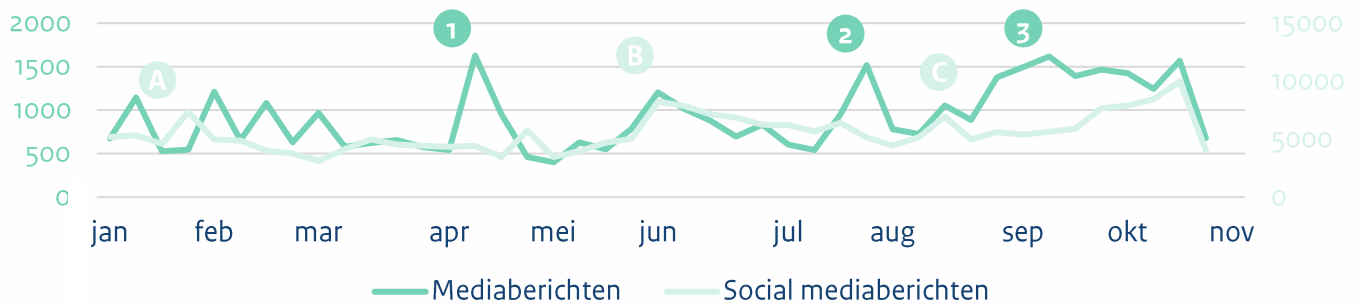
> **VBAR en BAZ nog geen gelopen race**. Kort voor de Tweede Kamerverkiezingen komt het kabinet met een herzien wetsvoorstel AOV zelfstandigen (BAZ). Met het verlengen van de wachttijd van één jaar naar twee (wat ook de druk vermindert op uitvoeringsinstantie UWV), een lagere premie en een opt-outregeling komt het kabinet tegemoet aan een aantal belangrijke kritiekpunten. De Vereniging Zelfstandigen Nederland (VZN) is "gematigd tevreden". Maar het verplichte karakter van de verzekering blijft volgens hen een zure appel voor veel zelfstandigen. Vereniging ZCP Nederland vindt de BAZ geen afdoende regeling om alle vormen van arbeidsongeschiktheid af te dekken. Het wordt volgens de media nog een klus voor de minister om de VBAR en de BAZ ongeschonden door de Kamer te krijgen, want een aantal partijen komt ondertussen met een eigen Zelfstandigenwet om zelfstandigen aan de voorkant meer duidelijkheid te geven.

> **Arbeidskrapte neemt iets af maar is een structureel probleem dat vraagt om de nodige keuzes**. De krapte op de arbeidsmarkt is afgenomen ten opzichte van 2024, zo blijkt uit cijfers van het CBS uit najaar 2025. Ook de ontslagcijfers bij het UWV wijzen op een kentering op de arbeidsmarkt. Toch blijft het voor ondernemers lastig om personeel te vinden, met name vakkrachten. Negen op de tien ondernemers vindt het tekort aan vakmensen een groot probleem. Oplossingen zoekt men vooral in het verbeteren van de arbeidsvoorwaarden en het intern opleiden van personeel, blijkt uit een ondernemerspeiling van Ipsos I&O dit najaar. Ook bieden werkgevers meer uren en sneller een vast contract aan, blijkt uit onderzoek van het SCP. Daarnaast zetten werkgevers andere middelen in om werknemers aan zich te binden. TNO maar ook VNO-NCW en MKB-Nederland pleiten ervoor dat werkgevers de traditionele functie-eisen zoals diploma's en specifieke werkervaring meer loslaten en met een skills-gerichte aanpak beter benutten. Dat maakt de arbeidsmarkt wendbaarder. Want ondanks de krapte vinden onder meer starters en mbo'ers met een niet-Europese migratieachtergrond moeilijk werk. Daarnaast is deeltijdwerken steeds meer de norm.

Volgens arbeidsmarktexperts besteden politieke partijen te weinig aandacht aan het verdienvermogen van morgen. Dat terwijl Nederland door de vergrijzing kampt met structurele personeelstekorten. Toch leiden de plannen van nagenoeg alle politieke partijen die hun verkiezingsprogramma's lieten doorrekenen door het CPB op termijn tot minder in plaats van meer gewerkte uren. De blijvende krapte noopt tot een fundamentele discussie over waar we onze arbeid voor in willen zetten, stelt een arbeidsexpert.



- > **Meer inzet van AI in bedrijven, maar zorgt ook voor onzekerheid op de arbeidsmarkt.** Het gebruik van AI op de werkvloer is toegenomen. Het wordt gezien als één van de oplossingen om krapte op de arbeidsmarkt tegen te gaan maar zorgt ook voor onzekerheid. Ruim één op de vijf bedrijven gebruikt inmiddels kunstmatige intelligentie (CBS). De effecten zijn in sommige sectoren goed merkbaar zoals in de ICT, marketing en communicatie en sales. Maar voor veel gevraagde functies in een aantal nijpende sectoren zoals de zorg, bouw, techniek en onderwijs is het geen oplossing, stelt Randstad op basis van onderzoek. Jongeren vrezen door de komst van AI voor hun baan. Wanneer juniorbanen door AI verdwijnen kunnen zij geen ervaring opdoen. Ook is er het risico op een groeiende kloof tussen mensen met en zonder AI-vaardigheden.
- > **Ondernemersklimaat nog steeds onder druk.** Het Nederlandse ondernemingsklimaat staat nog steeds onder druk. Dat zagen we ook al in 2024 en kwam ook terug in de publicatie “De schijnwerper op de kleine ondernemer” van directie Communicatie. Ondernemers zijn ronduit negatief over de betrouwbaarheid en stabiliteit van politiek en bestuur. Omdat de problemen rond stikstof, woningbouw, stroomnet en uitdijende regelgeving niet worden opgelost, willen ze steeds minder investeren of dreigen vooral grote ondernemers te vertrekken uit Nederland. Ook de problemen bij de uitvoeringsorganisaties en het tekort aan vakkrachten spelen een rol. Ondernemers noemen ook deze zomer het personeelstekort nog steeds als belangrijkste belemmering voor hun bedrijfsvoering. Na de val van het kabinet wordt gevreesd voor stilstand op tal van beleidsterreinen.
- > **Mentale druk is in toenemende mate een probleem.** Nederlanders komen steeds meer onder mentale druk te staan, zo waarschuwt De Raad voor Volksgezondheid en Samenleving eind september. Zij spreekt van een hypernerveuze samenleving waarin versnelling en individualisme het welzijn bedreigen. Meer “lege tijd” is nodig, aldus de Raad. Ook de mentale druk op werkenden neemt toe door factoren als personeelstekorten en reorganisaties wat leidt tot een hoog werk gerelateerd verzuim. Zo laten NEA-cijfers zien dat in 2024 nog steeds één op de vijf werknemers burn-outklachten ervaarde en meldt de NOS in oktober dat het ziekteverzuim nog nooit zo hoog is geweest. Met name stress-gerelateerd verzuim, zo blijkt uit cijfers van ArboNed en HumanCapitalCare. Ook is er groeiende werkdruk onder mantelzorgers. Steeds meer mensen combineren hun baan met zorg voor een naaste. Uit SCP-onderzoek blijkt dat een kwart van de werkende mantelzorgers problemen heeft om werk en zorg te combineren. Zowel werkgevers als werknemers benoemen het als een groot probleem.
- > **Cao-stelsel is dringend aan onderhoud toe.** Dat bewijst het cao-conflict over bezorgerdienst Picnic. Daarnaast vallen steeds minder werkenden onder een cao. De minister van SZW wil wettelijk vastleggen dat werkgevers alleen collectieve arbeidsvoorwaarden mogen afsluiten met een onafhankelijke vakbond. En de bekendheid van cao's en het actief uitdragen van het belang van het stelsel vergroten. Daarmee wil ze voorkomen dat het cao-stelsel zichzelf verder uitholt. Wetenschappers waarschuwen dat de voorstellen niet ver genoeg gaan. Want kennis leidt lang niet altijd tot actie. “Het huidige systeem dat gebouwd is op vrijwilligheid, is zichzelf aan het opblazen”.



- 1 Eind april besteden landelijke- en regionale media aandacht aan illegale arbeid en het optreden van de Arbeidsinspectie bij een proef waar asielzoekers aan het werk worden gezet. Media schrijven over “een goed initiatief dat de grond in wordt geboord”
- 2 In de zomer organiseert FNV stakingen bij distributiecentra van supermarktketens tegen een nieuwe cao die uitzendbureaus sloten met vakbond LBV. Nadat honderden uitzendkrachten protesteren, ondervinden zij negatieve gevolgen op het werk.
- 3 In september eist vakbond FNV een minimale loonsverhoging van 6% voor alle cao’s en sectoren. Landelijke- en vakmedia belichten de looneis kritisch, en werkgevers noemen de eis “niet verstandig”.

*Noot: de pieken in social mediaberichten (A, B en C) worden geduid in het social mediabeeld (vanaf pagina 41)*

**Aanpak arbeidsmigratie richt zich op malafide uitzendbureaus.** Het kabinet Schoof had bij de start “grip op migratie” benoemd als een hoofdprioriteit. Vorig jaar bleef het echter lang onduidelijk hoe scherp en concreet het kabinet daarbij wilde inzetten op terugdringing van arbeidsmigratie. De minister van SZW meldt uiteindelijk in januari dat hij daarvoor geen getal (quotum) wil noemen, aldus het ANP. Zijn focus ligt op het bestrijden van malafide uitzendbureaus. In februari meldt De Telegraaf: “Minister belooft snoeiharde aanpak arbeidsuitbuiting”, maar de reacties zijn gemengd. Gemeenten en vakbeweging vinden de voorstellen onvoldoende. In maart spreekt Emile Roemer, voorzitter Aanjaagteam Bescherming Arbeidsmigranten, in Nieuwsuur van “moderne slavernij”. De Haagse wethouder Martijn Balster vindt het “onacceptabel” dat het mogelijk nog jaren gaat duren voor de maatregelen in werking treden. “Het aantal kwetsbare migranten neemt toe. Dit kan zo niet langer”. FNV-bestuurder Petra Bolster noemt als grootste manco dat er over arbeidsomstandigheden niets is opgenomen. Ondanks deze kritiek steunt de Tweede Kamer in juni uiteindelijk wel de voorstellen van de minister. De toenmalig minister benadrukt bij WNL Goedemorgen Nederland dat het strafbaar stellen met hogere boetes en gevangenisstraf de afschrikwekkende werking vergroot. In oktober melden nieuwsmedia dat de SER het kabinet adviseert om wantoestanden rond arbeidsmigratie nog steviger aan te pakken. Maar volgens De Volkskrant gaat de SER “harde keuzes uit de weg”.

**Kennismigrantenregeling wordt verder aangescherpt.** Het aantal arbeidsmigranten en werkstudenten van buiten de EU stijgt fors, meldt NU.nl op basis van UWV-cijfers in februari. Ruim 20.000 werkvergunningen zijn verleend en dat is flink meer dan voorgaande jaren. En nieuwe Europese regels moeten het vervolgens eenvoudiger maken voor kennismigranten van buiten de EU om naar Nederland te verhuizen. Coalitiepartijen vrezen dat zij deze regels als “achterdeurtje” kunnen gebruiken.



De Tweede Kamer wil daarom dat het kabinet de regels in Nederland aanscherpt om zo een mogelijke sluiproute te stoppen, aldus BNR en De Volkskrant. Werkgevers zijn tegen een verdere inperking voor kennismigranten. Maar ondanks hun oproepen, kondigt de nieuwe minister van SZW in september aan de kennismigrantenregeling toch verder aan te scherpen. Het FD schrijft dat grote technologie- en nutsbedrijven zich met name zorgen maken over de ophoging van de salariseis voor medewerkers onder de dertig jaar.

**Kritiek op nieuwe wet tegen uitbuiting arbeidsmigranten en aanscherping van de kennismigrantenregeling.** De wet tegen uitbuiting arbeidsmigranten gaat niet ver genoeg zeggen gemeenten, vakbonden en Roemer. Ook is er vrees dat er malafide onderaannemers voor in de plaats komen. De kritiek sluit aan bij de bedenkingen van Randstad en regeldrukwaakhond ATR. Ondanks een oproep van werkgevers om daarvan af te zien, werkt het kabinet de aanscherping van de kennismigrantenregeling verder uit. Ondernemersorganisatie FME en grote technologie- en nutsbedrijven waarschuwen dat vooral een verhoging van de salariseis voor jonge werknemers en werkgevers onwerkbaar is. En dat de strengere regels de concurrentiepositie van Nederland zullen verzwakken.

**Het zzp-dossier staat in het begin van het jaar in de schijnwerpers.** De aandacht richt zich vooral op de effecten van de VBAR en de handhaving door de Belastingdienst. Al in januari meldt de KvK dat tienduizenden zzp'ers ermee stoppen, met name in de zorg, bouw en zakelijke dienstverlening. BNR constateert dat de handhaving van schijnzelfstandigheid "nog een zootje" is. Uit de Monitor Schijnzelfstandigheid van het ministerie van SZW blijkt dat zowel werkgevers als zelfstandigen snakken naar meer duidelijkheid. Tegelijk geven veel zzp'ers aan geen loondienstverband te willen, bevestigt werkgeversorganisatie AWWN bij BNR.

**Zzp'ers worden minder populair bij werkgevers door nieuwe wet.** In De Telegraaf vertelt Bart van Krimpen (Randstad) dat het effect van de wet is dat met name grote werkgevers voorzichtiger worden om zzp'ers in te schakelen. Ook in het onderwijs wil men versneld af van flexkrachten. "Zij hebben vaak minder binding met het team", aldus een woordvoerder van de Amsterdamse basisscholen in Het Parool. In de kinderopvang kiezen veel zzp'ers inmiddels wel voor loondienst, meldt het FD. De zorg merkt in juli de keerzijde: minder zelfstandigen betekent soms minder zorgcapaciteit voor patiënten.

**Positieve ontvangst wetsvoorstel versterking positie uitzend- en oproepkrachten.**

Nulurencontracten worden verboden en een verplichte pauze van vijf jaar moet stapeling van tijdelijke contracten tegengaan, is de kern van het nieuwe wetsvoorstel van de minister van SZW in mei. Het AD is positief en meldt op de voorpagina dat "mensen zo eerder een vaste baan krijgen".

Werkgeversorganisaties VNO-NCW en MKB-Nederland zijn in Trouw eveneens enthousiast. Ze vinden het een goede zaak dat er een einde komt aan contracten "die het karakter hebben van "beschikbaar voor alles, maar recht op niets"". Ook vakbond CNV is blij: "Het geeft een flinke boost" aan de zekerheid van tienduizenden werkenden. "Deze wet maakt grotendeels een einde aan het jarenlange misbruik van flexkrachten", aldus CNV-voorzitter Fortuin in Trouw. In juli volgt een aanvullend voorstel: zelfstandigen die minder dan €36 per uur verdienen, moeten meer kans maken op een dienstverband. "We versterken de positie van mensen die gedwongen tegen een lager salaris via een zzp-constructie werken", zegt de minister bij de NOS.



**In de zomer van 2025 wordt het heet aan de CAO-tafels.** Ondanks hoge verwachtingen van de vakbonden blijven werkgevers vasthouden aan lage looneisen. “Bedrijven zijn loonkosten beu”, meldt NU.nl. De eerste onderhandelingen resulteren in een loonsverhoging van 3,8%, het laagste in 2,5 jaar. De vakbonden dreigen met acties en stakingen. “Met name de FNV gaat er met een gestrekt been in”, zegt werkgeversorganisatie AWWN, met nog steeds een looneis van 7%. Directeur Maarten Wals waarschuwt in juni in het FD voor de schadelijke gevolgen voor de economie. Bij de NS leiden stakingen deze zomer tot grote impact op reizigers, maar in september wordt alsnog een nieuwe CAO afgesloten met een zwaarwerkregeling. Tegenover RTL Nieuws zegt FNV-bestuurder Henri Janssen trots te zijn op dit resultaat.

**Ondertussen blijft de arbeidsmarkt tijdens het jaar krap.** Het CBS rapporteert in januari een tekort van ruim 400.000 vacatures. In februari plaats De Telegraaf een uitgebreid stuk met Randstad-baas Jeroen Tiel over krapte op de arbeidsmarkt. “De politiek lijkt vooral bezig met de contractvorm die mensen hebben. Maar het gaat er niet om of iemand als zzp’er werkt of in loondienst is”, zegt Tiel. “Het gaat erom dat dat werk goed geregeld is. Wat ik mis, is sturing”. In maart pleit de toenmalig minister van SZW in het AD voor combinatiebanen, om zo het tekort in sectoren als zorg en onderwijs op te vangen. Of AI structurele oplossingen kan bieden voor krapte is nog onduidelijk, aldus CBS en SER. Enerzijds zal het nieuwe banen opleveren, anderzijds zullen er banen verdwijnen door AI, zoals in call centers. Hoewel het economisch rendement van AI nog uitblijft, investeren grote bedrijven inmiddels massaal in deze technologie, meldt NRC in september.

**Werkgevers zoeken langs allerlei wegen naar personeel.** Het FD schrijft in april dat zij vaker functie-eisen loslaten en sollicitanten aannemen met minder ervaring. Bedrijven introduceren nieuwe regelingen om personeel te werven. Verder maken werkgevers zoals PostNL actief gebruik van AI: in hun geval bij de werving en selectie van operationele functies, schrijft NRC. Daarnaast ontstaan nieuwe initiatieven rond de inzet van statushouders en asielzoekers. “Grote bedrijven slaan handen ineen om statushouders aan baan te helpen”, kopt NU.nl in april. Bedrijven als Philips, IKEA en Arcadis zetten hierop in om het personeelstekort terug te dringen. Twee maanden later kopt Trouw: “Spectaculaire stijging aantal asielzoekers met een baan”. Eerder in het jaar schrijft NRC dat inmiddels bijna zes op de tien Oekraïense vluchtelingen een baan hebben. Toch zitten er nog 55.000 asielzoekers zonder werk, waarvan wordt geschat dat 21.000 kunnen werken, nuanceert ABN Amro in Trouw. Toch zitten er nog 55.000 asielzoekers zonder werk, zegt ABN Amro in Trouw. Eindhoven vormt een uitzondering: daar werkt inmiddels 80% van de azc-bewoners. Wethouder Samir Toub vertelt aan De Telegraaf dat intensieve begeleiding daarbij doorslaggevend is.

**Vanaf de zomer tekent zich een eerste kentering af in personeelstekorten.** Randstad ziet het aantal vacatures dalen, vooral in administratieve functies en klantcontact. “Daar kan kunstmatige intelligentie een rol spelen. Slimme chatbots kunnen werk overnemen”, zegt Bart van Krimpen in het AD. Ook groeit de economie iets minder hard, waardoor investeringen worden uitgesteld. CBS bevestigt in augustus de trend: de arbeidsmarkt wordt minder krap. “Toch is de werkgelegenheid in Nederland nog altijd historisch hoog”, aldus Peter Hein van Mulligen, hoofdeconoom CBS, in De Volkskrant.



**Groeiende werkdruk onder mantelzorgers raakt werknemers.** De toenmalig minister van SZW geeft in maart aan dat hij het makkelijker wil maken om werk te combineren met zorg voor kinderen of naasten (mantelzorg). Uit SCP-onderzoek blijkt dat een kwart van de werkende mantelzorgers problemen heeft om werk en zorg te combineren. Zowel werkgevers als werknemers benoemen het als een groot probleem: “Mantelzorg is een van de redenen dat werk en privé uit balans raken. Werkgevers merken dat werknemers daardoor uitvallen”, zegt Jannes van der Velde, woordvoerder bij werkgeversvereniging AWWN. Een enquête van vakbond CNV meldt dat 46 procent zich continu overbelast voelt. Belangenorganisatie MantelzorgNL wijst erop dat de groep mantelzorgers alleen nog maar groter gaat worden, aldus het AD.

**Ondernemers constateren stilstand die negatief is voor het ondernemersklimaat.** Uit een enquête van VNO-NCW bij Prinsjesdag blijkt dat negen op de tien ondernemers somber zijn over het ondernemersklimaat. Knelpunten worden volgens hen onvoldoende aangepakt. De Telegraaf schrijft in september dat de problemen rond stikstof, woningbouw, het stroomnet en toenemende regeldruk volgens ondernemers niet worden opgelost. Sommigen dreigen zelfs Nederland te verlaten. Tegelijkertijd blijft het vertrouwen in de economische kracht van Nederland wel overeind. Rabobank constateert dat het land een sterke concurrentiepositie houdt, al zijn er grote verschillen per sector.

**De toepassing van Artificial Intelligence (AI) is een sterk opkomend thema.** Kenmerkend is dat er nog veel onduidelijkheid bestaat over de gevolgen van AI voor economie en werk. De SER waarschuwt dat AI tot grote veranderingen op de arbeidsmarkt zal leiden. “Maar mijn grootste vrees is dat we de urgentie met elkaar nog te weinig zien”, aldus de voorzitter van de SER. Het FD schrijft in mei dat er zowel banen zullen verdwijnen als nieuwe bij komen. Bijscholing zal essentieel worden.

**In verschillende landelijke en regionale kranten is eind oktober en begin november aandacht voor het niet doorgaan van de maatregelen rondom huisvestingskosten van arbeidsmigranten.** Het heikele punt wat hierbij is vooral de timing van het naar buiten brengen van dit besluit, vlak na de verkiezingen. Zo stelt een hoogleraar staatsrecht dat de minister van SZW op z'n minst “de schijn tegen heeft dat ze het over de verkiezingen heen wilde tillen”. Andere media stellen dat het lijkt alsof minister zich heeft laten beïnvloeden door de uitzendlobby. Het besluit levert gemengde reacties op. Waar FNV, het Leger des Heils en de Arbeidsinspectie voornamelijk negatief zijn, zijn CNV, VNO-NCW en de uitzendbranche juist positief over het niet doorvoeren van de maatregel.



In de periode van 1 januari 2025 tot 30 oktober 2025 verschijnen 238.275 berichten over het thema Arbeidsmarkt op social media. Het is daarmee het op drie na grootste SZW-thema op social media. Veel terugkerende termen zijn “arbeidsongeschikt”, “Wajong” en “arbeidsmigranten”. Opvallend is dat er gedurende het jaar online meer aandacht is voor sociale werkplaatsen.

### Piek A: Veranderingen in arbeidsongeschiktheid roepen veel reacties op

- > In een brief kondigt de minister van SZW aan dat het kabinet overweegt om zieken niet meer volledig af te keuren. De uitkering zou dan ook lager worden. De huidige regels voor arbeidsongeschikten zijn zo ingewikkeld, dat ze niet meer uitvoerbaar zijn, stelt de minister. Dit zou ook de reden zijn waarom het UWV het werk niet meer aan kan en veel fouten maakt.
- > Onvrede van vakbonden FNV en CNV krijgen gehoor op social media.
- > Een veel voorkomend sentiment is dat arbeidsongeschikten de dupe zijn terwijl het kabinet wordt verweten te bezuinigen om andere kosten te dekken.

“Ik ben niet voor niets geheel afgekeurd voor alle arbeid, ik schrik dus erg van dit idee. Heb nog nooit gedemonstreerd in mijn leven en was ook niet van plan dit ooit te gaan doen. Vrees dat ik mijn principe aan de kant moet schuiven. Helaas ben ik er fysiek niet toe in staat.”

– Reactie op AD bericht (29-01-2025)

“De partij van 'bestaanszekerheid' NSC wil liever arbeidsongeschikten uitkleden, dan dat ze willen snijden in de kosten voor migranten of klimaatonzin.”

– X-gebruiker (29-01-2025)

### Piek B: De val van het kabinet op asielmigratie zorgt online voor aandacht voor arbeidsmigratie

- > Het kabinet valt op door de PVV geopperde asielmaatregelen. In het verlengde hiervan gaat het in het nieuws ook over de verschillende vormen van migratie. Waaronder arbeidsmigratie. Uitspraken van politieke partijen als NSC en VVD over de stappen die het kabinet nog wilde zetten om de verschillende vormen van migratie aan te pakken zorgen voor online interacties.
- > Opvallend is dat online zowel de coalitie- als de oppositiepartijen het vuur aan de schenen wordt gelegd wanneer het gaat om arbeidsmigratie. Er heerst een sterk negatief sentiment.

“Johan Derksen bij #vandaaginside: “Islamisering is een van de grootste gevaren voor Nederland. 130 duizend immigranten per jaar erbij draagt daaraan bij”. Johan, grootste deel migranten zijn arbeidsmigranten en studiemigranten. Arbeidsmigranten komen uit Polen (meeste).”

– X-gebruiker (04-06-2025)



“Arbeidsmigratie niet gelijkstellen aan asielimigratie waarde @F\_\_Timmermans. Niet de boel besodemieten. Bedrijven als ASML draaien op expats, wetenschappers. Dat is heel wat anders dan het gros waar jij mee denkt te scoren. Bah. .”

– X-gebruiker (04-06-2025)

## Piek C: In de zomer is er aandacht voor de uitbuiting van arbeidsmigranten

- > In augustus komt naar buiten dat een bekende sportschool ongedocumenteerde arbeidsmigranten zou hebben uitgebuit. Landelijke media berichten in de zomer uitgebreid over hun werkomstandigheden en de bredere ontwikkelingen rond arbeidsmigranten. Het nieuws vindt online veel gehoor, wat deels te verklaren is doordat de uitbuiting ineens dichtbij huis lijkt: niet meer in de kassen of landbouw, maar ook in de sportschool.
- > Politieke partijen presenteren in de zomer ook hun conceptverkiezingsprogramma's. Op social media vertroebelt nieuws over arbeidsmigratie al snel met andere verkiezingsthema's zoals wonen, bestaanszekerheid en asiel.

“Tuurlijk....en in de groep van 1,5 miljoen. Nederlanders, die op of rond de armoede grens leven, is niemand te vinden, die een baan accepteert?”

– Facebook-gebruiker (14-08-2025)

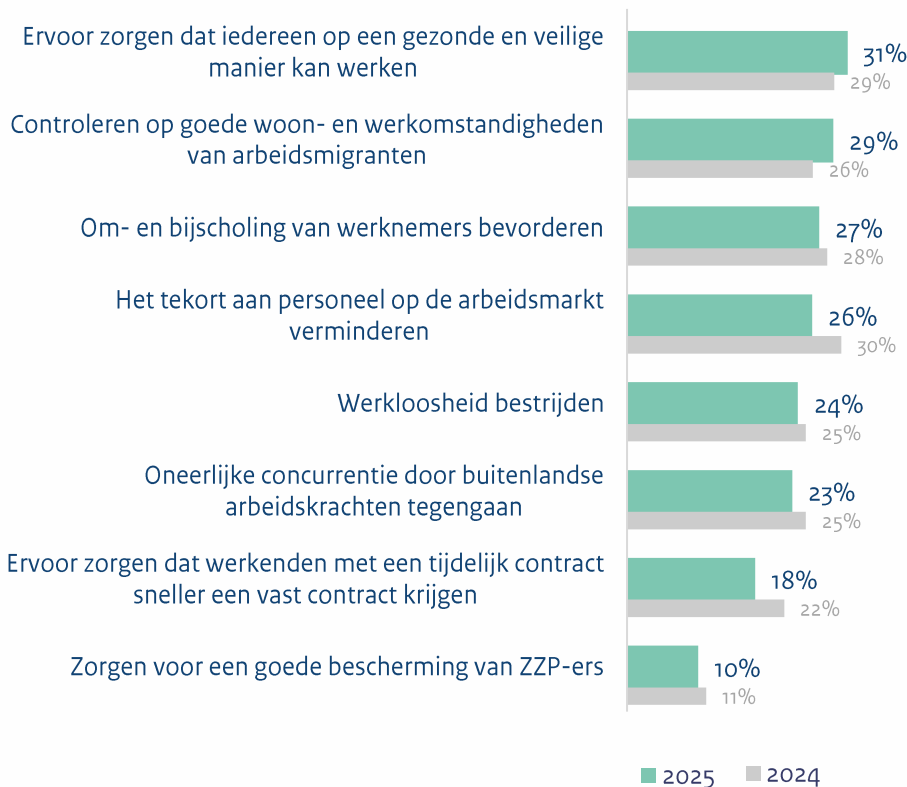
“Uitbuiting doen ze zelf aan door hierheen te komen en onze jeugd weg te concurreren en goedkoper te werken. Verder verdienen zo zoveel keer meer als in eigen land en hebben bijna geen vaste lasten. Dus wie is hier nou de dupe? Mag ik waarschijnlijk niet zeggen i.v.m. alle moraalridders hier maar ik spreek uit ervaring uit de regio hier.”

– Instagramgebruiker (03-09-2025)



**Krapte op de arbeidsmarkt geen pregnanter thema geworden in de peiling.** Bij de vorige meting in oktober 2024 zagen we dat vooral thema's rond de arbeidsmarkt door Nederlanders belangrijker werden gevonden dan daarvoor. Die ontwikkeling heeft niet doorgezet. Ten opzichte van 2024 is vooral het tekort aan personeel op de arbeidsmarkt minder vaak genoemd (een daling van 7 procentpunten).

Op dit moment wordt van alle arbeidsmarktthema's het zorgen voor een gezonde en veilige werkomgeving het belangrijkste gevonden (31%). Opvallend is dat in 2022 dit door 20% werd benoemd. Sinds 2022 zien we een geleidelijke toename in hoe belangrijk mensen dit thema vinden.



**Publieksagenda arbeidsmarkt** (Algemeen Nederlands publiek, dataverzameling 03-09 t/m 14-09, n=1.277)

Wanneer we kijken naar de reacties van werkgevers uit het mkb en zzp'ers dan zien we (vanzelfsprekend) een ander beeld. Werkgevers zien nog steeds een tekort aan personeel op de arbeidsmarkt, 41% vindt dit een belangrijk thema dat aangepakt moet worden. Een op de drie noemt om- en bijscholing van werknemers bevorderen. Daarmee staan twee arbeidsmarktthema's in de top-3 van belangrijkste thema's die SZW moet aanpakken volgens werkgevers.

Onder zzp'ers is zorgen voor een goede bescherming van zzp'ers (vanzelfsprekend) de belangrijkste SZW-prioriteit geworden. Ten opzichte van twee jaar geleden is het aandeel binnen deze groep die dit thema belangrijk vindt met 17 procentpunten gestegen, van 27% naar 44%. Ook gelijke beloning van mannen en vrouwen wordt door veel zzp'ers als belangrijk gezien (41%).



Incl. stelselwijziging

# Pensioenen



## Belangrijkste uitkomsten

- > **Pensioenen zijn vooral in het eerste half jaar van 2025 in het nieuws.** De aandacht gaat vooral uit naar het verworpen amendement voor individueel bezwaarrecht of referenda. Pensioen is geen belangrijk thema bij de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen in oktober.
- > **De eerste pensioenfondsen gaan succesvol over op het nieuwe stelsel.** De grote piek qua overstappers komt echter nog in 2026. Er zijn zorgen over werkgevers die de overstap tot het laatste moment uitstellen.
- > **Nederlanders zijn in het algemeen neutraal over het pensioenstelsel,** maar een vocale minderheid is kritisch.
- > Verder is er aandacht voor het feit dat de **AOW voor een steeds groter deel wordt bekostigd uit belastinggeld.** En voor het feit dat **het Nederlandse stelsel als beste ter wereld uit de bus komt,** ondanks een grote “pensioenkloof” tussen mannen en vrouwen.





- > **In de eerste helft van 2025 domineert het voorstel voor individueel bezwaarrecht of een referendum het omgevingsbeeld.** Vanaf januari tot en met de stemming in de Tweede Kamer in mei, is er veel aandacht voor het NSC-amendement om deelnemers inspraak te geven in de vorm van een individueel bezwaarrecht of een referendum tijdens de transitie van hun fonds naar het nieuwe pensioenstelsel. Daarbij valt de kritische toon op: zowel de pensioensector zelf als sociale partners en de RvS zijn buitengewoon kritisch op het voorstel. De sector uit zich via de media. Daarbij wordt vaak benadrukt dat de transitie al in gang is.

Dit past in een bredere tendens waarin stakeholders, toezichthouders en planbureaus kritischer reageren op de haalbaarheid en houdbaarheid van plannen van de politiek. Dit was in 2025 bijvoorbeeld ook zichtbaar op het asiëldossier.

Later in het jaar leeft het thema pensioenen minder prominent in het omgevingsbeeld. Zo is het geen belangrijke thema in aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van oktober 2025.

- > **De eerste pensioenfondsen gaan succesvol over naar het nieuwe stelsel, maar de grote piek moet nog komen.** De Pensioenfederatie zelf spreekt van een “vlekkeloze overgang”. Tegelijk ging het in 2025 om een relatief gering aantal van 65.000 deelnemers: de echt grote piek moet nog komen. In eerste instantie zouden per 2026 zo’n 11 miljoen deelnemers overstappen (dit zijn zowel actieve deelnemers als “slapers” en gepensioneerd). Gedurende het jaar 2025 besluiten verschillende fondsen echter om de transitie met een jaar uit te stellen, waardoor de schatting nu op ca. 9 miljoen overstappers per 2026 ligt. De fondsen die de transitie uitstellen geven als reden aan meer tijd nodig te hebben om de complexe overgang evenwichtig, rechtvaardig en zorgvuldig uit te voeren. Ook IT- en softwareproblemen zorgen voor vertraging.

Daarnaast blijkt uit onderzoek van Aon dat een groot deel van de werkgevers die zijn aangesloten bij een pensioenverzekeraar of een Premie Pensioen Instelling (PPI) terughoudend zijn over de overgang. Een groot deel kiest voor uitstel tot de laatst mogelijke datum of voor zogenaamde “eerbiedigende werking”. Aon waarschuwt voor de risico’s van uitstel tot het laatste moment. De Regeringscommissaris transitie pensioenen deelt deze constatering en uit haar zorgen in haar laatste advies.

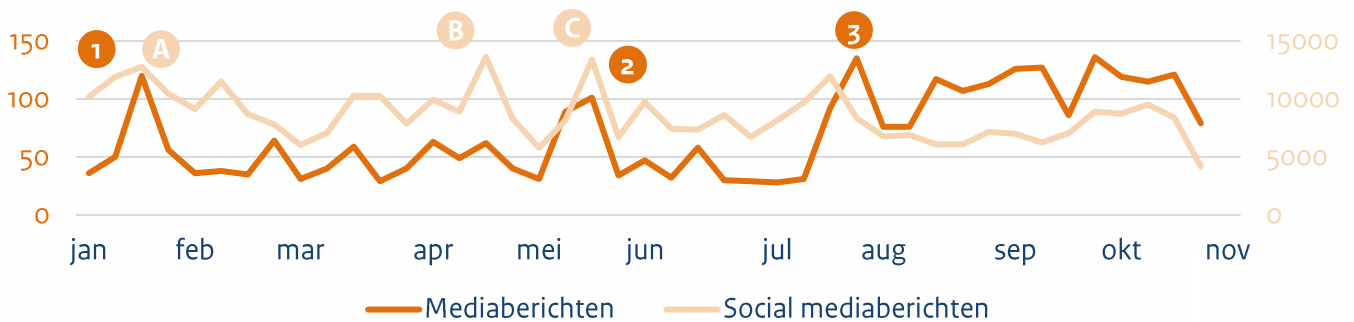
- > **In het algemeen staan Nederlanders neutraal tegenover het pensioenstelsel, maar een vocale minderheid is kritisch.** Dit blijkt uit de SZW Publieksmonitor pensioenen, die al sinds 2022 een stabiel beeld laat zien. De waarde van het pensioen blijkt de belangrijkste drijfveer van fluctuaties in het vertrouwen. Ongeveer twee derde van de Nederlanders heeft consequent een neutraal vertrouwen en ongeveer een kwart heeft veel vertrouwen. Eén op de tien heeft uitgesproken weinig vertrouwen in het pensioenstelsel. Dit zijn bovengemiddeld vaak 55-plussers die nog niet met pensioen zijn en financieel laag geletterden.

Hoewel de groep met weinig vertrouwen dus beperkt is qua omvang, is deze groep relatief vocaal op sociale media. Ook uit de burgerbrieven die SZW ontvangt, klinkt vooral kritiek op de nieuwe pensioenwet door. Afzenders uiten dat zij in hun beleving verplicht meedoen aan collectieve regelingen zonder inspraak of keuzevrijheid en met “oneerlijke uitzonderingen”. Uit de burgerbrieven en online reacties spreekt ook een zorg over dat de hoogte dat het pensioen meer kan veranderen.



De vraag is hoe het vertrouwen zich zal ontwikkelen wanneer meer Nederlanders overgaan op het nieuwe stelsel, en de financiële gevolgen van de transitie concreter merkbaar worden. De AFM roept de sector op om bij transitieoverzichten realistische verwachtingen te scheppen en een goede persoonlijke toelichting toe te voegen. Voor SZW ligt er de opdracht om te zorgen dat de beschikbare basisinformatie op orde is en goed aansluit bij de kennisbehoefte van deelnemers.

- > **AOW wordt steeds meer bekostigd vanuit belastinggeld.** In juli is er aandacht voor het feit dat de AOW voor het eerst voor meer dan de helft bekostigd wordt van belastinggeld. Tot het jaar 2000 werd de AOW nog volledig gedekt door premies. Het CBS noemt als belangrijkste oorzaak de vergrijzing, waardoor meer mensen een AOW-uitkering ontvangen. In mindere mate speelt de koppeling van de AOW aan het WML mee, die de laatste tijd fors is gestegen en niet door de premie kan worden bijgebeend. Inmiddels maakt de AOW 6% uit van de totale overheidsuitgaven. Het CBS waarschuwt dat deze groei aan uitgaven niet eindeloos kan doorgaan. Tegelijk lijkt de vergrijzing en de bekostiging van de AOW geen belangrijk onderwerp in het maatschappelijk debat en bij de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen. Uit een SZW-traject uit 2016 over de verhoging van de AOW-leeftijd bleek dat op tijd communiceren over vergrijzing en de gevolgen daarvan, nodig zijn om het draagvlak van eventuele overheidsmaatregelen te vergroten.
- > **Het Nederlandse pensioenstelsel wordt in 2025 opnieuw uitgeroepen tot het beste ter wereld.** In de Mercer CFA Global Pension Index, een wereldwijde vergelijking, staat Nederland steevast aan of rond de top. Opvallend is dat de onderzoekers Nederland ook in tijden van de transitie een hoge beoordeling toekennen. Het Nederlandse systeem wordt toekomstbestendig genoemd, waarbij sterke punten uit het oude stelsel behouden blijven en tegelijk wordt meegegaan met de veranderende arbeidsmarkt. Tegelijk blijven in het omgevingsbeeld zorgen bestaan over de “pensioenkloof”: vrouwen bouwen in Nederland gemiddeld minder pensioen op dan mannen, mede omdat zij vaker deeltijd werken. Dit brengt risico’s met zich mee op een pensioentekort of financiële kwetsbaarheid.



- 1 Het voorstel van NSC en BBB voor pensioenreferenda zorgt in januari voor veel media-aandacht en discussie. Het keert gedurende het jaar regelmatig terug en blijft een van de meest besproken pensioenonderwerpen.
- 2 In het voorjaar zetten de politieke discussies over het pensioendossier zich voort in de landelijke media. Aanleiding is het pensioendebat waarin wordt gestemd tegen het NSC-amendement. De Telegraaf kopt: “Pensioenplan NSC naar de prullenbak”.
- 3 Het nieuws dat NSC-pensioenwoordvoerder Agnes Joseph overstapt naar BBB zorgt voor veel verbazing in Den Haag en krijgt brede aandacht in de politieke verslaggeving.

*Noot: de pieken in social mediaberichten (A, B en C) worden geduid in het social mediabeeld (vanaf pagina 50)*

**Met het ingaan van 2025 lijkt een belangrijke hobbel genomen:** ruim 200.000 Nederlanders zijn inmiddels formeel overgestapt naar het nieuwe pensioenstelsel. “Maar hoe goed sommige fondsen hun planning en financiële situatie ook op orde hebben: rustig wordt het niet rondom het nieuwe pensioenstelsel”, voorspelt De Telegraaf begin januari. Aanleiding is het pensioendebat dat door NSC-Kamerlid Joseph voor eind januari wordt aangevraagd. Zij wil voorstellen om de wet aan te passen zodat deelnemers per fonds via individueel bezwaarrecht of een referendum beslissen over de overgang naar het nieuwe pensioenstelsel. De voorspelling van De Telegraaf komt uit: in 2025 wordt het mediabeeld rond pensioenen gedomineerd door het voorstel.

**Het NSC-voorstel leidt tot stevige reacties in de pensioensector en bij sociale partners.** VNO-NCW, FNV en CNV sturen een gezamenlijke brief naar de Tweede Kamer om juist “gemaakte afspraken” na te komen. Exemplarisch voor het sentiment is de reactie van pensioeneconoom Anne Laning: “De complexiteit van pensioenen laat zich niet vangen in eenvoudige ja/nee-vragen, en deelnemers lopen het risico beslissingen te nemen zonder de gevolgen volledig te overzien”, aldus Laning in De Telegraaf. De Pensioenfederatie noemt het “afbraak” en “een voorbeeld van onbehoorlijk bestuur”. Het bestuur van het pensioenfonds voor ambtenaren, ABP, vreest “onnodige complicaties, onbetaalbare uitvoering, uitstel of mogelijk zelfs afstel van de broodnodige vernieuwing van ons stelsel”. NOS schrijft dat de pensioensector het ziet als een potentiële tijdbom onder het stelsel.



**De discussie rond de overgang naar het nieuwe stelsel zet zich voort in de geschreven media.** Via hoofdredactionele commentaren spreken de kranten zich uit. “De referenda die NSC en BBB willen, leggen een bom onder de pensioenwet”, kopt De Volkskrant. EW Magazine schrijft dat NSC terecht een “knuppel in het hoenderhok” gooit, maar vraagt zich af of dit niet te laat is. Het commentaar van het FD sluit hier op aan: er zou te weinig ruimte zijn voor partijen om zich te laten informeren, adviezen in te winnen de kritiek uit de sector op te halen. Voor de camera van WNL zegt de toenmalig minister van SZW hetzelfde. Hij wijst erop dat pensioenfondsen, vakbonden en werkgevers daar al volop mee bezig zijn, en erop rekenen “dat zij met die wet verder kunnen” In verschillende kranten, waaronder het AD, wordt gerefereerd aan de ironie dat NSC voor chaos zorgt op dit dossier. “Juist NSC is opgericht uit onvrede over slecht doordachte wetten”.

**Het NSC-plan hangt als donkere wolk boven de invoering van het nieuwe pensioenstelsel.** Eind februari worden voor het eerst pensioenuitkeringen uitgekeerd binnen het nieuwe stelsel. Ruim 65.000 gepensioneerden ontvangen hun vernieuwde pensioenuitkering. Ger Jaarsma, voorzitter van de Pensioenfederatie, vertegenwoordigt alle pensioenfondsen in Nederland en noemt de overstap vlekkeloos. “Dat het op deze wijze is gelukt, biedt vertrouwen voor de volgende pensioenfondsen die de komende jaren zullen overstappen”, aldus Jaarsma bij BNR. Ook Annette Mosman, directeur van pensioenuitvoerder APG, zegt tevreden te zijn over de resultaten. “Ik ben trots op dit moment”, voegt ze toe. De plannen van NSC en BBB voor een pensioenreferendum hangen echter als donkere wolk boven het goede nieuws. De ogen zijn gericht op maart, wanneer de Raad van State een advies uitbrengt over de voors en tegens van de referenda.

**Investerings in defensie voor pensioenfondsen en deelnemers niet langer taboe.** Geopolitieke spanningen, de oorlog in Europa en de investeringsagenda van de Europese Commissie kantelen in maart het sentiment. Een woordvoerder van pensioenfonds PME bevestigt dit aan De Volkskrant: “Uit onderzoek dat we doen onder onze deelnemers, zien we dat het sentiment over beleggen in defensie kentert. Ze vonden het tot voor kort niet heel aantrekkelijk, nu is dat duidelijk veel meer het geval”. APG-topman Ronald Wuijster geeft in De Telegraaf aan dat fondsen ongeveer 5% meer in risicovollere beleggingen zullen doen, waaronder in defensie.

**De Raad van State “fileert” het pensioenplan van NSC en BBB.** Zo kopt NU.nl in maart. Het adviesorgaan geeft het plan een Dictum D, het slechtste oordeel dat de wetgevingsadviseur kan geven. De RvS noemt het plan “onvoldoende doordacht” en zegt dat het kan leiden tot chaos in de pensioenwereld. Het nieuws verschijnt op de voorpagina's van de kranten. Het referendumplan brengt toenmalig minister en vicepremier in een lastig pakket. Landelijke media berichten over hoe hij klem zit tussen de visies van enerzijds zijn partij en anderzijds zijn ministerie. In een stevig hoofdredactioneel commentaar noemt NRC het zorgelijk dat NSC het negatieve advies van de RvS lijkt af te doen als “beside the point”. Het commentaar besluit: “Te hopen valt dat minister Eddy van Hijum het aandurft om tegen zijn eigen partijleider in te gaan”.



**In april staat het pensioendossier weer op scherp.** NSC en BBB zetten ondanks snoeiharde kritiek uit vele hoeken hun plan voor meer inspraak in de overgang naar het nieuwe pensioenstelsel door, met steun van de PVV. Wel passen zij hun voorstel aan. NSC wil nu dat deelnemers bezwaar mogen maken tegen overstappen en dan in het oude systeem blijven, laat Kamerlid Agnes Joseph weten bij BNR. In een langverwachte brief aan de Tweede Kamer keert de voormalig minister van SZW zich in april tegen de pensioenplannen van zijn eigen partij. De minister sluit daarmee aan bij de vele kritiek die de afgelopen weken al op de plannen is neergedaald, meldt NRC. Uit stukken die hij openbaar maakt, blijkt dat ambtenaren hem keer op keer aanspoorden het NSC-plan te “ontraden”. De minister besluit het als “niet gewenst” te bestempelen en laat de beslissing aan de Kamer over. De Telegraaf kopt: “Pensioendebat naar kookpunt” en schrijft dat de pensioensector met “angst en beven” toekijkt hoe de debatten verlopen.

**Pensioenvoorstel van NSC wordt nipt verworpen door de Tweede Kamer.** In een hoofdelijke stemming stemmen 73 Kamerleden tegen het plan en 72 leden voor. In mei komt de reddingsboei uiteindelijk van kleine oppositiepartijen als DENK en Partij voor de Dieren. De pensioensector haalt opgelucht adem, schrijft De Telegraaf. Wel komt NSC in juni met een nieuw voorstel om het pensioenstelsel te verbeteren, ditmaal voor waardevast pensioen. Als NSC hierop inzet, kan opnieuw een strijd ontstaan met belangenorganisaties, de Kamer en het kabinet. Trouw schrijft: “Minister Van Hijum kan daarbij in conflict komen met NSC-leider Van Hijum.”

**Na een turbulent halfjaar volgt een rustige zomer voor het pensioendossier.** In juli doet De Telegraaf verslag van de laatste voortgangsrapportage van de overgang naar het nieuwe stelsel, dat in januari 2026 op stoom komt wanneer 9 miljoen deelnemers overstappen. In september rapporteert het FD dat de gemiddelde dekkingsgraad van Nederlandse pensioenfondsen in augustus is gestegen naar 126%. Veel fondsen verschuiven inmiddels hun overgangsdatum: van de 78 fondsen die oorspronkelijk op 1 januari 2026 zouden overgaan, hebben 44 besloten later te starten, aldus dienstverlener Aon. “Deadline overgang pensioen onder druk door uitstel van veel fondsen”, schrijft het FD in oktober. “De complexiteit van deze transitie is zo groot, er is zo veel te leren, en het gaat niet zo soepel als ze hadden gehoopt”, zegt een partner van adviesbureau Eraneos tegen de krant.



In de periode van 1 januari 2025 tot 30 oktober 2025 verschijnen ca. 373.020 berichten over het thema Pensioenen op sociale media. Dat maakt dit het op één na grootste SZW-thema op social media. Veelgebruikte termen zijn “pensioenstelsel” en “casinopensioen”. Het valt op dat er online veel discussie bestaat over wie hoort te beslissen over invaren in het nieuwe pensioenstelsel.

### **Piek A: NSC komt met voorstel voor referenda over nieuw pensioenstelsel**

- > De berichten van landelijke media die het nieuws brengen, krijgen op sociale media, vooral op X, veel reacties. Ook posts van politici zorgen voor discussie en worden vaak gedeeld.
- > Online reacties richten zich vooral op de mogelijkheid dat het pensioenstelsel opnieuw wordt aangepast, en niet enkel op de vraag of men voor of tegen een pensioenreferendum is.
- > Het sentiment is verdeeld tussen mensen die inspraak willen omdat het hun eigen pensioen betreft en mensen die vinden dat politici en pensioendeskundigen deze keuzes beter kunnen maken.

“Het is niet de vraag of het nieuwe pensioenstelsel vastloopt, maar wanneer en hoe heftig. #woekerpensioen.”

– X-gebruiker (21-01-2025)

“Hey Google, noem een onderwerp dat zo ingewikkeld is dat je er nooit een referendum over zou moeten houden’ ‘Pensioenstelsel want daar zijn ze in politiek Den Haag na 15 jaar discussiëren nog niet uit wat ze willen ondanks dat de wet is aangenomen’.”

– X-gebruiker (21-01-2025)

### **Piek B: Verhit pensioendebat in Tweede Kamer zorgt voor piek in het social mediabeeld**

- > Net als in de Tweede Kamer zijn ook social mediagebruikers verdeeld over de voors en tegens van een pensioenreferendum.
- > Het onlinedebat draait daarbij vooral om de vraag wie werkelijk deskundig is en welke partijen, binnen en buiten de Kamer, de belangen van de burger in de pensioendiscussie het best vertegenwoordigen.
- > Een veelgehoorde kritiek is de vraag waarom Kamerleden zelf in het oude pensioenstelsel blijven, als het nieuwe stelsel werkelijk zo goed zou zijn.
- > In de discussie over deskundigheid klinkt veel steun en waardering voor de argumenten van NSC-initiatiefnemer Joseph.

“Bizar allemaal. Deze rare, last-minute poging tot keren wat al besloten leek. Pieter Omtzigt's "Na het zingen de kerk uit"? Of dus juist "net voor het zingen"? Zijn ze allemaal gek geworden?”

– X-gebruiker (23-04-2025)



“@Agnes\_JosephNSC legt glashelder uit waarom inspraak voor pensioengerechtigden van fundamenteel belang is bij de invoering van de #WTP Goed opletten welke partijen uw bestaanszekerheid op het spel zetten! #pensioendebat #pensioenplan.”  
– X-gebruiker (23-04-2025)

## **Piek C: Pensioenplan van NSC wordt nipt verworpen in Tweede Kamer**

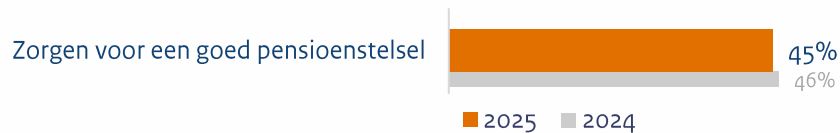
- > In een hoofdelijke stemming stemden 73 Kamerleden tegen het plan en 72 leden voor. Bij de stemmingen blijken drie voorstanders en twee tegenstanders afwezig.
- > De partijen die tegen hebben gestemd krijgen op sociale media te maken met een overwegend negatief sentiment.

“Dit stinkt zo enorm. Een nieuw casinopensioen voor iedereen. Behalve de Kamerleden, die houden het oude stelsel. We worden door de financiële mangel gehaald zonder blikken of blozen. Maffia is het in die kamer of nog erger.”  
– Facebook-gebruiker (20-05-2025)

En Joseph (NSC) die het waagt om uitstel van hoofdelijke stemming te vragen omdat dingen in de Kamer "zo ingewikkeld" zijn. Eerst alles dreigen te chaotiseren en dat zo'n verzoek doen. Ongehoord.”  
– X-gebruiker (20-05-2025)



**Goed pensioenstelsel steevast in top-3 prioriteiten.** Zorgen voor een goed pensioenstelsel blijft op de tweede plaats in de publieksagenda staan en is voor bijna de helft (45%) van de Nederlanders een belangrijk thema, waarbij we ook verschillen zien tussen opleidingsgroepen. Met name voor de Nederlanders zonder startkwalificatie (53%) en praktisch opgeleiden (47%) is dit thema belangrijk vergeleken met theoretisch opgeleiden (40%). Daarnaast zien we, net als bij eerdere metingen, dat dit thema belangrijker wordt naarmate men dichterbij de pensioengerechtigde leeftijd komt.



**Publieksagenda pensioenen** (Algemeen Nederlands publiek, dataverzameling 03-09 t/m 14-09, n=1.277)

Een belangrijke ontwikkeling binnen het Nederlandse pensioenstelsel is de overgang naar de nieuwe regelingen op 1 januari 2028, zoals geregeld in de Wet Toekomst Pensioenen (WTP). Uit een peiling in het Ipsos I&O Panel uit juni 2025 blijkt een meerderheid van de Nederlanders (69%) wel eens van de WTP heeft gehoord. Een kleiner deel zegt redelijk (14%) tot goed (2%) op de hoogte te zijn van de inhoud. De bekendheid met de wet is iets hoger onder de leeftijdsgroep 50- tot 64-jarigen. Deze uitkomsten liggen in lijn met de SZW Publieksmonitor pensioenen.

Nederlanders weten niet zo goed wat te verwachten als de nieuwe pensioenregeling in gaat. Een deel (38%) geeft aan niet te weten of de invoering van de wet een verbetering of verslechtering zal zijn. Ongeveer een kwart (24%) verwacht dat het een verslechtering zal zijn en 16% verwacht een verbetering. Een vijfde (22%) verwacht dat het geen verschil zal maken. Jongeren zien de invoering van de wet vaker als een verbetering dan ouderen.



Incl. polarisatie, sociale  
stabiliteit en weerbare  
samenleving

# Samenleving en integratie



## Belangrijkste uitkomsten

- > **Veel aandacht voor polarisatie, al ervaren mensen meer dat die toeneemt, dan dat dit werkelijk zo is.** Er is wel een forse toename in het aantal demonstraties, maar die zijn niet radicaler geworden. Ook denkt een brede groep genuanceerder over migratie dan het verhitte publieke debat doet vermoeden.
- > **Debat gaat vooral over asiel en migratie, minder over inburgering en integratie.** Wel aandacht voor issues rond taalverwerving en het feit dat meer nieuwkomers sneller aan het werk zijn.
- > **Spanningen dicht onder de oppervlakte als het gaat om moslimdiscriminatie.** Gedurende het jaar worden deze op verschillende momenten zichtbaar: van discussies over een onderzoek, tot tweets van Wilders, en haatbrieven aan moskeeën.
- > In het **verdiepende katern** gaan we dieper in op **weerbaarheid op buurtniveau** in crisissituaties.



› **Massale aandacht voor polarisatie voedt gevoelens van een gepolariseerd Nederland.**

Polarisatie staat zeer prominent in de aandacht in 2025: in de media, de politiek en het maatschappelijk debat. Daarbij wordt regelmatig gezegd dat polarisatie toeneemt in Nederland. Uit onderzoek van onder meer het SCP, de Universiteit Utrecht, en uit onze eigen opiniepeiling voor deze omgevingsanalyse, blijkt ook dat veel mensen denken dat de polarisatie toeneemt. Ze maken zich daar ook zorgen over.

Tegelijk blijkt uit verschillende onderzoeken dat de *daadwerkelijke* ideologische polarisatie niet is toegenomen: er is meer overeenstemming in meningen dan mensen denken, en onderlinge verschillen in opvattingen nemen niet toe. Het SCP verklaart deze discrepantie doordat polarisatie *zichtbaarder* is geworden. Er is een verharding en een meer emotionele toon gekomen in het publieke debat – vooral aangejaagd door sociale media en de politiek. Hierdoor ervaren mensen polarisatie als groter dan het is. Veel media-aandacht voor polarisatie en voor extremere standpunten draagt hier ook aan bij.

Experts waarschuwen dat een gepolariseerde samenleving – of dat nu daadwerkelijk zo is of door mensen zo wordt beleefd – niet zonder gevolgen is. Het kan vijandigheid tussen groepen aanwakkeren en daadwerkelijke polarisatie in de hand werken. Het steeds (foutief) benoemen van “de toegenomen polarisatie” kan werken als een *self fulfilling prophecy*.

Het SCP laat zien dat Nederland relatief hoog scoort op sociale cohesie vergeleken met andere Europese landen. Deze is echter wel kwetsbaar, door ongelijkheden tussen groepen (vooral mensen met vs. zonder “hulpbronnen”) en afnemend vertrouwen in de overheid. Essentiële elementen in diverse SCP-rapporten over het versterken van “verbinding” liggen vaak op het gebied van een ontvankelijker overheid, sterke burgercollectieven, en gedeelde (fysieke) ruimtes voor ontmoetingen tussen mensen.

› **Flinke toename aantal (vreedzame) demonstraties.** Hoewel de feitelijke polarisatie dus niet toeneemt, neemt het aantal demonstraties wel fors toe. Van 2015 tot 2023 steeg het aantal van 2000 naar 6000 demonstraties per jaar (Nationale Politie en Ministerie van JenV). Grote acties als de Rode Lijn-demonstraties trekken in 2025 veel aandacht. Vooral jongeren doen vaker mee aan demonstraties, zo laat het CBS zien. Volgens een hoogleraar komt en gaat de populariteit van protesteren in golfbewegingen.

De overgrote meerderheid van demonstraties (97%) verloopt zonder geweld. Wanneer er wel gewelddadige incidenten plaatsvinden, trekt dat veel media-aandacht. Dit kan bijdragen aan het beeld dat demonstraties radicaler worden. De manier waarop demonstraties geduid worden, lijkt soms bij te dragen aan verdere verdeeldheid. Dat zagen we bij de hoogoplopende discussie in politiek Den Haag over of het anti-immigratieprotest op het Malieveld in september uitliep op politiek geweld en rechts-extremisme, of dat het om “gewone relschoppers” ging.



> **Aandacht voor verschillende kloven.** In 2025 is ook aandacht voor verschillende kloven in Nederland en het wel of niet bestaan daarvan. Socioloog Jan Willem Duyvendak doet stof opwaaien met zijn publicatie “Spookkloven”, waarin hij stelt dat de grote verschillen waar veel mensen in geloven, eigenlijk niet bestaan of minder groot zijn dan voorgesteld. Er volgt zowel bijval als kritiek op deze analyse. Zo wijzen twee hoogleraren erop dat diverse bronnen en langlopend onderzoek aantonen dat opleiding wel degelijk een belangrijke maatschappelijke scheidslijn is. Dit wordt bestendigd door diverse SCP-onderzoeken, die laten zien dat opleidingsniveau een belangrijke verklaring is voor verschillen in opvattingen en sociaaleconomische posities.

> **Debat gaat vooral over asiel en migratie, en minder over inburgering en integratie.** In het maatschappelijke debat zien we vooral aandacht voor de thema’s asiel en migratie in 2025. Het gaat minder over inburgering en integratie.

Er is wel geregeld aandacht voor issues rondom taalverwerving door migranten. Bijvoorbeeld rondom het oordeel van de RvS dat vluchtelingen die niet op tijd slagen voor hun inburgeringsexamen géén boete mogen krijgen (en hun leningen voor taallessen niet hoeven terug te betalen), wat tot verdeelde reacties leidt. Bij het Kamerdebat over de taaleis voor bijstandsgerechtigden krijgt het kabinet via een motie de opdracht om gemeenten meer te helpen hun taalaanbod op orde te krijgen. De vier grootste steden van Nederland waarschuwen politiek Den Haag eerder al dat ze niet genoeg geld krijgen om statushouders de beloofde begeleiding bij inburgering te geven.

De Inspectie Justitie en Veiligheid trekt naar aanleiding van een nieuw onderzoek aan de bel als het gaat over inburgering en integratie. Uit het onderzoek blijkt dat vluchtelingen te lang in asielzoekerscentra verblijven en maar één op de tien opvanglocaties initiatieven biedt om statushouders te ondersteunen bij participatie. “Hoe langer statushouders in de asielopvang moeten blijven, des te nadeliger dat is voor hun integratie en mentale gezondheid”, waarschuwt de inspectie.

Positieve geluiden rondom integratie zijn er met name over de arbeidsdeelname van asielzoekers. Door verschillende media wordt gedurende het jaar gerapporteerd dat nieuwkomers vaker en eerder aan het werk komen. Ook is er aandacht voor lokale experimenten (bijvoorbeeld in Amsterdam en Eindhoven) waarbij asielzoekers snel aan werk geholpen worden en dit positieve resultaten oplevert. De krappe arbeidsmarkt is hiervan een belangrijke katalysator, maar de verwachting is ook dat dit zal bijdragen aan een snellere en verbeterde integratie. Wat hierbij soms wel lastig is, is dat mensen regelmatig verplaatst worden van de ene opvanglocatie naar de andere.

> **Brede groep denkt genuanceerder over migratie dan het verhitte publieke debat doet vermoeden.** In tegenstelling tot de vaak heftige discussies over asiel en migratie in het politieke en publieke debat, laat nieuw onderzoek van zowel het SCP als het The Hague Centre for Strategic Studies zien dat een grote groep Nederlanders genuanceerde opvattingen heeft over migratie. Weinig mensen zijn alléén maar voor of alléén maar tegen. Er is eerder een mengeling te zien van voor- en tegenargumenten en van zorgen en gevoelens.



Uit het SCP-onderzoeken blijkt dat de helft van de Nederlanders vindt dat migratie een bedreiging vormt voor de Nederlandse samenleving. Zorgen over migratie hangen daarbij samen met zorgen over met name de woningmarkt, veiligheid en behoud van de Nederlandse cultuur. Daardoor lijkt het debat over migratie ook te fungeren als een uitlaatklep voor bredere onvrede en gebrek aan vertrouwen in de overheid. Het oplossen van zorgen over migratie kan dan ook niet los gezien worden van het oplossen van de grote maatschappelijke uitdagingen, zo stelt het SCP.

Het migratie-kritische sentiment is sterker aanwezig onder praktisch opgeleiden. Dit blijkt ook uit onze eigen opiniepeiling voor deze omgevingsanalyse: theoretisch opgeleiden hechten bijvoorbeeld een groter belang aan het verminderen van discriminatie op de arbeidsmarkt en geven meer prioriteit aan integratie van nieuwkomers.

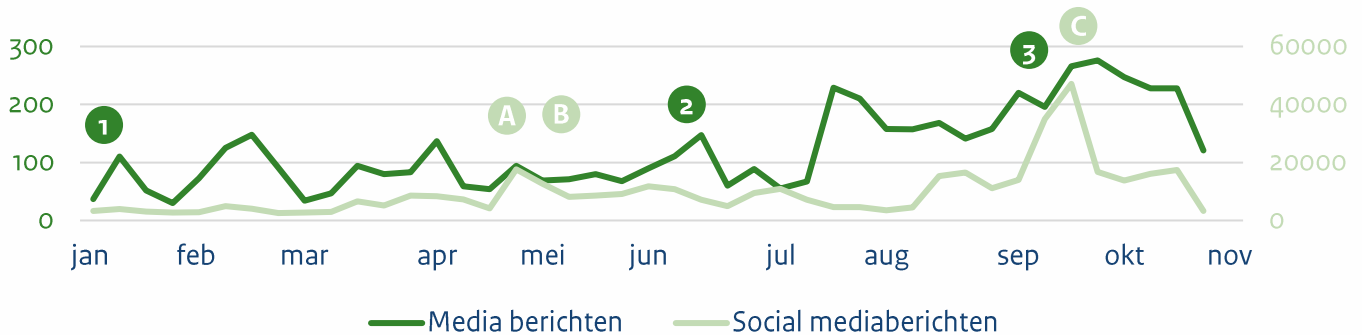
Ook op dit dossier worden de verschillen in opvattingen overschat, blijkt uit onderzoek van de Universiteit Utrecht. Daarbij speelt ook de sociale omgeving een rol: namelijk of je daarin sterke anti-immigratie meningen van mensen om je heen hoort. Volgens de onderzoekers kan het helpen om te laten zien dat meningen in werkelijkheid niet zó ver uit elkaar liggen als vaak wordt gedacht. Ook vaker in gesprek gaan met mensen die andere denkbeelden hebben kan bijdragen aan een vermindering van de “polarisatiepaniek” op dit onderwerp.

- > **Spanningen dicht onder de oppervlakte als het gaat om (moslim)discriminatie.** Het omgevingsbeeld laat zien dat in 2025 spanningen rondom het onderwerp discriminatie, in het bijzonder van moslims, dicht onder de oppervlakte liggen.

Zo leidt een onderzoeksrapport over moslimdiscriminatie in Nederland tot veel ophef. Het onderzoek van de Universiteit Utrecht en Regioplan in opdracht van SZW concludeert dat moslimdiscriminatie “hardnekkig en genormaliseerd” is. Verschillende Kamerleden spreken zich uit tegen de onderzoeksopzet. Een hoogleraar stelt dat de commotie aantoont dat het moeilijk is om over het onderwerp moslimdiscriminatie te praten.

Gedurende het jaar zijn er nog diverse andere momenten waarop de spanningen zichtbaar worden. Bijvoorbeeld als moskeeën de overheid oproepen mét hen te praten in plaats van óver hen. En wanneer in aanloop naar de verkiezingen het Collectief Jonge Moslims de politiek oproept om hen “als gelijkwaardige burgers” te behandelen. In het najaar ontstaat er binnen de Turkse gemeenschap veel onrust door haatbrieven die naar meerdere moskeeën zijn gestuurd.

Ook verschillende tweets van PVV-leider Geert Wilders zorgen voor onrust. In augustus doet het discriminatiemeldpunt discriminatie.nl samen met veertien moslimorganisaties aangifte tegen hem. Wilders plaatste een tweet waarin een afbeelding te zien is van twee halve gezichten: links een jonge blonde vrouw en rechts een norske, gerimpelde, oudere vrouw met een hoofddoek. Dit leidt tot een recordaantal van 12.500 meldingen bij het meldpunt discriminatie.



- 1 Begin van het jaar doet het Europese Hof de uitspraak dat vluchtelingen niet beboet mogen worden als ze zakken voor hun inburgeringsexamen. Landelijke media berichten over de uitspraak, maar voornamelijk de rechterflank schrijft hier opiniërend over. Zo kopt EW Magazine: “Je moet erbij willen horen”.
- 2 In het voorjaar besteden landelijke media aandacht aan de Rode Lijn-demonstraties tegen het Israël-standpunt van het kabinet. “Je voelt het omslaan, de stille meerderheid mobiliseert zicht”, zegt de directeur van Oxfam Novib tegen het NRC.
- 3 Het anti-immigratie protest in Den Haag loopt uit op rellen. De media en politiek buigen zich over de vraag of dit politiek en rechts-extremistisch geweld was. In de dagen na de rellen komt er nog een andere vraag op: wat heeft geleid tot het sentiment op het Malieveld?

*Noot: de piek in social media-berichten (A, B en C) wordt geduid in het social mediabeeld (vanaf pagina 60)*

**Demonstraties vormen de rode draad in het mediabeeld rond samenleving en integratie in 2025.** In januari debatteert de Kamer over het demonstratierecht. De aanleiding is tweevoudig: het aantal demonstraties is de afgelopen jaren flink toegenomen, en steeds meer daarvan zouden uit de hand lopen. Hoogleraar sociale verandering Jacqueline van Stekelenburg zegt tegen EénVandaag dat bij slechts 3% van de demonstraties minimaal één incident wordt geregistreerd, en bij slechts 0,03% meer dan tien incidenten. Wel is het aantal demonstraties explosief gestegen, meldt NRC in september.

**Massaprotesten en mediareflectie tonen verdeeldheid in Nederland.** In mei vond de eerste Rode Lijn-demonstratie plaats tegen het Israël-standpunt van het kabinet. Bij de derde Rode-lijn demonstratie in oktober zijn een kwart miljoen mensen aanwezig. Veel landelijke media berichten over de hoge opkomst en laten voornamelijk aanwezige demonstranten aan het woord. Meer rechts leunende media laten een eigen geluid horen. EW Magazine schrijft: “Het gaat niet slechts om – terechte – afkeer van het geweld, het gaat ook om weerzin tegen Israël. En voor sommigen ook tegen Joden”. De Telegraaf kopt: “Islamitische wereld steunt vredesplan voor Gaza, maar bij ons gaan de protesten onverminderd door”. Of de protesten het kabinet ook echt in beweging brengen is onzeker. “Richting de verkiezingen kan de politiek hier niet omheen”, zegt Oxfam Novib directeur Servaes tegen EénVandaag. Maar De Volkskrant schrijft dat dat twijfelachtig is en verwijst naar Ipsos I&O. In september stelt het onderzoeksbureau vast dat de oorlog in Gaza niet in de top-10 prioriteiten van kiezers staat. Belangrijker vindt men de woningmarkt en immigratie en asiel.



**Moslimdiscriminatie is hardnekkig en genormaliseerd.** Dat blijkt in maart uit onderzoek van bureau Regioplan en de Universiteit Utrecht. In de media krijgt het onderzoek veel aandacht, onder andere doordat politici kritiek leveren op de onderzoeksopzet en er geen debat over willen voeren. De Nationaal Coördinator tegen Discriminatie en Racisme zegt op Radio 1 dat moslimdiscriminatie geen incident is, maar een patroon: “Dat patroon wordt alleen maar hardnekkiger, gevoed door de politiek”. In september ontvangen acht moskeeën in Nederland met “bloed” besmeurde haatbrieven. De Islamitische Stichting Nederland zegt tegen het AD dat de acties onder andere het gevolg zijn van uitspraken van politici waarin “islamhaat expliciet naar voren wordt gebracht”. In een interview met het AD zegt Arnhemse burgemeester Ahmed Marcouch dat politici en programma’s als Vandaag Inside hun verantwoordelijkheid moeten nemen. “Het is stereotypering van moslims. Dat is discriminatoir en draagt bij aan een giftige polarisatie”, aldus Marcouch. In april delen landelijke media dat ook het aantal antisemitische incidenten vorig jaar is toegenomen, dat blijkt uit de jaarlijkse antisemitismemonitor van het Centrum Documentatie en Informatie Israël (CIDI). Het CIDI spreekt van een “zorgwekkend record”.

**Politieke uitingen vertalen zich in maatschappelijke incidenten en ophef.** In juli wordt zanger Douwe Bob ernstig bedreigd nadat hij besluit om niet op te treden bij een Joods voetbal-evenement waar pro-Israëlische posters en pamfletten aanwezig zijn. VVD-leider Yesilgöz schrijft daarop in reactie op X: “Kinderen wordt een optreden geweigerd om wie ze zijn: Joods. Zó gewoon is Jodenhaat geworden”. Het voorval blijft tot in het najaar aanwezig in de landelijke media. “Deze week is het Douwe Bob, volgende week een ander incident. Hoe zijn we in zo'n snelkookpan beland?”, schrijft het Dagblad van het Noorden. Sociaal psycholoog Kees van den Bos (Universiteit Utrecht) zegt tegen de krant: “Ophef is van alle tijden, maar de snelheid is anders: het gaat heel snel van kwaad tot erger”. Dezelfde maand spannen veertien moslimorganisaties en het meldpunt discriminatie.nl een rechtszaak aan tegen Geert Wilders vanwege groepsbelediging, aanzetten tot haat, belediging en opruiing tot vijandigheid en maatschappelijke onrust, naar een aanleiding van een afbeelding die hij deelt op X. In korte tijd komen er meer dan 12.500 meldingen binnen, het hoogste aantal ooit over één incident, meldt Hart van Nederland.

**Strijd om de weekendscholen laait tijdelijk op.** In november 2024 presenteert het kabinet het wetsvoorstel “Toezicht informeel onderwijs”, waarmee avond- en weekendscholen strenger gecontroleerd kunnen worden. Het kabinet wil misstanden voorkomen, maar moslims en christenen vrezen aantasting van hun vrijheden. Het Overlegorgaan Joden, Christenen en Moslims (OJCM) publiceert een afkeurende verklaring en schrijft dat de wet juist polarisatie en spanning in de hand zal werken. In juni plaatst De Volkskrant een reportage over de discussie rond toezicht op buitenschools onderwijs. De landelijk coördinator onderwijs bij Islamitische Stichting Nederland (ISN) zegt niks te verbergen te hebben “maar het wetsvoorstel verkleint de ruimte om te zijn wie je wilt zijn in ons land”. Ook Bert Kalkman, bestuursvoorzitter van het interkerkelijk kenniscentrum (IKC) keurt het voorstel af: “Thorbecke zou zich omdraaien in zijn graf”. In juni kopt Telegraaf dat het “ingrijpen op Koranscholen” in de ijskast gaat. Na de val van het kabinet is het onderwerp controversieel verklaard.



**Gebrek aan taallessen vormt struikelblok voor integratie.** In juli oordeelt de RvS dat vluchtelingen die niet op tijd slagen voor hun inburgeringsexamen geen boete mogen krijgen en hun leningen voor taallessen niet hoeven terug te betalen. Dat oordeel ligt in lijn met een uitspraak in februari van het Europese Hof van Justitie. Trouw kopt: “Overheid op de vingers getikt: boetebeleid rond inburgering is in strijd met EU-regels”. In de media klinkt gedurende het jaar een eensgezind geluid: de integratie van asielzoekers loopt spaak. Dat blijkt ook uit het onderzoek van de Inspectie JenV: de Wet inburgering wordt door overheden onvoldoende nageleefd. In reactie daarop schrijft Trouw dat het “beroerd is gesteld met het aanbod van inburgering in asielzoekerscentra”. In mei verwijst ook De Telegraaf naar het rapport van de Inspectie, en meldt dat asielzoekers amper taallessen krijgen. “Dat is geen goede start in een nieuw land, terwijl juist alles begint met taal. Hoe wil je anders ooit de cultuurverschillen overbruggen?”, vraagt een vrijwilliger retorisch aan de krant. Twee maanden later meldt De Telegraaf dat inburgeraars lang niet altijd komen opdagen bij de Nederlandse les, maar dat verzuimers beboeten juist veel moeilijker is geworden door de uitspraak van de RvS.

**Anti-azc sentiment ontploft in het najaar op Malieveld.** In het voorjaar kopt NRC dat de migratiediscussie een “dovemansdebat” dreigt te worden, naar aanleiding van een SCP-rapport. Het onderzoek toont dat wie zich meer zorgen maakt over migratie, ook minder vertrouwen heeft in de overheid en somberder is over de samenleving. Veel Nederlanders hebben echter een genuanceerde kijk op migratie, schrijft het SCP. In het mediabeeld komt dit minder naar voren. Dat immigratie en asiel belangrijke thema’s zijn, blijkt wel uit het mediabeeld. In de verslaggeving spelen lokale en regionale media een grote rol. Verschillende uit de hand gelopen lokale demonstraties halen regelmatig het landelijke nieuws. In maart kopt Trouw: “Volle zalen, vandalisme en intimidatie: het azc-protest is terug”. Marc Boumans (VVD), burgemeester en voorzitter van de adviescommissie Asiel en Immigratie van de VNG, zegt in april tegen de NOS dat mensen worden “opgehitst” door landelijke politici, die volgens hem niet het “werkelijke beeld” laten zien. In september stelt een hoogleraar in EénVandaag dat de politiek medeschuldig is aan het opruien van mensen: “Er is olie op het vuur gedonderd en vaak de boodschap gegeven: we gaan Nederland terugclaimen voor de Nederlanders”. Aanleiding voor zijn uitspraak is het anti-immigratie protest op het Malieveld in september, wat uitloopt op gewelddadige rellen. In de Tweede Kamer als in de landelijke pers volgt een discussie of hier sprake is van politiek geweld en rechts-extremisme of hooliganisme.



In de periode van 1 januari 2025 tot 30 oktober 2025 verschijnen 414.992 berichten over het thema Samenleving en integratie op sociale media. Dat maakt dit veruit het grootste SZW-thema op social mediabeeld. Veelgebruikte termen zijn “Nederland”, “polarisatie” en “azc”. Gedurende het jaar draait veel online interactie om het Israël-Palestina conflict. In de zomer worden asielzoekerscentra een groter thema, cumulerend met de rellen op het Malieveld.

## **Piek A: Inzamelingsactie voor jonge asielzoekers zorgt voor online commotie**

- > Het COA wilde een uitje naar de Efteling organiseren voor een groep jonge asielzoekers. Na kritiek van de minister van Asiel en Migratie op X gaat het niet door, maar inzamelacties haalden alsnog 150.000 euro op voor het uitje.
- > Het initiatief kan op sympathie rekenen van voor- en tegenstanders van de inzamelingsactie. Voorstanders van de actie vinden het een belangrijk signaal richting de politiek. Tegenstanders van de actie vinden het een mooi gebaar, maar vragen zich af of dat geld niet beter aan andere zaken besteed kan worden.
- > Toch zorgt de inzamelingsactie voor een overwegend negatief online sentiment.

“Mensen die nu doneren aan de actie voor de mega zielige azc kindjes die niet naar de Efteling mogen omdat ze anders de kermis in Sint Annaparochie slopen zijn dezelfde mensen die ongevaccineerden wilden buitensluiten tijdens corona. En dezelfde mensen die de democratie in ons land niet accepteren omdat er een partij gewonnen heeft die hen niet aanstaat.”

– X-gebruiker (03-05-2025)

“Prachtig dat mensen zo een goed hart hebben om geld te doneren zodat kinderen op uitje kunnen. Echter hoop ik wel van harte dat deze mensen hetzelfde doen voor kinderen van burens, familie, vrienden, etc. Er zijn genoeg kinderen die niet op uitje kunnen vanwege armoede.”

– X-gebruiker (03-05-2025)

## **Piek B: Rode Lijn-demonstratie en Eurovisie Songfestival krijgen aandacht online**

- > Israël wordt tweede op het Eurovisie Songfestival. Voor het Songfestival spraken social mediagebruikers zich al uit over de deelname van het land. Na het behalen van de tweede plek verhardden online de reacties.
- > Een dag na het Songfestival vindt de eerste Rode Lijn-demonstratie tegen het kabinetsbeleid over Israël plaats.
- > Het valt op dat de reacties op het Eurovisie Songfestival en de demonstratie sterk verschillen tussen social mediaplatforms. Over het algemeen is het sentiment op X feller.

“Balen dat we altijd partij moeten kiezen, waarom demonstreren we niet voor vrede en tegen geweld?”

– Facebook-gebruiker (18-05-2025)



“Besef mensen 12 punten vanuit Nederland naar Israël, deze punten zijn gegeven door je burens, collega’s, misschien je vrienden. Heel eng dat deze mensen openlijk de genocide steunen. Misselijkmakend. Nee, ik ben geen antisemiet 😬”

– Instagram-gebruiker (18-05-2025)

## Piek C: Online wordt gereageerd op de rellen op het Malieveld

- › In september loopt het anti-immigratieprotest op het Malieveld uit op rellen. Naast geweld tegen politie en journalisten zijn omstreden vlaggen getoond en antisemitische leuzen en groeten te zien.
- › De rellen zorgen voor de grootste piek in social media-aandacht. Reacties zijn vooral gericht aan partijleiders. De vraag wordt gesteld of er sprake was van politiek geweld en rechts-extremisme
- › Berichten die de rellen sterk afkeuren, krijgen minder aandacht dan berichten die de rellen in een breder perspectief plaatsen, voornamelijk gericht op anti-immigratiesentiment. Daarbij is de zogenaamde “jij-bak” een veelgebruikte drogreden om online geen afkeurend standpunt in te nemen: waar was het tegengeluid tegen de rellen in Scheveningen, op universiteiten of tegen Extinction Rebellion?

“‘We zullen onze toon moeten matigen’, denken rechtse politiek en media na de rellen niet.”

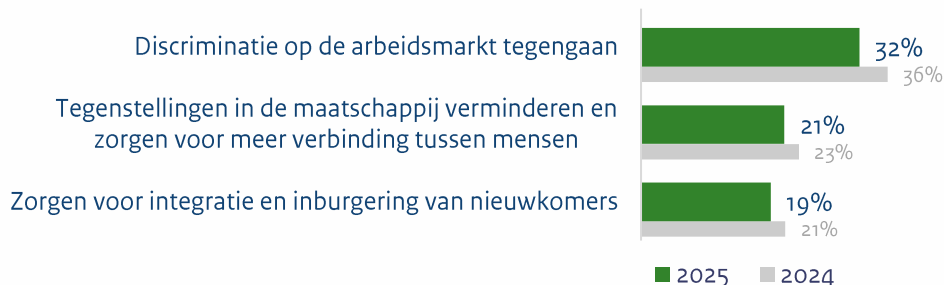
– Blue Sky-gebruiker (21-09-2025)

“Waar Wilders zeer verstandig was zich zsm te distantiëren is dat tot op heden bij andere partijen niet het geval. UvA rellen zijn hier inderdaad een passend voorbeeld in. Als ik kijk naar algeheel TK niveau zie ik alleen maar polarisatie helaas.”

– X-gebruiker (21-09-2025)

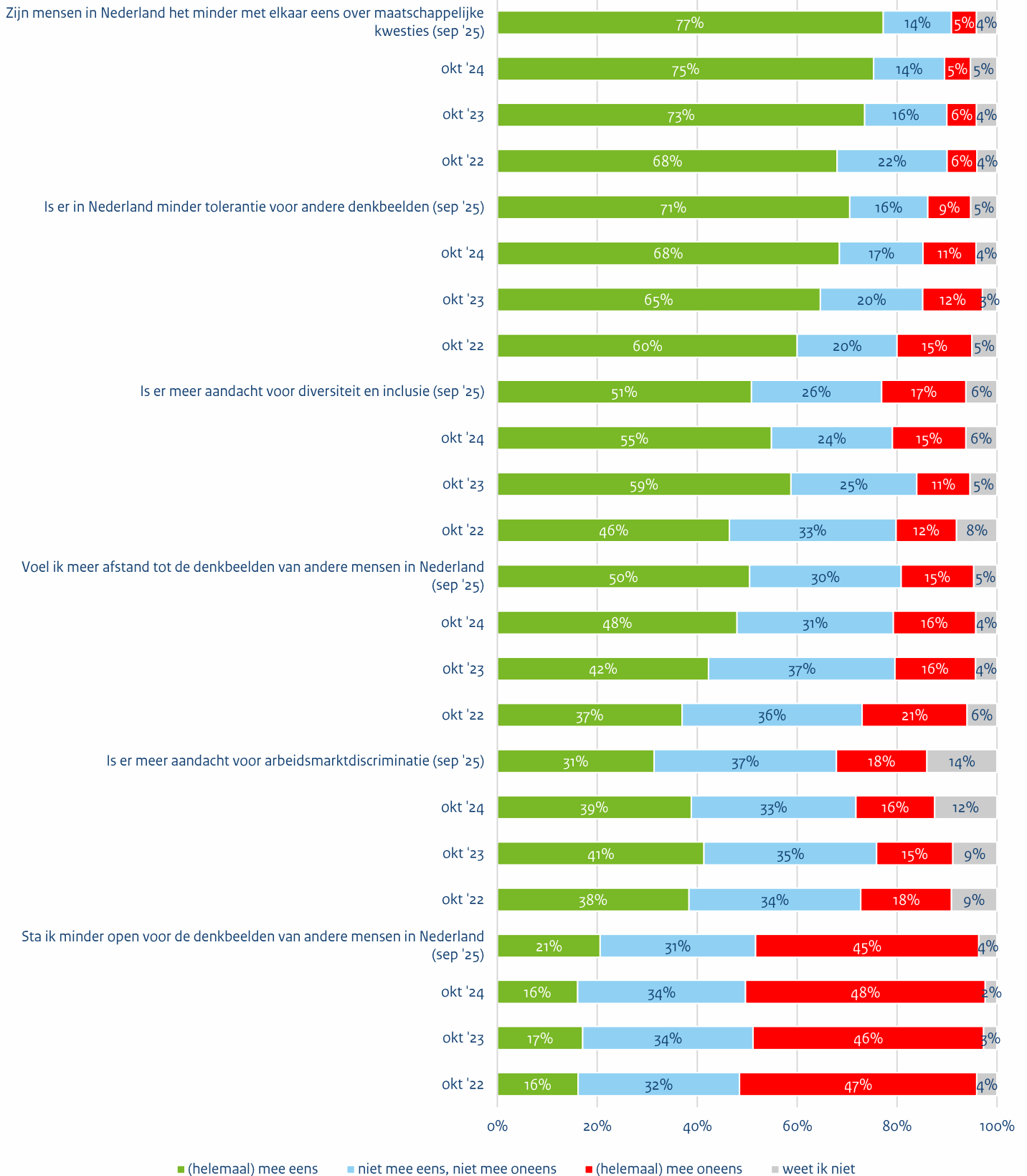


**Blik op beleidsprioriteiten samenleving en integratie ongewijzigd.** Eén op de drie Nederlanders (32%) vindt dat het tegengaan van discriminatie op de arbeidsmarkt een beleidsprioriteit moet zijn van SZW. Dit is onveranderd ten opzichte van 2024. Ook bij de andere twee thema's onder Samenleving en Integratie zien we geen ontwikkeling. Eén op de vijf Nederlanders ziet het verminderen van maatschappelijke tegenstellingen en zorgen voor integratie van nieuwkomers als prioriteit. Dit zijn thema's die meer leven onder theoretisch opgeleiden. Discriminatie op de arbeidsmarkt verminderen wordt door 38% van de theoretisch opgeleiden genoemd, terwijl dat onder de andere opleidingsgroepen 28% is. Dit is ook zo als het gaat om de integratie van nieuwkomers (25% onder theoretisch opgeleiden, 16% onder praktisch opgeleiden en 15% onder mensen zonder startkwalificatie). En bij tegenstellingen in de maatschappij verminderen (28% onder theoretisch opgeleiden, 16% onder praktisch opgeleiden en 19% onder mensen zonder startkwalificatie).



**Publieksagenda samenleving en integratie** (Algemeen Nederlands publiek, dataverzameling 03-09 t/m 14-09, n=1.277)

**Nederlanders zien minder begrip voor denkbeelden van anderen.** Over de afgelopen drie jaar zien Nederlanders dat er minder tolerantie is voor andere denkbeelden en dat men het over het algemeen minder vaak met elkaar eens is over maatschappelijke kwesties. Waar in 2022 68% zei dat Nederlanders het minder met elkaar eens zijn, is dat in 2025 toegenomen tot 77%. Eenzelfde ontwikkeling zien we bij de verminderde tolerantie voor denkbeelden van anderen. In 2022 vond 60% dat Nederlanders minder tolerant naar elkaar zijn. In september 2025 steeg dit naar 71%. In 2025 zien we bovendien dat mensen zelf ook zeggen dat zij minder open staan voor denkbeelden van anderen. Tussen 2022 en 2024 schommelde dit rond de 16%, in het afgelopen jaar is dit toegenomen naar 21%. Aan de andere kant zien mensen juist dat er minder aandacht is voor diversiteit en inclusie en arbeidsmarktdiscriminatie. Zo vond in 2023 59% dat er meer aandacht voor diversiteit en inclusie was dan voorheen, in 2025 daalde dit naar 51%.



Vergeleken met vijfjaar geleden... (Algemeen Nederlands publiek, dataverzameling 03-09 t/m 14-09, n=1.277).



Incl. breed offensief en  
banenafpraak

# Participatie



## Belangrijkste uitkomsten

- > **De Participatiewet in balans wordt overwegend positief ontvangen**, zo blijkt uit reacties van de VNG en stakeholders. Het aannemen van de wet maakt weinig los in de berichtgeving.
- > **Intussen trekken gemeenten soms hun eigen plan**. Zij komen met lokale initiatieven of maken keuzes in uitvoering die soms wel en soms niet op de steun van de staatssecretaris kunnen rekenen.
- > **De controverse rond de “buffelboete” laat zien dat het systeem te complex is geworden**.
- > **Het aantal bijstandsgerechtigden daalt licht**, maar wel meer jongeren in de bijstand.





- > **De reacties op de Participatiewet in balans zijn overwegend positief, maar de wet maakt weinig los in berichtgeving.** De wet Participatiewet in balans bevat meerdere wijzigingen waardoor in de Participatiewet de menselijke maat, vertrouwen en vereenvoudiging meer voorop komen te staan. Het feit dat het wetsvoorstel eind september door de Eerste Kamer is aangenomen, levert weinig berichtgeving op. De reacties van stakeholders zoals VNG zijn overwegend positief. De eerste wijzigingen treden per 1 januari 2026 in werking.

De wet wordt geprezen omdat deze meer ruimte geeft voor de menselijke maat. Gemeenten krijgen ruimte voor eenvoudigere procedures, er is meer ruimte voor giften en er komt meer ruimte voor passende handhaving. Het wordt als eerste stap gezien. De Landelijke Cliëntenraad (LCR) steunt de meeste maatregelen uit de wet, maar vindt ook dat er geen enkele maatregel bij zit die wezenlijk verschil maakt. Vooral voor mensen die niet kunnen werken verbetert er weinig, zo stelt de LCR.

- > **Gemeenten trekken ondertussen soms hun eigen plan.** In 2025 laten lokale initiatieven zoals Bestaansbalans en Bouwdepot zien dat gemeenten proberen de tekortkomingen van het landelijke bijstandssysteem te ondervangen, met name de strafmaatregelen voor bijverdienen en het gebrek aan flexibiliteit voor kwetsbare groepen. Volgens de “oude” Participatiewet mag iemand met een uitkering nooit meer verdienen dan de uitkering zelf. Dit zorgt voor financiële stress en onzekerheid en ontmoedigt mensen om meer te gaan werken.

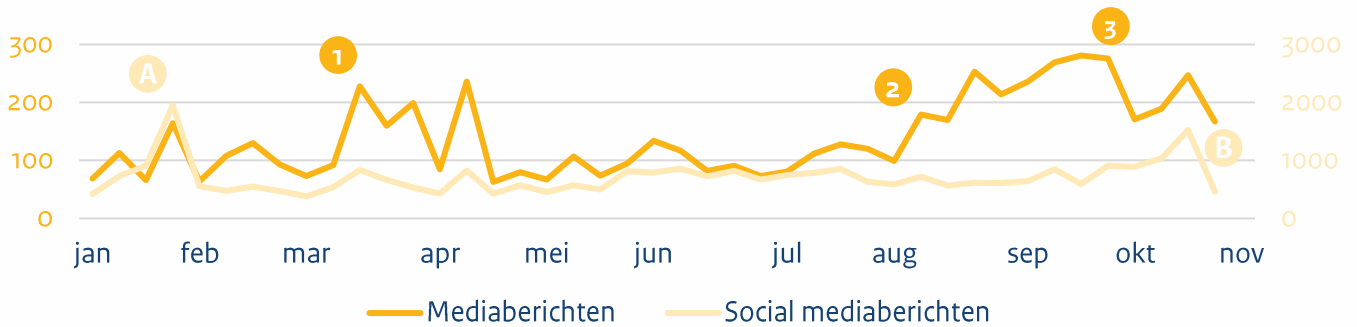
Daarnaast blijkt uit berichtgeving dat gemeenten de taaleis uit de Participatiewet nauwelijks handhaven, wat leidt tot een kloof tussen landelijk beleid en lokale uitvoering. Het initiatief “bestaansbalans” krijgt steun van de staatssecretaris P&I, omdat deze erg lijkt op de maatregelen van de Participatiewet in balans. Ten aanzien van het negeren van de taaleis en het bouwdepot is de staatssecretaris kritisch, omdat ze niet zouden stroken met de Participatiewet. Er is een duidelijke behoefte aan meer flexibiliteit en vertrouwen in het systeem, maar het Rijk en gemeenten lijken soms nog te worstelen met het vinden van een structurele balans tussen landelijke regels en lokale, mensgerichte oplossingen.

- > **Controverse rond de “buffelboete” laat zien dat het systeem te complex is geworden.** Begin dit jaar is er veel aandacht voor de gevolgen van het beperken van de algemene heffingskorting en het verhogen van de arbeidskorting om werken lonender te maken. Dit pakt voor mensen die niet meer uren kunnen werken, averechts uit. Medewerkers van sociaal ontwikkelbedrijven demonstren tegen de inkomensachteruitgang. “Als je te horen krijgt dat je minder geld gaat ontvangen voor jouw werk, dan voel je je knap minderwaardig”, zegt een van de medewerkers. Er is veel kritiek vanuit de bonden.

Vakbond FNV stelt in april dat een veel grotere groep met een deeltijdbaan en een laag inkomen de dupe zijn van de belastingverzwaring en frame het als “buffelboete”, een term die later ook door de politiek wordt overgenomen. Dit legt bloot dat het systeem te complex is geworden. Tijdens de Algemene Financiële Beschouwingen is een oplossing gevonden met ingang van 2026.



- > **Hoewel het totaal aantal bijstandontvangers recent daalde, neemt het aandeel jongeren in de bijstand nog altijd toe.** Wat opvallend is gezien de krapte op de arbeidsmarkt. In de landelijke media wordt gespeculeerd over wat de oorzaak kan zijn van deze toename. Het feit dat veel jongeren nog weinig WW-rechten hebben opgebouwd en daardoor bij verlies van werk in de bijstand belanden, wordt als één van de redenen genoemd. Het CBS geeft als mogelijke verklaring dat jongeren economische tegenwind het eerst voelen, maar dat zij ook de eersten zijn die het merken als de economie weer aantrekt. Op social media maakt het bericht ook het nodige los. Doordat mensen niet snappen hoe dit in tijden van arbeidsmarktkrapte kan, vullen zij de reden zelf in, variërend van te hoge eisen van zowel werkgevers als werknemers, het niet lonend zijn van werk tot verdringing door asielzoekers.



- 1 Media besteden veel aandacht aan het protest van werknemers van sociaal ontwikkelbedrijven, die er door een belastingmaatregel, de zogenoemde “buffelboete”, onbedoeld op achteruit gaan.
- 2 Media zijn positief wanneer het UWV aankondigt dat mensen die te veel WIA hebben ontvangen geen geld hoeven terug te betalen.
- 3 Diverse media berichten over de opluchting bij mensen met een arbeidsbeperking na de aankondiging van het kabinet dat ze worden gecompenseerd voor een belastingfout.

*Noot: de pieken in social mediaberichten (A en B) worden geduid in het social mediabeeld (vanaf pagina 69)*

**Het mediabeeld laat zien dat het participatiestelsel onder druk staat.** Gemeenten zoeken naar ruimte voor maatwerk, terwijl het Rijk worstelt met hervormingen. De media zijn kritisch van toon. Vooral mensen met een arbeidsbeperking komen in het voorjaar nadrukkelijk in beeld als groep die door beleid onbedoeld wordt geraakt. Tegelijkertijd groeit in het kader van bijstandsfraude en ‘kliklijnen’ het debat over vertrouwen versus controle.

**De Participatiewet knelt steeds meer in de uitvoeringspraktijk van gemeenten.** In januari start de gemeente Utrecht een crowdfundingactie om deeltijdwerkende bijstandsgerechtigden financieel te ondersteunen. De lokale actie met de titel “De Bestaansbalans” is bedoeld als aanklacht tegen het “kapotte bijstandssysteem” en wordt opgepakt door de landelijke media. Zij benadrukken hoe verrekenregels zorgen voor stress en onzekerheid. FNV roept in dezelfde maand gemeenten op tot “burgerlijke ongehoorzaamheid” en pleit voor het negeren van de taaleis. Nu.nl deelt dat de staatssecretaris P&I zegt blij te zijn met de Utrechtse actie en dat hij zijn steun uitsprekt tijdens het Kamerdebat. In april bepleit de Kamer dat gemeenten wordt toegestaan om de Participatiewet “uit te dagen”. Eind september meldt Binnenlands Bestuur dat de Eerste Kamer het wetsvoorstel Participatiewet in balans heeft aangenomen.

**Plannen voor vereenvoudiging van het arbeidsongeschiktheidsstelsel krijgen felle kritiek.** FNV spreekt van een “miljardenroof”, CNV noemt het een “mokerslag”. De Kamer spreekt zich uit tegen het verlagen van de uitkering voor Inkomensvoorziening Volledig Arbeidsongeschikten (IVA). De media tonen een gepolariseerd debat, waarin vakbonden, Kamerleden en cliëntenorganisaties zich luid roeren. Zo kopt De Telegraaf: “Korting dreigt op uitkering zieken; Bonden zijn woedend over kabinetsplan”. Uit een peiling van dezelfde krant blijkt dat zowel 47% een “mes in de WIA” een goed idee vindt, als 47% die het ermee oneens is. De minister benadrukt dat hij graag hoort hoe Kamerleden en belangenorganisaties het voor zich zien, en hij reageert bij WNL op de reacties op zijn plannen. “Ze roepen een beeld op wat geen recht doet aan het voorstel”.



**De “buffelboete” leidt tot breed protest van werknemers met een arbeidsbeperking.** In januari meldt brancheorganisatie Cedris dat tienduizenden medewerkers van sociale ontwikkelbedrijven er sinds begin van het jaar maandelijks tot wel €100 op achteruit gaan. Dit door een mix van belastingmaatregelen. Cedris spreekt van een vergeten doelgroep en noemt de inkomensdaling “onfatsoenlijk” en “onbedoeld schadelijk”. Bij tv-programma Radar noemt FNV het “een klap in het gezicht”. De vakbond frame het als de “buffelboete”, een term die later in het jaar ook in de verkiezingscampagne door linkse partijen zal worden gebruikt. In maart en april groeit het verzet: medewerkers demonstreren in Den Haag, bieden een petitie aan de staatssecretaris aan en voeren actie onder de hashtag #IkVerdienHetOok.

**Gedupeerde werknemers met arbeidsbeperking zijn blij met aangekondigde reparatie van de “buffelboete”.** Maar belangenvetegenwoordigers vinden de compensatie voor de belastingfout in september toch nog niet hoog genoeg. Cedris-voorzitter El Mokkaadem waarschuwt daarnaast dat het financiële tekort in de sector oploopt tot €140 miljoen als gemeenten en het Rijk niet verder investeren in sociale ontwikkelbedrijven. De media tonen daarmee een beeld van een sector die telkens voor zichzelf moet opkomen om het hoofd boven water te houden. Op BinnenlandsBestuur.nl benadrukt El Mokkadem: “2026 is het ravijnjaar, dus ik maak me zorgen over verdere tekorten”.

**De WIA leidt tot veel discussie in politiek en media.** Zo berichtten media dat de toenmalig minister van SZW dreigde met opstappen vanwege de bezuinigingen op de WIA die in de onderhandelingen voor de voorjaarsnota op tafel lagen. Een aantal weken daarvoor stapte UWV-bestuurder Johanna Hirscher al op uit onvrede over het WIA-beleid. De media schetsen een beeld van een minister die zich hard maakt voor zijn dossier, maar ook van een kabinet dat onder hoge druk wordt gezet over de onhoudbaarheid van het stelsel. Exemplarisch voor de kritiek is CNV-voorzitter Piet Fortuin die in juni waarschuwt dat het WIA-stelsel te complex is en dat het aantal arbeidsongeschikten snel toeneemt: “We schrijven een grote groep mensen voortijdig af. Terwijl ik vind dat iedereen op de arbeidsmarkt moet kunnen meedoen. Al is het maar voor vijf of tien uur per week”.

**“Kliklijnen” liggen onder toenemende politieke en maatschappelijke druk.** In april verdedigt de staatssecretaris P&I het bestaan van deze meldpunten voor bijstandsfraude, ondanks kritische Kamervragen van onder andere NSC, SP en GL-PvdA. Toch groeit het verzet: in juni besluit de gemeente Amsterdam haar meldpunt voor een jaar te sluiten, omdat het “niet het vertrouwen uitstraalt dat het college beoogt”, meldt Het Parool. De media signaleren een verschuiving van controle naar vertrouwen, waarbij gemeenten en Kamerleden pleiten voor een menselijker benadering van bijstandsgerechtigden.



In de periode van 1 januari 2025 tot 30 oktober 2025 verschijnen 30.531 berichten over het thema Participatie op sociale media. Het thema Participatie is daarmee het op twee na kleinste SZW-thema op social media. “Arbeidsbeperking”, “arbeidsongeschiktheidsuitkering” en “re-integratie” zijn terugkerende termen. Opvallend is de piek in januari. Andere nieuwsmomenten en landelijke ontwikkelingen genereren niet eenzelfde piek in social media-aandacht.

### **Piek A: Social media reageert op tegenvaller voor werknemers met arbeidsbeperking**

- > De eerste piek in het participatie social mediabeeld ontstaat naar aanleiding van berichten van landelijke media, voornamelijk NOS, waarin brancheorganisatie Cedris bekendmaakt dat tienduizenden mensen met een arbeidsbeperking bij sociaal ontwikkelbedrijven er tot een paar tientjes per maand op achteruitgaan. Dit komt door de belastingmaatregelen die dit jaar zijn ingegaan.
- > Veel negatief sentiment is gericht op het kabinet, en specifiek op de VVD. Op X wordt de partij geconfronteerd met hun eigen slogan: “Werken moet lonen, toch?”
- > Een kritisch bericht van GroenLinks/PvdA-lid Tom van der Lee gericht aan het kabinet ontvangt online aanzienlijke steun.

“Terwijl de (super)rijken slapend hun vermogen alsmaar zien groeien, worden tientallen mensen met een arbeidsbeperking dit jaar gekort; tot ‘n paar tientjes per maand! De oorzaak is falend inkomensbeleid van dit #PVV-kabinet, want die koos onnodig voor verlaging v.d. heffingskorting.”  
– X-bericht van Tom van der Lee (20-01-2025)

“Dit kabinet is onbeschrijfelijk slecht voor haar burgers: ze laten mensen die graag mee willen doen, keihard vallen. Met hun eeuwige slogan: ‘werken moet lonen’ 😞”  
– X-gebruiker (20-01-2025)

“Gelukkig gaat iedereen erop vooruit in 2025 als je boven modaal verdient uiteraard. De rest lijkt niet belangrijk voor dit kabinet.”  
– X-gebruiker (20-01-2025)



### Piek B: Online veel reacties op WIA-uitspraak van NSC-voorman Eddy van Hijum

- > Op Radio 1 zegt NSC-voorman Eddy van Hijum dat het niet goed gaat met de WIA, met name door fouten rondom de berekening van die uitkering, en de lange wachttijd. “Dit trof ik aan als minister en de WIA gaat als het zo doorgaat het nieuwe toeslagenschandaal worden”, zegt van Hijum.
- > Het X-account van de NOS deelt de uitspraak, waarna Pieter Omtzigt de post opnieuw deelt. Dat leidt tot veel reacties onder de berichten. Ook op sociale media als Bluesky en Facebook wordt gediscussieerd over de WIA-uitkering.
- > In vergelijking met de sub thema's binnen de andere social mediabeelden blijft het sentiment overwegend neutraal.

“Terwijl alle schandalen nog niet zijn opgelost komt het volgende er al weer bij. Geen wonder dat de overheid gewantrouwd wordt.”

– X-gebruiker (23-10-2025)

“Dat je bezwaar vele maanden later pas behandeld wordt en dan maar moet hopen dat een andere verzekeringsarts uit de pool van UWV tegen het oordeel van de collega in durft te gaan... tjah.”

– X-gebruiker (23-10-2025)



**Weinig ontwikkelingen in het publieksbeeld rondom participatie.** Volgens een derde van de Nederlanders (33%) is het zorgen voor inkomen bij verlies van werk of arbeidsongeschiktheid een onderwerp waar SZW mee aan de slag moet. Een ongeveer even groot deel (29%) vindt het aan het werk helpen van mensen die moeilijk aan het werk komen een prioriteit. Als we deze percentages over de afgelopen jaren vergelijken, dan zien we hier nagenoeg geen ontwikkeling. Ook tussen leeftijden of opleidingsniveaus zien we geen verschillen. Hetzelfde geldt voor zzp'ers en werkgevers. Werkgevers en zzp'ers vinden dit gemiddeld genomen wat minder belangrijke onderwerpen, ongeveer een vijfde tot een kwart noemt dit per meting als prioriteit.



**Publieksagenda participatie** (Algemeen Nederlands publiek, dataverzameling 03-09 t/m 14-09, n=1.277)



Incl. stelselwijziging

# Kinder- opvang



## Belangrijkste uitkomsten

- > **Overwegend negatieve reacties van stakeholders op het kabinetsplan voor bijna gratis kinderopvang.** Onder het publiek gemengde reacties op de hervorming. Uitstel van de maatregel leidt tot kritiek over een gebrek aan voorspelbaarheid en stabiliteit in beleid.
- > **Gemengde reacties op het kabinetsplan om kinderopvang als dienst van algemeen economisch belang te bestempelen.** Er zijn medestanders, maar ook tegenstanders die zorgen uiten over hun ondernemersvrijheid.
- > Verder is aandacht voor het **lage aantal mannen werkzaam in de kinderopvang**, mede als gevolg van vooroordelen. En aandacht voor **gastouderopvang** en nieuwe SZW-maatregelen op dit vlak.





- > **Overwegend kritische reacties op het kabinetsplan voor bijna gratis kinderopvang domineren het omgevingsbeeld.** Net zoals in voorgaande jaren klinken vanuit de sector zorgen over een grote toeloop terwijl nu al met tekorten wordt gekampt, en mogelijk ook stijgende kosten voor ouders. Medestanders van het kabinetsplan zijn er ook, maar dit geluid is minder duidelijk zichtbaar in het omgevingsbeeld. Uit een onderzoek van Ipsos I&O in opdracht van SZW uit december 2024, spreekt een gemengd beeld onder het Nederlandse publiek: 51% van de ouders is voorstander van bijna gratis kinderopvang, één op de tien is er negatief over. Op social media klinkt soms: gratis bestaat niet, het moet van belastinggeld betaald worden, en is het ook eerlijk dat mensen zonder kinderen meebetalen? Deze kritiek klinkt ook door in sommige burgerbrieven die SZW ontvangt.

Toch blijft er een politieke meerderheid voor de stelselwijziging. In het voorjaar wordt duidelijk dat de stelselwijziging opnieuw met 2 jaar wordt uitgesteld, tot 2029, onder meer omdat de beoogde uitvoerder tijd nodig heeft voor de voorbereidingen. Stakeholders spreken enerzijds van opluchting, en anderzijds van een gebroken belofte. In de media wordt het uitstel geduid als een financiële meevaller op de korte termijn, maar tegelijk een politieke domper. In dat opzicht lijkt de kritiek op het uitstel op de kritiek die zichtbaar op het dossier arbeidsmarkt: uitstel van hervormingen leiden daar tot kritiek van ondernemers over voorspelbaarheid en stabiliteit.

- > **Later in het jaar verdeelde reacties op het kabinetsplan om kinderopvang als dienst van algemeen economisch belang (DAEB) te bestempelen.** Onderdeel daarvan zijn regels voor maximale winsten en salarissen voor ondernemingen in de sector. Het kabinet wil dit doorvoeren, omdat het nieuwe kinderopvangstelsel anders in strijd zou zijn met Europese staatssteunregels. Een deel van de branche zegt zich overvallen te voelen en vreest meer bureaucratie en een inperking van hun ondernemersvrijheid. Ook waarschuwen zij dat ouders hier uiteindelijk de dupe van zouden worden, omdat sommige opvanglocaties zouden sluiten. Een ander deel van de sector steunt het kabinetsplan. Zo noemt Branchevereniging Maatschappelijke Kinderopvang (BMK) de maatregelen een logische stap, die wel vraagt om verdere uitwerking.

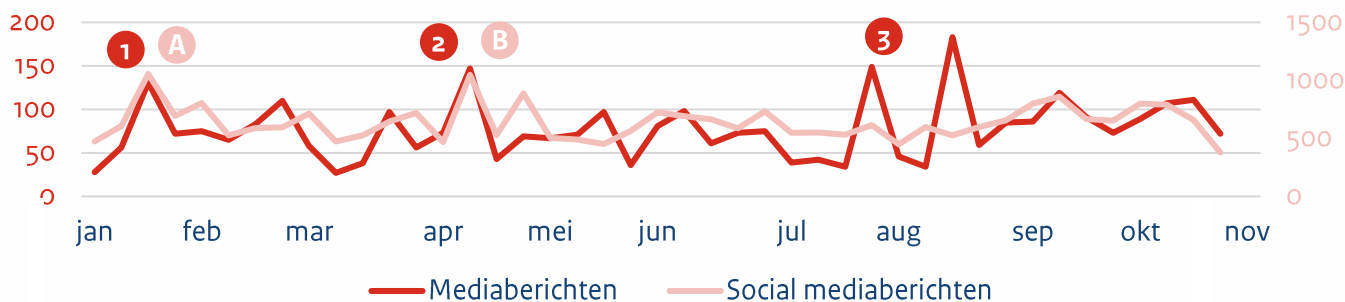
Ook op dit dossier wordt een tweestrijd zichtbaar: een kabinet met ambities om de kinderopvang breder toegankelijk en minder complex te maken, en een deel van de stakeholders die op praktische bezwaren wijzen en hierbij ook de media opzoeken. In de media wordt zelfs gesproken over een kabinet dat op “ramkoers” ligt met de kinderopvangsector. Voor SZW blijft het van belang om de sector nauw te blijven betrekken bij de uitwerking van plannen en oog te houden voor hun zorgen, onder meer over administratieve druk.



- > **Nog altijd weinig mannen werkzaam in de kinderopvang, mede door vooroordelen.** In de zomer gaat aandacht uit naar een mannelijke medewerker die zegt zijn baan op te zeggen, omdat hij te maken heeft met ouders die het niet waarderen dat een man op een groep staat. Slechts 0,5% van de medewerkers op de kinderopvang is man, en vooroordelen en achterdocht zouden het werk minder aantrekkelijk maken. Na een grote zedenzaak uit 2010 zou het beeld over mannen in de sector gekanteld zijn. Een hoogleraar en een stakeholder roepen op mannen niet langer als uitzondering te zien, en wijzen juist op de voordelen van diversiteit.

Opvallend genoeg worden meer mannelijke medewerkers in het omgevingsbeeld niet genoemd als mogelijke oplossing voor de krapte in de sector, die nog altijd speelt. Het wegnemen van vooroordelen kan onderdeel worden van de inzet op het oplossen van de krapte in de sector.

- > **In 2025 ook aandacht voor gastouderopvang.** SZW neemt maatregelen om het dalende aantal gastouders in Nederland op peil te houden. Het gaat onder meer om een vergoeding van de opleidingskosten en het verlagen van de regeldruk. Ook start SZW een arbeidsmarktcampagne om meer gastouders te werven. Een wetsvoorstel over gastouderopvang wordt in de zomer aangenomen en gaat per juli 2026 in.



- 1 In aanloop naar het debat over kinderopvang in de Tweede Kamer sturen belangenorganisaties een brandbrief om te waarschuwen voor de gevolgen van stijgende kosten van kinderopvang.
- 2 Het uitstellen van bijna gratis kinderopvang leidt tot opluchting binnen de branche en kritiek onder oppositiepartijen.
- 3 Nieuwe cijfers van het CBS over kinderopvang leiden tot publicaties over de cijfers per gemeente. CNV pleit daarnaast voor jaar lang verlof voor kersverse ouders, om de druk op de kinderopvang te verlichten.

*Noot: de pieken in social mediaberichten (A en B) worden geduid in het social mediabeeld (vanaf pagina 77)*

**Het debat over de stelselwijziging overheerst in het mediabeeld over kinderopvang in 2025.** Vanuit politiek en samenleving klinken regelmatig pleidooien voor gratis kinderopvang, maar brancheorganisaties en vakbonden waarschuwen voor overbelasting van de sector en stijgende kosten. Dat kinderopvangorganisaties het systeem graag willen houden zoals het is, blijkt ook uit de soms kritische en bezorgde toon rondom het besluit om de kinderopvang aan te merken als Diensten van Algemeen Economisch Belang (DAEB). “Als ze dit doorzetten, weet ik niet of ik nog ondernemer in de kinderopvang wil zijn. Het is een zeer ondoordachte stap, een nekslag voor de branche”, aldus een kinderopvangondernemer tegen het NRC. Er zijn echter ook voorstanders van de stap.

**Bijna gratis kinderopvang zal leiden tot een “onbeheersbare stormloop” op kinderopvangplekken.** Daarvoor waarschuwt vakbond CNV in aanloop naar het Kamerdebat over kinderopvang in januari. CNV stelt dat zonder aanvullend beleid 275.000 kinderen straks geen plek hebben. “Het is alsof je een winkel opent met 96% korting op een heel gewild product dat je maar beperkt op voorraad hebt”, zegt CNV-bestuurder Justine Feitsma in het FD. Half september presenteert de staatssecretaris P&I het plan om de kinderopvang in Nederland vanaf 2029 vrijwel gratis te maken. Het stelsel moet eenvoudiger en eerlijker, schrijft hij in een brief aan de Tweede Kamer. De Telegraaf meldt in oktober dat ondernemers in de kinderopvang hun plannen voor uitbreidingen en investeringen opschorten vanwege het plan. Het plan maakt de sector “oninvesteerbaar”, zegt directeur Lemmens van Partou tegen NRC. “Het gevaar is reëel dat investeerders hierdoor op de rem gaan staan”.

**Het nieuwe cao-akkoord kinderopvang leidt tot verdeeldheid onder vakbonden.** Werkgevers spreken van een “historisch moment” en benadrukken de waardering voor pedagogisch medewerkers via een loonstijging en extra arbeidsvoorwaarden. Vakbond FNV wijst het eindbod echter af: leden voelen zich onvoldoende gewaardeerd en vinden de loonsverhoging te mager. CNV-leden stemmen wel in, maar zetten nog geen definitieve handtekening, in de hoop dat de partijen er alsnog samen uit zullen komen. “Het zou mooi zijn als de werkgevers toch nog een stap kunnen zetten om de FNV-leden mee te krijgen”, laat CNV weten aan het ANP.



**Opnieuw met twee jaar uitstellen van bijna gratis kinderopvang leidt tot gemengde reacties.** BK, branchevereniging van de kinderopvang, noemt het uitstel “verstandig”. Branchevereniging Maatschappelijke Kinderopvang (BMK) spreekt van een “gebroken belofte”. Karen Strengers, voorzitter van de BMK zegt tegen ANP: “Door het uitstel blijft die groei nu uit, terwijl de kosten oplopen en de toekomst opnieuw onzeker is”. De Volkskrant spreekt van een financiële meevaller op korte termijn, maar “een domper voor coalitiepartijen”.

**Vooroordelen houden het aandeel mannen in kinderopvang laag.** Daarover schrijft RTL Nieuws in juni een artikel over een veel gedeeld LinkedIn-bericht van een vader. Hij ontving een mail van een medewerker van de opvangorganisatie waar zijn zoontje zit. “Sommige ouders kunnen het nog altijd niet waarderen dat er een man op de groep staat. Mede om die reden heb ik besloten te stoppen in de kinderopvang”, schreef de groepsleider. Slechts 0,5% van de medewerkers in de kinderopvang is man. Zowel hoogleraar Ruben Fukkink als BOinK-voorzitter Gjalt Jellesma vinden dat het tijd is dat we mannen in de kinderopvang niet langer als uitzondering zien, maar als vanzelfsprekend.

**In het najaar ontstaat onrust over het kabinetsplan kinderopvang aan te merken als DAEB.** Sommige brancheorganisaties voelen zich overvallen en vrezen voor bureaucratie, verlies van ondernemingsvrijheid en sluiting van locaties. De Telegraaf schrijft dat kinderopvangorganisaties en ondernemers laten weten dat het nieuwe beleid nu al gevolgen heeft voor de keuzes die ze maken. NRC schrijft een uitgebreide reconstructie over het besluitvormingsproces en kopt: “Het kabinet ligt op ramkoers met de kinderopvang”. BK dreigt met juridische stappen en noemt het voorstel “onzorgvuldig” en “juridisch niet houdbaar”. BMK laat in NRC een ander geluid horen: “Wij begrijpen de zorgen van de ondernemers, maar we zien het als een kans om met elkaar afspraken te maken om ervoor te zorgen dat kinderopvang toegankelijk en betaalbaar wordt voor grote groepen ouders”.

**In november is er aandacht voor CBS-cijfers waaruit blijkt dat kinderopvang het hoogste werkgerelateerde ziekteverzuim heeft binnen de zorg- en welzijnbranche.** Een derde van de medewerkers in de kinderopvang verzuimt (deels) als gevolg van het werk. Meer dan de helft daarvan komt door besmetting. In diezelfde week brengt Branchevereniging Kinderopvang (BK) naar buiten dat ouders regelmatig alsnog zieke kinderen naar de opvang brengen, vooral in maanden dat de griep heerst.



In de periode van 1 januari 2025 tot 30 oktober 2025 verschijnen 27.445 berichten over het thema Kinderopvang. Dat maakt dit het op één na kleinste SZW-thema op social media. Terugkerende termen zijn “gratis kinderopvang” en “bijna gratis kinderopvang”. Opvallend is dat het thema kinderopvang merkbaar minder speelt op sociale media dan een jaar eerder.

### **Piek A: Kinderopvangorganisaties trekken aan de bel door verwachte kosten opvang**

- > Gezinnen met lage inkomens gaan in 2026 honderden euro's meer betalen aan kinderopvang. De kosten van opvangorganisaties stijgen en zij verhogen daarom hun tarieven. Maar de vergoeding die ouders van de overheid krijgen, stijgt niet mee. Dat kaarten de branche- en belangenverenigingen aan in januari.
- > In online reacties komt regelmatig de vraag naar voren in hoeverre de overheid verantwoordelijk is voor het betaalbaar houden van kinderopvang, maar het sentiment blijft overwegend neutraal en gebruikers richten hun pijlen niet duidelijk op de overheid.

“Terecht dat ouders meer moeten dokken. Ik heb zelf geen kinderen maar betaal wel via de belasting mee aan de kinderopvang. Als mensen willen werken moeten ze geen kinderen nemen. Als een bedrijf medewerkers zoekt zullen ze moeten zorgen voor kinderopvang betaald door het bedrijf. Kinderopvang is geen taak van de overheid.”  
– Facebook-gebruiker (16-05-2024)

### **Piek B: Online wordt gereageerd op uitstel gratis kinderopvang**

- > In april wordt duidelijk hoe de coalitiepartijen hun plannen uit de voorjaarsnota willen bekostigen. Opvallend is dat de invoering van de (bijna) gratis kinderopvang met twee jaar wordt uitgesteld. Het kabinet richt zich nu op 2029. Dat uitstel levert tijdelijk miljarden euro's op.
- > Op social media overheerst een negatief sentiment rond gratis kinderopvang.
- > Opvallend is dat in de manier waarop mensen online over gratis kinderopvang spreken, regelmatig een nadruk op eigen verantwoordelijkheid naar voren komt. Een veelgehoord argument daarbij is: “Als je zelf kinderen wilt, moet je er ook zelf voor betalen”.

“Kinderopvang moet sowieso helemaal voor eigen rekening zijn.”  
– Facebook-gebruiker (18-04-2025)

“Kinderopvang hoeft niet gratis ik heb me blauw betaald ook en waarom zou dat gratis moeten zijn. Je kiest zelf voor kinderen dus ja.”  
– Facebook-gebruiker (18-04-2025)



## Zorgen voor goede en betaalbare kinderopvang thema met laagste publieksprioriteit.

Kinderopvang lijkt van alle thema's die op dit moment het minst vaak als urgent worden gezien door Nederlanders. Een op de vijf (20%) noemt dit een belangrijk thema. Binnen de (meest waarschijnlijke) doelgroep van kinderopvang, namelijk 18- tot 40-jarigen, ziet 29% dit onderwerp als belangrijk. Onder deze groep zien we ten opzichte van een jaar geleden bovendien een daling. In september 2024 vond 34% van deze groep dit een belangrijk thema. Andere leeftijdsgroepen vinden dit, net als vorig jaar, vaker onbelangrijk (14% tot 19% noemt dit belangrijk).



**Publieksagenda kinderopvang** (Algemeen Nederlands publiek, dataverzameling 03-09 t/m 14-09, n=1.277)

Ipsos I&O voert in opdracht van het ministerie van SZW periodiek onderzoek uit onder ouders die gebruik maken van kinderopvang. De laatst gepubliceerde meting is uit december 2024. In dat onderzoek geven ouders gemiddeld goede beoordelingen voor de opvang waar zij gebruik van maken. De gastouderopvang krijgt opnieuw de hoogste score (8,7) en de buitenschoolse opvang de laagste (7,6). Ten opzichte van de eerste meting (oktober 2022) is het cijfer voor gastouderopvang (+0,5), kinderdagopvang (+0,2) en peuteropvang (+0,5) iets gestegen.

Over het nieuwe financieringsstelsel zijn ook enkele vragen gesteld. De helft van de ouders is positief over het plan voor het nieuwe financieringsstelsel (51%). Drie op de tien (31%) staan er neutraal tegenover en negen procent is negatief. Een deel (9%) weet het niet. Met name ouders met jonge kinderen (0-4 jaar), theoretisch opgeleiden, ouders met een hoog inkomen en ouders met formele opvang zijn positief over het plan.

In de toelichting op het oordeel over het nieuwe financieringsstelsel komen zowel positieve als negatieve punten naar voren. De belangrijkste positieve punten van het plan volgens ouders: eenvoudiger en minder administratieve lasten voor ouders, meer financiële zekerheid en minder risico op terugvorderingen, betere betaalbaarheid en toegankelijkheid van de kinderopvang. De belangrijkste negatieve punten van het plan volgens ouders: het is niet meer inkomensafhankelijk (men vindt dat hogere inkomens best meer kunnen bijdragen), risico op personeelstekorten en langere wachtlijsten, en meer administratieve lasten voor de kinderopvang die mogelijk leiden tot hogere kosten. Ook noemen sommige ouders dat ze liever zelf controle houden over de administratie rondom de kinderopvangtoeslag, met het nieuwe stelsel zijn ze ervan afhankelijk dat de opvangorganisatie de informatie correct doorgeeft. Sommige ouders hebben twijfels bij de haalbaarheid van het plan.



weerbaarheid  
op buurtniveau  
in crisissituaties

## Verdieping



### Belangrijkste uitkomsten

In de verdieping voor deze omgevingsanalyse hebben we gekeken welke rol mensen voor zichzelf en buurtgenoten zien weggelegd als het gaat om elkaar te helpen in een crisissituatie. De belangrijkste uitkomsten zijn:

- > **Een meerderheid ziet het belang om elkaar te helpen bij crisissituaties.** Een krappe meerderheid denkt in geval van crisis bij hun burens ook daadwerkelijk terecht te kunnen.
- > **Mensen die in een buurt wonen met veel saamhorigheid, zijn positiever** over de mate waarin hun omgeving al is voorbereid op een crisis- of noodsituatie.
- > **Driekwart van de Nederlanders realiseert zich dat de overheid er in crisissituaties niet altijd direct kan zijn.** Bij het voorbereiden op een crisissituatie kennen ze echter wel een grotere rol aan de overheid toe.
- > **Het idee van noodsteunpunten in buurten wordt overwegend positief ontvangen.** Voorstanders van het idee zien als noodsteunpunten als belangrijk centraal punt voor informatie en samenwerking. Tegenstanders zijn kritisch en zetten vooral kanttekeningen bij de uitvoering.





**In elke editie van de omgevingsanalyse pakken we één deelthema binnen het SZW-werkveld beet voor een verdiepend onderzoek.** Het gaat meestal om een onderbelicht of actueel thema, zoals kansengelijkheid of jongeren in relatie tot deeltijdwerken. We richten steeds het kwalitatief onderzoek en een deel van de literatuurstudie en opiniepeiling die we voor de omgevingsanalyse uitvoeren, in op dit deelthema. Zie een verdere toelichting bij [> de bronverantwoording](#).

In deze editie gaan we dieper in op het thema **weerbaarheid op buurniveau**. De wereld om ons heen verandert en Nederland wordt vaker blootgesteld aan dreigingen. Denk aan geopolitieke ontwikkelingen als de Oekraïneoorlog en de rol van de VS in de Navo. Het gaat verder dan fysieke oorlogsdreiging. Denk ook aan het wegvallen van stroom- of watervoorziening of een ontwrichtende cyberaanval. Als overheid doen we de oproep op mensen om zich beter voor te bereiden op eventuele noodsituaties. Bijvoorbeeld met de campagne “Denk vooruit”, waarin wordt opgeroepen een noodpakket aan te leggen. Maar de overheid doet ook een oproep aan mensen om *elkaar* te helpen. Want wanneer hulp de eerste paar dagen uitblijft, is het cruciaal dat burens voor elkaar klaarstaan. Denk aan het delen van voedsel en water, maar ook informatie, EHBO of emotionele steun. Daarnaast denkt de overheid na over het oprichten van noodsteunpunten. Dit zouden plekken in de buurt kunnen zijn waar mensen naartoe kunnen bij noodsituaties om hulp te krijgen of aan te bieden.

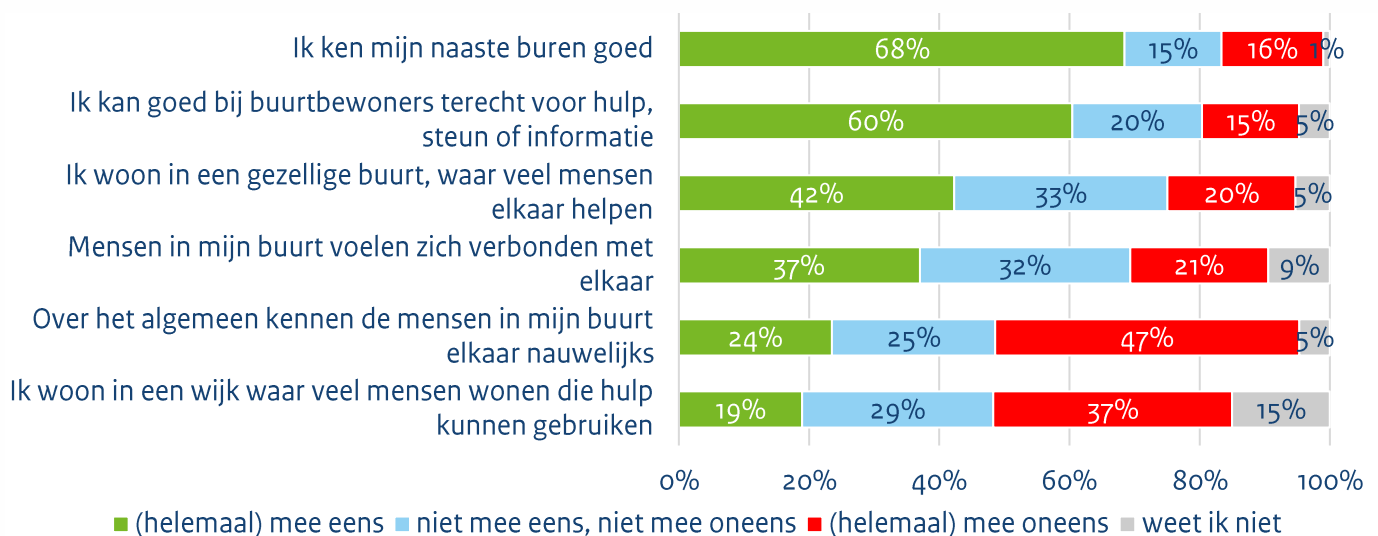
Er zijn al meerdere onderzoeken verschenen op het thema “samenredzaamheid”. Zo blijkt uit een oratie van SCP-directeur Van Oudenhoven dat de mate van weerbaarheid van buurten sterk afhangt van de sociale samenhang in een buurt. De mate van sociale samenhang verschilt sterk per buurt. Vooral in wijken die gemengd zijn qua samenstelling van sociale klassen, is de samenhang lager. Homogeniteit in opleidingsniveau is daarbij belangrijker dan etnische homogeniteit. Wanneer je nu investeert in de sociale samenhang in een buurt, pluk je daar de vruchten van in een ontwrichtende situatie. Follow the Money trok door Finland, Litouwen en Polen om te kijken wat Nederland kan leren in voorbereiding op oorlog. Het platform rapporteert dat een effectieve defensiestrategie staat of valt met een gevoel van gemeenschap. “Nu bezuinigen op verzorgingsstaat beschadigt de sociale cohesie die nodig is om verder te komen (...) Niet polariseren, maar mensen samenbrengen: zo kan Nederland zich voorbereiden op oorlog.”

### **In deze verdieping geven we antwoord op de volgende vragen:**

- > In hoeverre zijn Nederlanders bezig met voorbereidingen op crisissituaties?
- > Hoe is het gevoel van samenhang in hun buurt, en de bereidheid om elkaar te helpen?
- > Welke rol zien Nederlanders voor zichzelf en anderen weggelegd in een noodsituatie?
- > Hoe staat men tegenover het idee van noodsteunpunten in een buurt?



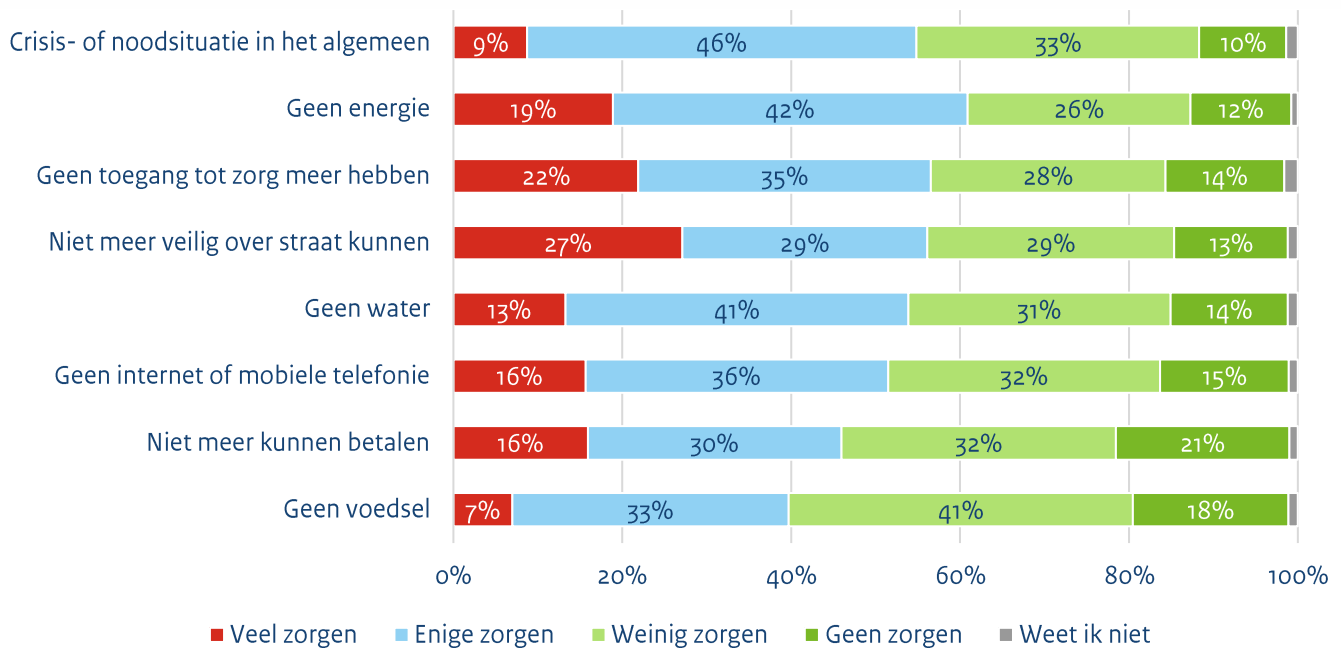
**Twee op de drie Nederlanders kent de naaste buren goed.** Het vraagblok startte met enkele vragen over de buurt waarin Nederlanders wonen en de samenhang tussen buurtbewoners. Hieruit volgt dat de meeste Nederlanders goed contact hebben met in ieder geval de naaste buren. Twee op de drie (68%) zegt dat zij de naaste buren goed kennen, bij 16% is dit niet het geval. Als er hulp, steun of informatie nodig is, dan zegt meer dan de helft (60%) dat zij bij buurtbewoners terecht kunnen. Los van de naaste buren zegt 42% dat zij in een gezellige buurt wonen, waar mensen elkaar helpen. Eén op de vijf woont niet in zo'n buurt. Van alle Nederlanders zegt 42% op enige wijze actief te zijn in de buurt. Veelal gaat dit om hulp aan buren, vrijwilligerswerk of mantelzorg (15%), hulp bij een buurtfeest of -activiteit (14%) of schoonhouden van de buurt (11%). Ongeveer 5% neemt deel aan een buurtraad, -huis of -platform.



**Stellingen over buurtgevoel** (Algemeen Nederlands publiek, dataverzameling 03-09 t/m 14-09, n=1.277)

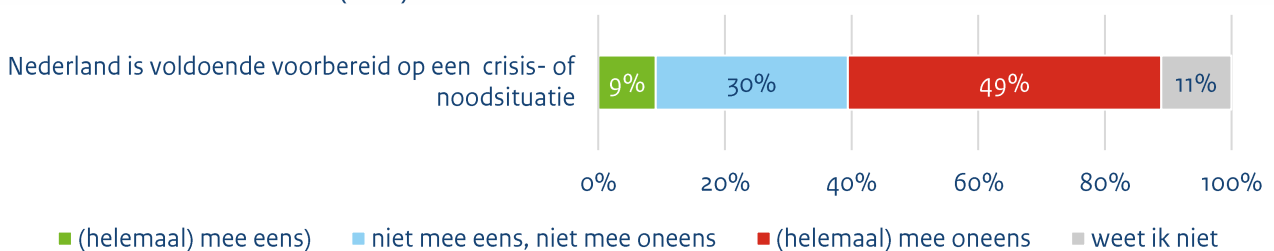
### Nederlanders maken zich, gevraagd naar mogelijke crises, vooral zorgen om uitval van energie.

Bijna de helft van de Nederlanders (46%) maakt zich enige zorgen over een nood- of crisissituatie in de toekomst. Ca. één op de tien (9%) maakt zich er zelfs veel zorgen om. Als mensen zich zorgen maken, dan gaat dit vooral om het uitvallen van energievoorzieningen of geen toegang meer hebben tot zorg. Nederlanders maken zich relatief minder zorgen over een voedselgebrek, zo blijkt uit onderstaande grafiek. Wanneer nood- en crisissituaties in een lijst met andere ontwikkelingen worden geplaatst, dan blijkt dat Nederlanders zich meer zorgen maken om zaken als de woningnood, polarisatie of digitale onveiligheid, zo laat recent onderzoek van Ipsos I&O zien.

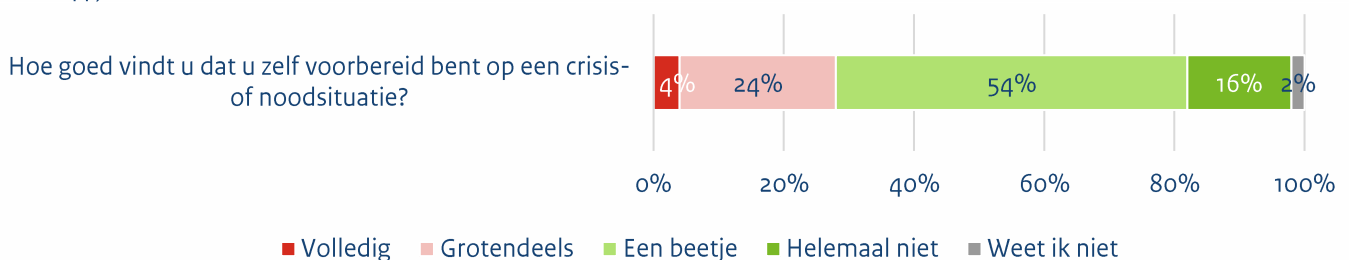


**Zorgen om nood- of crisissituaties** (Algemeen Nederlands publiek, dataverzameling 03-09 t/m 14-09, n=1.277)

**De perceptie is dat Nederland onvoldoende is voorbereid op een noodsituatie.** Weinig Nederlanders zijn ervan overtuigd dat Nederland voldoende is voorbereid op een nood- of crisissituatie. Eén op de tien Nederlanders (9%) denkt van wel, de helft van alle Nederlanders (49%) denkt van niet. Mensen die zich geen of weinig zorgen maken over nood- en crisissituaties vinden vaker dat Nederland wél goed is voorbereid op een crisis (64%), dan zij die zich meer zorgen maken (33%). Over hun eigen crisisparaatheid lijken Nederlanders positiever. Een kwart (24%) denkt dat zij grotendeels voorbereid zijn op een crisis, iets meer dan de helft (54%) een beetje. Vooral Nederlanders in de leeftijdscategorie tot 40 jaar zeggen veel minder vaak voorbereid te zijn op een crisis. Een kwart van hen zegt dat in zijn geheel niet te zijn. Opvallend is dat in buurten waar men zich meer verbonden voelt met elkaar, vaker gezegd wordt dat zij (grotendeels) voorbereid zijn op een crisis (29%) dan in buurten waar dat ontbreekt (21%).



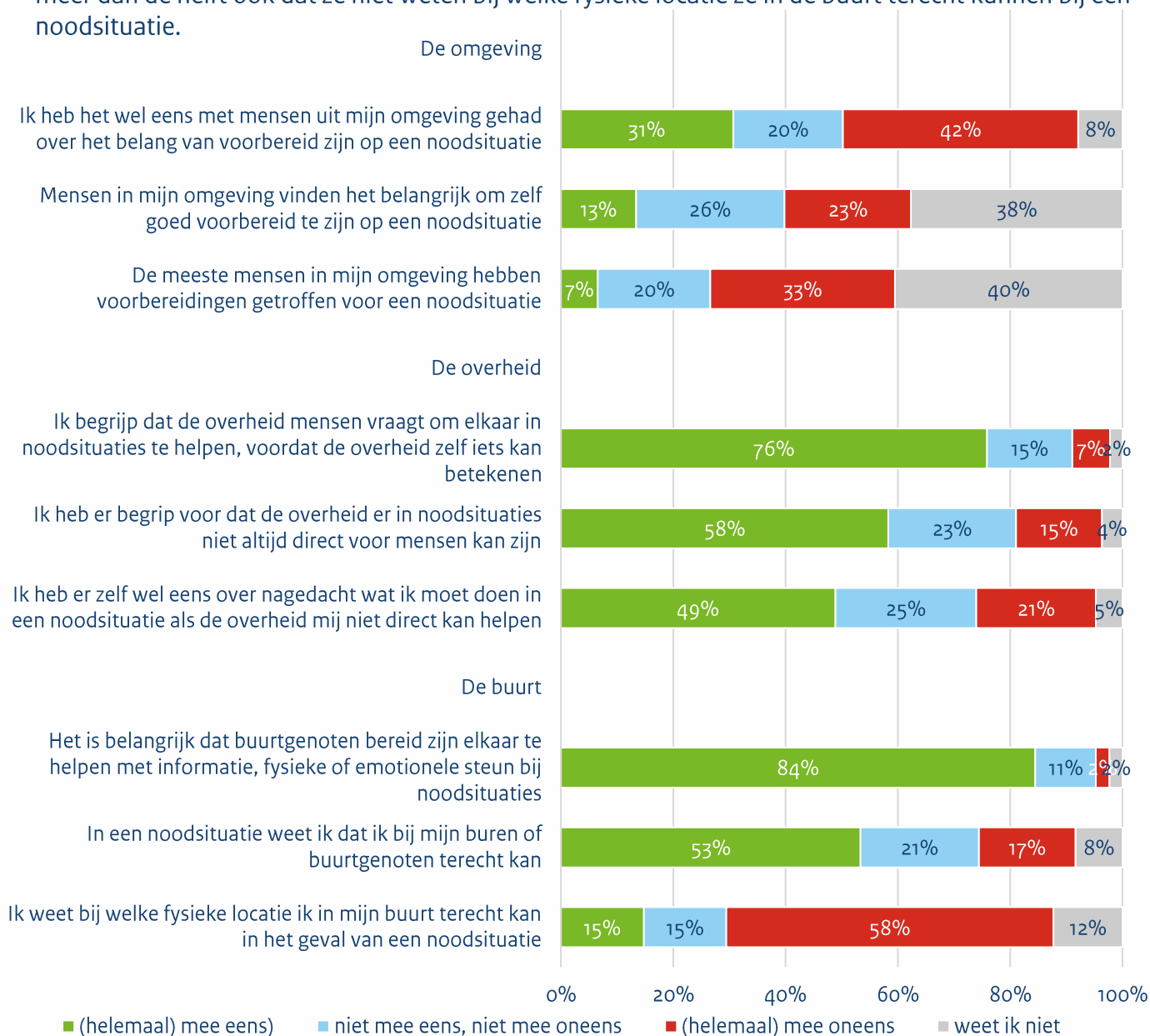
**Paraatheid Nederland als land in geval van crisis** (Algemeen Nederlands publiek, dataverzameling 03-09 t/m 14-09, n=1.277)



**Paraatheid Nederlanders zelf in geval van crisis** (Algemeen Nederlands publiek, dataverzameling 03-09 t/m 14-09, n=1.277)



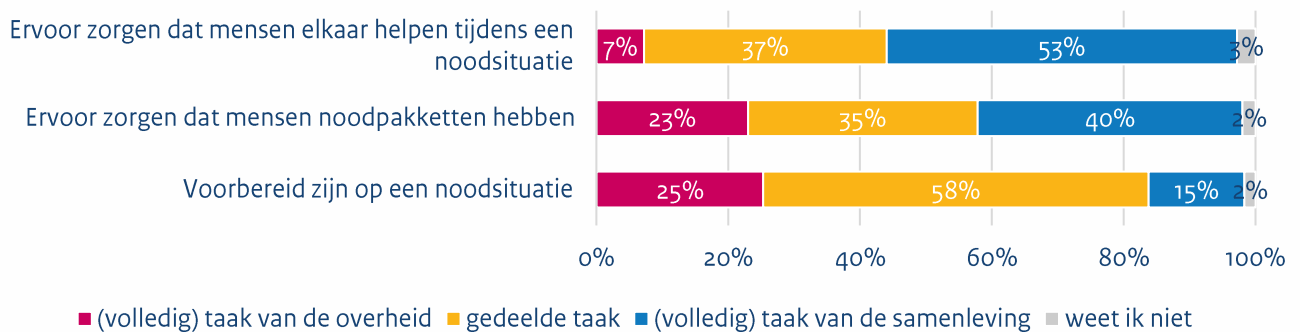
**Buurt is zeer belangrijk bij nood- en crisissituaties.** Recentelijk riep de overheid Nederlanders op zich voor te bereiden op nood- en crisissituaties. Zij adviseerde ieder huishouden een noodpakket in huis te hebben. Deze oproep is door de meeste Nederlanders in zekere zin gehoord. Bijna een op de drie (31%) weet precies waarover deze oproep ging. Minder dan een op de tien (8%) heeft hier niets over gehoord. Of deze oproep leidde tot een toename in het aanleggen van een noodpakket is onduidelijk. Kanttekening is dat de peiling is afgenomen in september, vóór de start van de Denk vooruit campagne in november. Bijna één op de drie Nederlanders (31%) heeft wel eens met mensen uit hun omgeving gesproken over het voorbereid zijn op een noodsituatie, maar per saldo zijn er meer mensen die dit niet doen (42%). In geval van een noodsituatie begrijpen zij echter wel dat ze eerst vooral op de eigen omgeving, zoals de buurt, zijn aangewezen. Een grote meerderheid van 84% zegt dat het belangrijk is dat buurtgenoten elkaar helpen bij noodsituaties. Daarbij realiseert driekwart zich ook dat mensen eerst elkaar moeten helpen, voordat de overheid iets kan betekenen. Tegelijk zegt meer dan de helft ook dat ze niet weten bij welke fysieke locatie ze in de buurt terecht kunnen bij een noodsituatie.



**Eigen omgeving, overheid en buurt bij noodsituaties** (Algemeen Nederlands publiek, dataverzameling 03-09 t/m 14-09, n=1.277)



**Samenleving is eerst aan zet bij noodsituatie.** In geval van een noodsituatie vinden Nederlanders dat het vooral een taak van de samenleving is dat mensen elkaar helpen (53%). Een veel kleinere groep (7%) vindt dit een (volledige) taak van de overheid. Volgens ongeveer één op de drie (37%) is het een gedeelde taak. Bij het voorbereiden op een noodsituatie kennen Nederlanders een grotere rol toe aan de overheid: een kwart vindt dit vooral een taak van de overheid, 15% dat van de samenleving. Voor de meesten (58%) is dit echter een gedeelde taak. Het beschikbaar hebben van een noodpakket ligt hier tussenin: 40% ziet het als taak van de samenleving en 35% als gedeelde taak. In de focusgroepen komen ook een aantal praktische bezwaren naar voren als het gaat om het aanleggen van een noodpakket. Zo wordt genoemd dat niet iedereen de financiële middelen heeft om een noodpakket aan te leggen. Andere deelnemers noemen het beheren van een noodpakket als lastig. Zo verwacht een deelnemer dat hij het noodpakket gaat aanbreken, als deze er al een tijdje ligt en er geen noodsituatie is.



**Taken, rollen en verantwoordelijkheden bij noodsituaties** (Algemeen Nederlands publiek, dataverzameling 03-09 t/m 14-09, n=1.277)

**Reacties op het idee van noodsteunpunten zijn overwegend positief.** Rond de voorbereiding op crisissen en noodsituaties is aan Nederlanders voorgelegd wat zij vinden van het oprichten van noodsteunpunten in Nederland. Zij konden in een toelichting hun reactie kwijt. In totaal zijn er zo'n 550 reacties geanalyseerd. Ongeveer de helft van deze reacties is positief. Tussen de 15% en 20% is negatief en uit de rest (ongeveer een derde) volgt geen duidelijk sentiment.

Voorstanders vinden noodsteunpunten belangrijk voor het bieden van hulp en duidelijkheid tijdens noodsituaties. Ze hechten veel waarde aan de aanwezigheid van een centraal punt voor informatie en samenwerking, wat kan helpen om meer samenhang en ondersteuning binnen de gemeenschap te creëren. Tegenstanders zijn kritisch en sceptisch over het idee van noodsteunpunten. Hun zorgen richten zich vooral op de bureaucratie, inefficiëntie en de vraag of het initiatief daadwerkelijk effectief kan worden uitgevoerd door de overheid. De groep die geen duidelijk standpunt inneemt benadrukt vooral dat het idee goed kan zijn, mits het goed voorbereid en beheerd wordt. Ze maken zich zorgen over uitvoerbaarheid, kosten en toegankelijkheid. Ze geven aan dat een goed plan moet worden opgesteld voordat met uitvoering wordt begonnen.



**In buurten met grotere saamhorigheid vinden mensen vaker dat ze (redelijk) zijn voorbereid op een crisis.** Als we de resultaten rond noodsituaties en crises uitsplitsen naar kenmerken van de buurt dan valt op dat mensen die aangeven in een buurt met meer saamhorigheid te wonen, positiever zijn over de mate waarin hun omgeving is voorbereid op een crisis- of noodsituatie. Mensen uit buurten met een groter saamhorigheidsgevoel benoemen vaker dat de mensen in hun omgeving voorbereidingen treffen, en dat het belangrijk wordt gevonden om zelf goed voorbereid te zijn. In deze wijken zegt 33% dat zij (redelijk) goed voorbereid zijn op een crisis. In wijken waar minder samenhang is, is dit 24%. Andersom is het zo dat de groep die daar zegt helemaal niet voorbereid te zijn 20% is, tegenover 12% in wijken met meer buurtgevoel. Dit bevestigt de uitkomsten van het SCP-onderzoek.

**Wisselende zorgen over noodsituaties in de toekomst.** In het kwalitatieve onderzoek is enerzijds met buurtbewoners uit wijken met veel sociale samenhang gesproken en anderzijds met bewoners uit wijken met weinig sociale samenhang. In deze twee focusgroepen spraken wij met hen over maatschappelijke noodsituaties en wat zij verwachten van de buurt. Buurtbewoners in beide groepen geven wisselende niveaus van zorgen aan rondom noodsituaties. Sommigen maken zich meer zorgen om noodsituaties (variërend van stroomuitval en cyberaanvallen tot rellen en dreigingen door klimaatveranderingen), terwijl anderen aangeven dat het geen zin heeft om je zorgen te maken. Verder geeft een klein aantal aan dat de informatievoorziening, bijvoorbeeld via de televisie, bangmakerij is. Men lijkt over het algemeen vooral bezig met de dagelijkse gang van zaken. Dit zien we ook terug in de resultaten van het kwantitatieve onderzoek, waarbij 43% van de Nederlanders zich geen of weinig zorgen maakt over een noodsituatie terwijl 46% zich enige zorgen maakt. In de focusgroepen geven sommige deelnemers ook aan geen mogelijkheid tot effectieve voorbereiding te zien op noodsituaties. Men weet namelijk pas wat men moet doen, als een noodsituatie zich daadwerkelijk voordoet. Een deel van de deelnemers zegt voorbereid te zijn op een noodsituatie door bijvoorbeeld de aanleg van een noodpakket, maar de meesten zijn er zelf niet mee bezig. Twee van hen (één uit iedere groep) geven aan dat familieleden bezig zijn met het aanleggen van een noodvoorraad. De rest geeft aan dat er in de omgeving niet of nauwelijks wordt voorbereid. “Als er dingen misgaan, gaan ze ook mis voor de mensen die bij de overheid werken. Dus je moet maar afwachten hoe het loopt”, aldus een respondent.

**Buurtbewoners zien een expliciete rol voor de overheid tijdens (de voorbereidingen op) noodsituaties naast hun eigen rol en verantwoordelijkheid als burger.** Deelnemers benadrukken tijdens de groepsgesprekken dat er ook een persoonlijke verantwoordelijkheid verwacht wordt van inwoners tijdens een noodsituatie, naast de rol en verantwoordelijkheid van de overheid. Dit komt overeen met het figuur op de vorige pagina, waarin naar voren komt dat Nederlanders vooral een gedeelde rol zien met de overheid. Een aantal buurtbewoners uit de groep met meer ervaren sociale samenhang vindt het belangrijk dat zij niet aan hun lot worden overgelaten tijdens een noodsituatie. Het is volgens hen de taak van de overheid is om voor mensen te zorgen. Om inwoners meer voor te bereiden op een noodsituatie, zou de overheid concreter kunnen communiceren over potentiële dreigingen en kunnen voorlichten over maatschappelijke noodsituaties. Wat zouden mensen moeten doen ter voorbereiding op verschillende mogelijke noodsituaties? Hoe acuut moet men hierop voorbereiden en hoeveel voorbereidingstijd heeft men nodig per noodsituatie? Verder zou de overheid de toegang tot noodpakketten kunnen faciliteren. Zo geven buurtbewoners aan dat het niet voor iedereen een optie is om een noodpakket in huis te halen i.v.m. extra kosten. Het zou daarbij helpend zijn om noodpakketten op een standaard plek, zoals het gemeentehuis of een buurtcentrum, te hebben zodat deze afgehaald kunnen worden in geval van nood. “Niet zomaar wat zeggen als er geen urgente dreiging is. Maar wel goed inlichten als er een daadwerkelijke dreiging is.”



**Verwachtingen rond burenhulp bij noodsituaties hangen ook af van ervaren sociale samenhang.** In de groep met meer ervaren sociale samenhang in de buurt geeft men aan dat zij gebruikmaken van buurtapps en informele netwerken om elkaar bij te staan. Net als in de vragenlijst verwachten deze deelnemers dat in noodsituaties de aanwezige netwerken ook een rol spelen in het bieden van hulp en ondersteuning. Echter, geeft een aantal ook aan dat ze zich in eerste instantie op de “eerste kring” van vrienden en familie richten, voordat ze contact zoeken in de buurt. In de groep met minder ervaren sociale samenhang, geven buurtbewoners aan dat ze beperktere interactie binnen hun buurt ervaren. Dit komt bijvoorbeeld door meer ervaren individualisme en het mislukken van buurtinitiatieven. Dit leidt er toe dat ze ook twijfelen over de mate van onderlinge hulp tijdens noodsituaties. Sommigen geven aan dat ze wel verwachten dat men elkaar tijdens een noodsituatie te hulp schiet. Anderen hebben deze verwachting niet. “Het is zo druk hier. Niemand heeft tijd om een praatje te maken. Dat was vroeger wel zo, maar dat komt niet meer terug. Er zijn soms wel buurtinitiatieven die saamhorigheid geven. Maar dat is altijd van korte duur.”

**Positieve houding tegenover noodsteunpunten.** Ook tijdens de groepsgesprekken is aan de buurtbewoners voorgelegd wat zij vinden van het oprichten van noodsteunpunten in Nederland ter voorbereiding op noodsituaties. Net als in de opiniepeiling wordt in beide groepen het idee van noodsteunpunten positief ontvangen. Buurtbewoners laten weten dat zij het prettig vinden dat de overheid een concreet plan aan hen voorlegt en dat de overheid naar hun mening vraagt over zo’n concreet initiatief. Het belang van centrale coördinatie van middelen en vrijwilligers, en de praktische uitvoerbaarheid en toegankelijkheid worden als zorgen genoemd. Het noodsteunpunt zou bijvoorbeeld een gemeentehuis kunnen zijn. Er worden vragen gesteld of een noodsteunpunt dan wel lopend bereikbaar zou zijn, dit was volgens sommige deelnemers wel belangrijk. Sommigen gaven aan bereid te zijn om een EHBO-cursus te volgen of zich aan te melden als vrijwilliger bij een noodsteunpunt. “Dat iemand van het noodsteunpunt kwetsbare mensen opzoekt of dat er een groep gecreëerd wordt die die mensen opzoekt. En dat het noodsteunpunt het centrale punt is waar je dan eventueel voedsel of water of wat je nodig hebt kan halen voor die kwetsbare mensen.”



**Bijlage(n)**



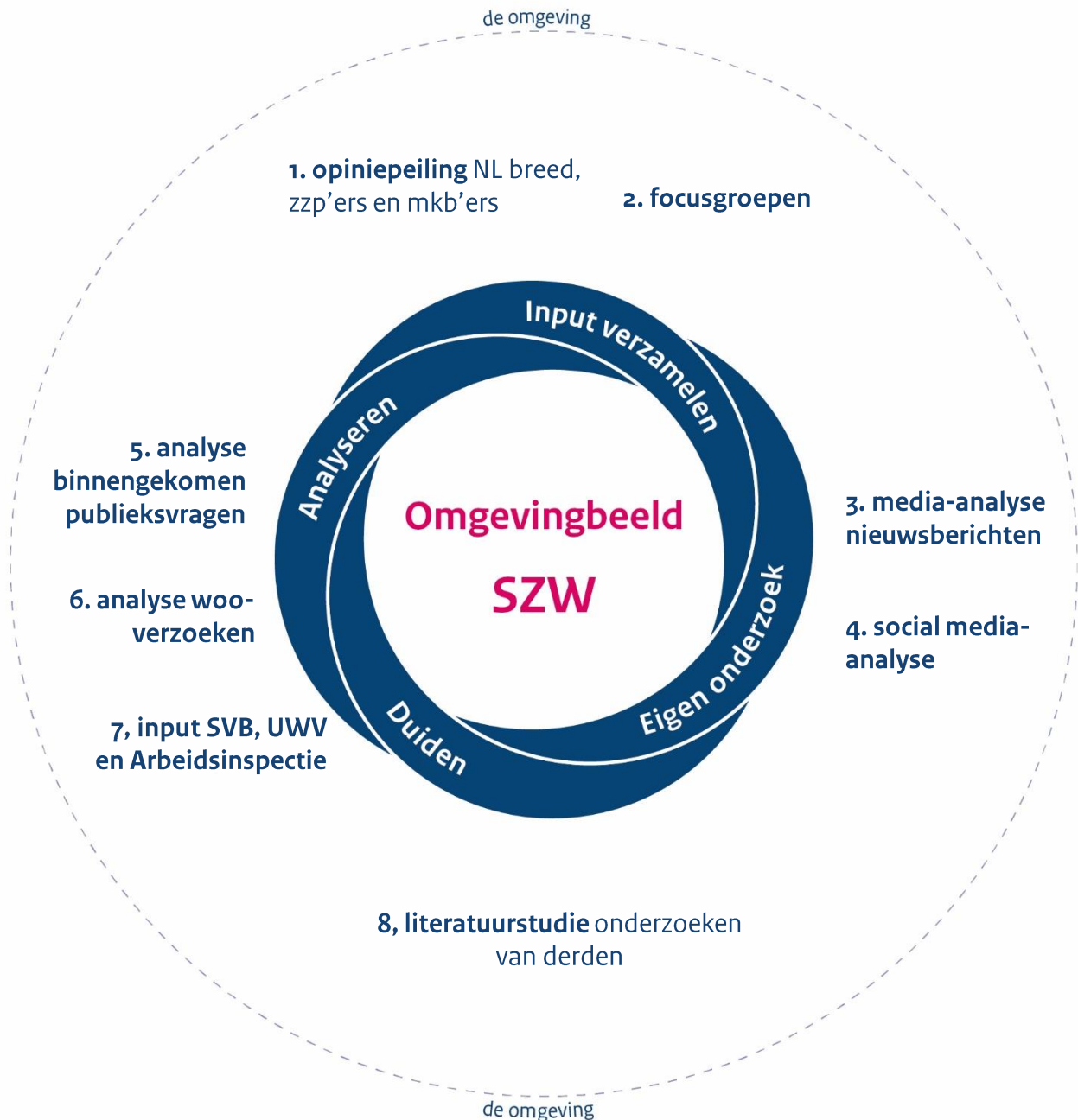
## Begrippenlijst

- > **ACM:** Autoriteit Consument & Markt. Toezichthouder op het gebied van mededinging en consumentenrecht.
- > **AFM:** Autoriteit Financiële Markten. Toezichthouder op de financiële markt.
- > **Aov:** Arbeidsongeschiktheidsverzekering.
- > **AWVN:** Algemene Werkgeversvereniging Nederland. Een werkgeversvereniging.
- > **BAZ:** Wetsvoorstel Basisverzekering arbeidsongeschiktheid zelfstandigen. Regelt een verplichte verzekering tegen inkomensverlies bij arbeidsongeschiktheid voor zelfstandigen.
- > **BK, Boink en BMK:** Branchevereniging Kinderopvang, Belangenvereniging van Ouders in de Kinderopvang en Branchevereniging Maatschappelijk Kinderopvang.
- > **CBS:** Centraal Bureau voor de Statistiek. Overheidsdienst, verzamelt data over de Nederlandse samenleving.
- > **CPB:** Centraal Planbureau. Maakt economische prognoses en analyses en rekent verkiezingsprogramma's door.
- > **CNV:** Christelijk Nationaal Vakverbond.
- > **FNV:** Federatie Nederlandse Vakbeweging.
- > **IMF:** Internationaal Monetair Fonds.
- > **KvK:** Kamer van Koophandel. Geeft informatie, voorlichting en ondersteuning aan ondernemers
- > **LCR:** Landelijke Cliëntenraad. Vertegenwoordigt mensen die een uitkering, pensioen of (financiële) ondersteuning krijgen van de overheid.
- > **Nibud:** Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting. Onafhankelijke stichting, geeft voorlichting en doet onderzoek op het gebied van huishoudfinanciën.
- > **OCTAS:** De Onafhankelijke Commissie Toekomst Arbeidsongeschiktheidsstelsel.
- > **RvS:** Raad van State
- > **SCP:** Sociaal en Cultureel Planbureau. Verricht sociaalwetenschappelijk onderzoek.
- > **SER:** Sociaal-Economische Raad. Adviesraad over sociaal-economische vraagstukken.
- > **Staatssecretaris P&I:** Staatssecretaris Participatie & Integratie (onder kabinet Schoof).
- > **TNO:** Nederlandse Organisatie voor toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek. Doet onder meer onderzoeken op het gebied van de arbeidsmarkt.
- > **VBAR:** wetsvoorstel Verduidelijking beoordeling arbeidsrelaties en rechtsvermoeden. Regelt verduidelijking en verbetering van de regelgeving rond arbeidscontracten in Nederland, met als doel schijnzelfstandigheid tegen te gaan.
- > **VNO-NCW en MKB-Nederland:** Werkgeversorganisaties voor ondernemingen.
- > **VZN:** Vereniging Zelfstandigen Nederland. Koepelvereniging voor zzp'ers.
- > **WML:** Wettelijk minimumloon.
- > **WRR:** Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Informeert en adviseert de regering en het parlement over grote maatschappelijke vraagstukken.
- > **Wtp:** Wet toekomst pensioenen, aangenomen in 2023. Regelt stelselwijziging pensioenen.



# Bronverantwoording

Voor deze analyse hebben we gebruik gemaakt van een combinatie van bronanalyse, eigen onderzoek en gesprekken.



**1. Opiniepeiling:** Uitgevoerd door onderzoeksbureau Ipsos I&O in opdracht van SZW. Kwantitatief onderzoek onder een steekproef van n=1.277 Nederlanders (18 jaar en ouder), n=669 zzp'ers en n=535 werkgevers in het mkb. De onderzoeksresultaten voor Nederlanders (18+) zijn gewogen op geslacht, leeftijd, regio en opleidingsniveau. Hiermee is de steekproef representatief voor wat betreft deze achtergrondkenmerken. De onderzoeksresultaten voor werkgevers zijn gewogen op



# Bronverantwoording

sector en bedrijfsgrootte. Dataverzameling vond plaats van 3 september t/m 14 september 2025. Met de data is een kwantitatieve analyse gedaan en de open antwoorden zijn gecodeerd en gecategoriseerd. Er is een los rapport beschikbaar met alle resultaten van de peiling in tabellen.

**2. Focusgroepen:** Uitgevoerd door onderzoeksbureau Ipsos I&O in opdracht van SZW. Kwalitatief onderzoek in de vorm van twee semigestructureerde groepsgesprekken met bewoners van buurten met veel (door de deelnemers) ervaren saamhorigheid (n=5) en weinig ervaren saamhorigheid (n=5). De gesprekken vonden online plaats in september 2025. Bij de groepsgesprekken waren er meekijkmogelijkheden voor medewerkers van SZW. De resultaten zijn kwalitatief geanalyseerd. De belangrijkste uitkomsten zijn opgenomen in de rapportage met de resultaten van de peiling.

**3. Media-analyse nieuwsberichten:** Uitgevoerd door media-analysebureau De Issuemakers. Een beschouwend beeld van trends, issues en aandachtspunten voor beleid en communicatie van SZW, gebaseerd op de analyse van ruim 80.000 in landelijke media verschenen nieuwsberichten. Dit is aangevuld met media-analyses die SZW zelf maakt.

**4. Social media-analyse:** Uitgevoerd door media-analysebureau De Issuemakers. Een kwalitatieve analyse van trends, issues en andere aandachtspunten voor beleid en communicatie van SZW, op sociale media (waaronder X, voorheen Twitter, en Facebook) en fora (zoals Reddit). Het betreft in totaal ruim 1.000.000 openbaar toegankelijke social mediaberichten.

**5. Publieksvragen SZW:** De afdeling Publieksinformatie van directie Communicatie van SZW beantwoordt burgerbrieven en -mails en verleent webcare. Publieksinformatie gaf op 23-9-2025 een schriftelijke, kwalitatieve beschouwing van signalen die zij ontvangen en ontwikkelingen die zij zien per thema, voorzien van citaten.

**6. Woo-verzoeken:** Kwalitatieve analyse van door SZW ontvangen Woo-verzoeken. Hierbij is vooral gekeken naar binnengekomen informatieverzoeken van media en maatschappelijke organisaties. Vanwege hun betrokkenheid bij bredere sociale en politieke ontwikkelingen kunnen zij een indicatie zijn van wat speelt op SZW thematiek. De analyse is uitgevoerd door directies Communicatie (C) en Wetgeving, Bestuurlijke en Juridische Aangelegenheden (WBJA) van SZW en opgeleverd op 1-5-2024.

**7. Signallengesprekken:** Kwalitatieve gesprekken gevoerd met uitvoeringsorganisatie SVB (14-10-2025), de Nederlandse Arbeidsinspectie (schriftelijk) en de afdeling Omgevingskennis en Responsiviteit van directie Communicatie SZW (15-10-2025). In deze gesprekken zijn ontwikkelingen opgehaald die men heeft gesignaleerd op basis van contact met eindgebruikers.

**8. Literatuurverkenning:** Een analyse van bestaande onderzoeksrapporten op SZW-gebied van gerenommeerde partijen die in 2025 verschenen. Op de volgende pagina is de lijst met geraadpleegde bronnen te vinden.

De conceptinzichten zijn per thema schriftelijk voorgelegd aan de beleidsmedewerkers, communicatieadviseurs en woordvoerders die betrokken zijn bij dat thema.



# Literatuurlijst

- > **Adviescommissie Omgevingskennis (AOK) (2025)**. Inventarisatie gedeelde omgevingsinzichten.
- > **AFM (2025)**. Persoonlijke toelichtingen bij transitieoverzichten nog niet voldoende.
- > **CBS (2024)**. Jongvolwassenen doen vaker mee aan politieke acties dan voorheen.
- > **CBS (2024)**. Nieuwe armoedemeting: 540 duizend mensen arm in 2023
- > **CBS (2025)**. AOW voor het eerst meer dan de helft bekostigd uit belastinggeld.
- > **CBS (2025)**. Arbeidsmarkt iets minder krap in derde kwartaal van 2024
- > **CBS (2025)**. Bedrijven die AI gebruiken zijn vaak groter.
- > **CBS (2025)**. Bijna 1 op 3 arme mensen heeft problematische schulden.
- > **CBS (2025)**. Bijna 1 op de 6 werknemers heeft stressvol werk
- > **CBS (2025)**. Dashboard Armoede en Schulden.
- > **CBS (2025)**. Gebruik kunstmatige intelligentie (AI) door bedrijven neemt toe,
- > **CBS (2025)**. Meer jongeren met bijstand in eerste kwartaal 2025.
- > **CBS (2025)**. Meer mensen tevreden over financiën in 2024, zorgen minder groot.
- > **CBS (2025)**. Ondernemersvertrouwen minder negatief in derde kwartaal 2025.
- > **CBS (2025)**. Ruim 4 op de 10 bedrijven verwachten minder zzp'ers in te huren in 2025.
- > **CBS (2025)**. Voor het eerst in vier jaar meer werklozen dan vacatures.
- > **CBS (2025)**. Weer meer mensen met grote deeltijdbanen.
- > **CBS (2025)**. Werkloosheid gestegen naar 4,0 procent in september.
- > **CPB, SCP, SZW (2025)**. Interdepartementaal Beleidsonderzoek Arbeidsmigratie: Wat werkt voor de toekomst.
- > **CBS, KVK, EIB, MKB Nederland en VNO-NCW (2025)**. Conjunctuur enquête Nederland.
- > **CBS, TNO, SZW (2025)**. Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden 2024.
- > **CBS, TNO, SZW (2025)**. Werkgever Enquête Arbeid 2024.
- > **CBS, TNO, SZW (2025)**. Zelfstandigen Enquête Arbeid 2024.
- > **CPB (2025)**. Arbeidsmarktkrapte en loongroei.
- > **CPB (2025)**. Bestaanszekerheid draait om meer dan alleen inkomen.
- > **CPB (2025)**. De armoede-intensiteit: een raming van de diepte van armoede.
- > **CPB (2025)**. Keuzes in kaart 2027-2030.
- > **Deloitte (2025)**. Financiële gezondheid Nederlandse huishoudens.
- > **Divosa en NVVK (2025)**. Meer schuldregelingen gestart in 2024, hulp komt sneller op gang.
- > **DNB (2025)**. Hoe inflatie huishoudens verschillend raakt in de portemonnee.
- > **DPC (2025)**. Stap de toekomst in. Trendanalyse 2025.
- > **Duyvendak, J.W (2025)**. Spookkloven: waarom Nederland minder gepolariseerd is dan we denken.
- > **IBO problematische schulden (2024)**. Naar een beter werkende schuldenketen.
- > **Inspectie IenW (2025)**. Faciliteren of begrenzen?
- > **Ipsos (2025)**. What worries the world?
- > **Ipsos I&O (2025)**. Prinsjesdagonderzoek 2025.
- > **Ipsos I&O (2025)**. Ondernemerspeiling editie 12.
- > **Ipsos I&O (2025)**. Werkgeluk: wat motiveert werkenden? Wat vinden werkgevers?
- > **Ipsos I&O i.o.v. SZW (2024)**. Ervaringen met kinderopvang.
- > **Ipsos I&O i.o.v. SZW (2025)**. Flitspeiling – Jongeren over achteraf betalen.
- > **Ipsos I&O i.o.v. SZW (2025)**. Monitor schijnzelfstandigheid.
- > **Kamerbrief voortgangsrapportage monitoring Wet toekomst pensioenen (2025)**. Winter 2025.
- > **KvK (2025)**. Impact van handhaving op schijnzelfstandigheid.
- > **KvK (2025)**. ZZP monitor.
- > **MarketResponse i.o.v. SZW (2025)**. Publieksmonitor pensioenen.



# Literatuurlijst

- > **Mercer CFA Institute (2025)**. Global Pension Index 2025.
- > **Nibud (2024)**. Rapport Geldzaken in de praktijk.
- > **Nibud en ABN AMRO (2025)**. Rapport Betaalgedrag scholieren.
- > **NIDI (2025)**. De pensioenopbouw van de Nederlandse bevolking onder de loep.
- > **Nijs, T (2025)**. Breaking False Polarization: How Information on Descriptive Norms Mitigates Worry Rooted in Polarization (Mis)perceptions.
- > **Oudenhoven, K. van (2025)**. Wat ons verbindt: Bouwstenen van een veerkrachtige samenleving.
- > **Regioplan en Universiteit Utrecht (2025)**. Nationaal onderzoek moslimdiscriminatie.
- > **SCP (2024)**. Samen verschillend.
- > **SCP (2024)**. Samenleven in de toekomst.
- > **SCP (2025)**. Burgerperspectieven 2025, bericht 1-3.
- > **SCP (2025)**. De krapte als kans. Werkgevers over deeltijd- en flexwerk in het licht van arbeidsmarktkrapte.
- > **SCP (2025)**. Digitaal vervlochten, maar ook verbonden?
- > **SCP (2025)**. Kennisnotitie mantelzorg onder werkenden.
- > **SCP (2025)**. Kennisnotitie vertrouwen in de politiek.
- > **SCP (2025)**. Migratie als spiegel van maatschappijbeelden.
- > **SCP (2025)**. Verdeeld over het land.
- > **SCP (2025)**. Visiedocument onderzoek naar samenleven in Nederland (SIN).
- > **SCP, PL en CPB (2025)**. IBO Bestaanszekerheid vanuit een bredewelvaartsperspectief.
- > **SEO en Ipsos I&O (2025)**. Hard waar het moet, zacht waar het kan.
- > **SER (2025)**. Arbeidsmigratie naar waarde: minder waar het kan, beter waar het moet.
- > **Taalstrategie i.o.v. SZW (2025)**. Contextanalyse arbeidsmigratie.
- > **The Hague Centre for Strategic Studies (2025)**. HCSS Publieksmonitor Maatschappelijke Stabiliteit.
- > **TNO en CBS (2025)**. Energiearmoede in Nederland 2024
- > **Unicef (2025)**. Jongerenadvies.
- > **UWV (2025)**. Op weg naar AI die werkt voor iedereen. Hoe de opkomst van AI doorwerkt in beroepen.
- > **UWV (2025)**. Regio in beeld 2025-2026. Krapte vraagt om focus en vaardigheden.
- > **Vries, de S. (2025)**. Measuring family (dis)advantage: Lessons from detailed parental information
- > **Wille, A. en Bovens, M. (2025)**. De opleidingsscheidslijn is echt – en ze doet ertoe.
- > **Wijzer in Geldzaken (2025)**. Nationale Monitor Geldzorgen.
- > **WRR (2025)**. Met de mondiale demografie mee. Anticiperen op krimpend arbeidsaanbod in het buitenland.



# Colofon

Deze analyse is uitgevoerd en gerapporteerd door de afdeling Omgevingskennis en Responsiviteit binnen de directie Communicatie van SZW.

Opdrachtgevers van deze omgevingsanalyse zijn het MT van de directie Communicatie en de Bestuursraad van SZW.

De voorbereiding en uitvoer van de opiniepeiling en focusgroepen is gedaan door onderzoeksbureau Ipsos I&O. De media-analyse van nieuwsberichten en social media-analyse zijn uitgevoerd door media-analysebureau De Issuemakers.

## Auteurs

**Rohid Sewcharan:** Sr. Onderzoeksadviseur

**Hilde Goossens:** Sr. Onderzoeksadviseur

**Marloes Klop:** Sr. Onderzoeksadviseur

**Gerjan van de Weg:** Sr. Omgevingsanalist

**Sanne de Hoogt:** Rijkstrainee

**Yvonne Bekker:** Medewerker publieksinformatie

**Youssef Boudaghmas:** Woo-contactpersoon

**Vormgeving:** Meia Wippoo

Vragen of opmerkingen over deze rapportage?

We komen graag met je in contact!

mail ons via: [omgevingskennis@minszw.nl](mailto:omgevingskennis@minszw.nl)

Of kijk op: [szwwerkt.nl/omgevingskennis](https://szwwerkt.nl/omgevingskennis)